

Орислава КОРКУНА

**ПОТЕНЦІАЛ ТУРИСТИЧНО-
РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ
У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
УКРАЇНИ**

**Міністерство освіти і науки України
Львівський державний університет
фізичної культури імені Івана Боберського**

ОРИСЛАВА КОРКУНА

**ПОТЕНЦІАЛ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ
У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД УКРАЇНИ**

Монографія

Львів – 2020

УДК 338.486:332.14(477)

Коркуна О. І. Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія / Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України. Львів, 2020. 276 с.

ISBN 978-966-7964-54-2

Висвітлено наукові засади економічного розвитку територіальних громад, зокрема акцентовано увагу на сучасних підходах до управління економічним розвитком територіальних громад. Проаналізовано теоретичні підходи до дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, а також стратегічних і програмних документів, які визначають стратегічні імперативи розвитку туризму в Україні. Висвітлено виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації світової економіки. Представлено методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, який отримав практичну імплементацію під час дослідження.

Здійснено оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України та проаналізовано її атрактивність, виявлено та систематизовано чинники впливу на формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Проведено оцінювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах. Зокрема, здійснено діагностику стану інфраструктури туризму в територіальних громадах – туристичних дестинаціях, проаналізовано фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери на місцевому рівні, виявлено особливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах.

Науковий редактор:

Слов'яненко Тамара Степанівна – доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

Бутко Микола Петрович – доктор економічних наук, професор

Голод Андрій Петрович – доктор економічних наук, доцент

Мельник Мар'яна Іванівна – доктор економічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України (протокол № 4 від 8.10.2019 р.)

© Коркуна О. І., 2020

© Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020

Зміст

СРЕДНОВА	5
-----------------------	----------

Розділ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	9
---	----------

1.1. Розвиток територіальної громади: концептуалізація понять.....	9
1.2. Концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад	25
1.3. Сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад	46

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ	65
--	-----------

2.1. Теоретичні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади.....	65
2.2. Стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери	76
2.3. Виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки	85
2.4. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів.....	102

Розділ 3

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	115
---	------------

3.1. Аналіз атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України.....	115
3.2. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України	135
3.3. Чинники впливу на формування потенціалу туристично- рекреаційної сфери регіонів України.....	155

Розділ 4

ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ..... 169

- 4.1. Діагностика стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях..... 169
- 4.2. Аналіз фінансових аспектів функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах..... 189
- 4.3. Особливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах..... 211

ВИСНОВКИ 233

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 243

ДОДАТКИ 264

ПЕРЕДМОВА

Зміни, які відбулись в Україні під час реформування місцевого самоврядування (починаючи з 2015 р.), суттєво зміцнили економічну базу розвитку територіальних громад. Водночас відбувся перерозподіл повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в системі надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вищу відповідальність за розвиток власних територій, ефективне використання людського, економічного та природно-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних учасників національної економічної системи, а інколи навіть глобальної.

Проблема забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад – міст, селищ і сіл набуває дедалі більшої актуальності для сучасної України, виходить на порядок денний нової регіональної економіки та внутрішньої державної економічної політики. Місцеве економічне зростання розглядається як стабільний, випереджаючий розвиток, що забезпечує створення місцевої економіки на засадах інтенсивного розвитку, збільшення обсягів виробленого продукту у розрахунку на одну особу.

У таких умовах громади стикаються з необхідністю оцінювання власного економічного потенціалу та пошуку ніш економічної діяльності, спроможних забезпечити розвиток економіки громади в поточному та стратегічному періодах. Однією з важливих сфер економіки, де територіальні громади спроможні формувати конкурентні переваги, є туристично-рекреаційна сфера. Зазначимо, що в умовах динамічного зростання туристичних потоків у світі туризм дедалі частіше сприймається як одна з основних можливостей розвитку громади. Тобто, сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу: сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних видів діяльності. На рівні громади туризм створює можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які створюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом.

Водночас, визнаючи роль туризму у зміцненні економіки громади, слід акцентувати на такій його властивості, як здатність активізувати процеси об'єднання зусиль мешканців громад для їх розвитку. Позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає також у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців громади через застосування методів фасилітації, бізнес-менторингу, підвищення їх кваліфікації та знань. Водночас не слід забувати і про ризики, які можуть супроводжувати активний розвиток туристично-рекреаційної сфери в окремих громадах.

Отже, розвиток туристично-рекреаційної сфери слід розглядати не лише в контексті обсягів і диверсифікації пропозиції туристичних послуг, а як окрему сферу економіки, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку та зростанням інших секторів і видів економічної діяльності через її акумулюючий ефект.

Вивченням проблем розвитку економіки, формування та ефективного використання соціально-економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації займалися такі українські вчені: І. Вахович, Б. Данилишин, В. Дем'янишин, Я. Жаліло, П. Жук, М. Карлін, В. Кравців, А. Мельник, М. Мельник, Г. Монастирський, К. Павлюк, В. Пилипів, М. Пітюлич, Є. Русшковський, С. Сембер, А. Соколовська, І. Сторонянська та інші. Такі іноземні дослідники, як Clay R., Gilchrist A., Hackett H., Jones S., Keating M., Pike A., Rodriguez-Pose A., Sharpley R., Telfer D., Tomaney J., Williams C. у своїх працях презентували методологічні підходи та світовий досвід забезпечення економічного розвитку на локальному рівні. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку територіальних громад присвячені праці багатьох українських і зарубіжних учених, зокрема: В. Андрушенка, В. Базилевича, С. Буковинського, А. Буряченка, О. Василика, Р. Гнейста, О. Кириленко, М. Кульчицького, І. Луніної, В. Опаріна, М. Орзіха, Т. Паєнтко, О. Підхомного, Д. Полозенка, Л. Тарангул, О. Тимченко, В. Тропіної та інших. Роль туристично-рекреаційної сфери у забезпеченні розвитку економіки адміністративно-територіальних одиниць висвітлена у працях О. Бобровської, А. Голода, О. Гулич, О. Любіцевої, В. Кифяка, Н. Корж, М. Костриці, М. Крушельницької, С. Кузика, О. Любіцевої, М. Мальської, Л. Мармуль, О. Сарапіної, І. Смаль, А. Сундука, Д. Стеценка, М. Хвесика, Л. Черчик, В. Ярового. Серед публікацій зарубіжних дослідників слід відзначити роботи таких

authors: Azeff F., Bushell R., Eagles P., Fennell D., Dowling R., Pearce P., Singh S., Szaszni P., Timothy D., Westcott M., Wu M.

Запра широкий потік публікацій і велику кількість теоретичних і практичних розробок, низка проблем розвитку економіки територіальних громад на основі ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу залишається відкритою. Щобільше, територіальні громади стикаються з новими викликами розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах нової реальності. Тому вкрай важливо виробити сучасні методологічні засади розвитку сфери туризму та рекреації в територіальних громадах, виявити проблеми, пов'язані з функціонуванням у громадах сприятливого середовища для туристів і рекреантів, а також розкрити переваги (або своєрідні бонуси), у тому числі привабливості, які сфера туризму приносить територіальній громаді, розвиваючи територіальні громади як цілісні туристичні дестинації. Водночас нові виклики обумовлюють необхідність розроблення ефективного інструментарію державної та регіональної політики економічного розвитку територій, спрямованої на підтримку громад в умовах збереження економічної активності та стимулювання нарощення економічного потенціалу.

Метою здійснених досліджень, представлених у монографії, є вироблення методологічного базису та практичного інструментарію вироблення та використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України.

Монографія включає чотири розділи. У першому розділі висвітлено основні напрями економічного розвитку територіальних громад, зокрема акцентовано увагу на сучасних підходах до управління економічним розвитком територіальних громад.

Другий розділ «Методологічні основи розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах» містить аналіз практичних підходів до дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, а також стратегічних і програмних документів, які визначають стратегічні імперативи розвитку туризму в Україні. Висвітлено виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації сучасної економіки. Автором також представлено методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери економіки регіонів, який отримав практичну імплементацію під час досліджень.

У третьому розділі здійснено оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України та проаналізовано її атрактивність, виявлено та систематизовано чинники впливу на формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Четвертий розділ присвячено оцінюванню розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах. Зокрема, здійснено діагностику стану інфраструктури туризму в територіальних громадах – туристичних дестинаціях, проаналізовано фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери на місцевому рівні, виявлено особливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах.

Розділ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Розвиток територіальної громади: концептуалізація понять

Сучасний етап суспільного розвитку в Україні характеризується посиленням ролі та посиленням відповідальності територіальних громад у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій. Процеси децентралізації та реформування засад місцевого самоврядування, які зараз відбуваються в державі, створюють нові можливості для ефективного управління потенціалом громад задля зміцнення їх спроможності, створення підґрунтя для запуску механізмів локального економічного розвитку на протидію механізмам традиційної патерналистичної моделі.

Територіальна громада в цьому дослідженні водночас є об'єктом і суб'єктом функціонування туристично-рекреаційної сфери, оскільки, з одного боку, будь-яка туристично-рекреаційна діяльність має територіальну прив'язку (саме в межах території громади відбувається забезпечення проживання туристів, закладів громадського харчування, туристичних послуг тощо), з другого – саме громада сприяє / не сприяє розвитку цієї сфери шляхом створення безпечного та комфортного середовища для перебування туристів, сприятливого підприємницького середовища для функціонування суб'єктів туристичного бізнесу тощо.

Визначаючи поняття «територіальна громада», вітчизняні та зарубіжні науковці сходяться на її основних характеристиках: територіальності, наявності спільноти мешканців, правосуб'єктності. Територіальність визначається існуванням чітких територіальних меж територіальної громади та територіального простору, у межах якого відбувається життєдіяльність громади¹. Громада, як зазначається, має сформовані межі проживання.

Термін «громада» найчастіше визначається як сукупність мешканців, які проживають на певній території, водночас наголошується, що це процесів соціально-економічного зонування чи реалізації політики

Southey T. The Post-Place Community: Contributions to the Debate about the Definition of Community. Journal of the Community Development Society. 2004. Vol. 39(1). Pp. 5-16; Chapman M., Kirk K. Lessons for Community Capacity Building: A summary of the research evidence. 2001. URL: <http://www.scothomes.gov.uk/pdfs/pubs/260.pdf>

особливої ваги набувають наявний людський, економічний і природний потенціал, а також спроможність розвиватись²³.

Мешканці територіальної громади – це група осіб, які живуть або працюють у межах територіального простору громади та володіють певними елементами спільної культури та / або спільними інтересами. М. Баймуратов пропонує розглядати територіальну громаду (місцеву спільноту) як «сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру»⁴. Таке трактування дослідник М. Корнієнко дещо розширює, надаючи територіальній громаді правосуб'єктності. Він наголошує, що саме територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, водночас ототожнюючи його з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці⁵.

На основі цього підходу сформульоване визначення територіальної громади у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», де вона трактується як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр⁶.

Згідно з ст. 140 Конституції України, «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». Тобто можемо говорити, що територіальна громада трактується як жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста⁷.

Фактично така характеристика територіальної громади як територіальність у цих базових документах упущена, натомість наголошується на ролі жителів громади та її правосуб'єктності.

² Chaskin R. J., Brown P., Venkatesh, S., Vidal A. Building Community Capacity. New York: Aline De Gruyter, 2001.

³ Mancini J. A., Martin J. A., Bowen G. L. Community capacity and social organization: The role of community in the promotion of health and the prevention of illness. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.

⁴ Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков, 2000. С. 180.

⁵ Корнієнко М. Пошук варіантів місцевого самоврядування ще продовжується. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1994. Вип. 4 (9). С. 17.

⁶ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

⁷ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Зважаючи на умови незавершеності реформи адміністративно-територіального устрою держави не слід ототожнювати громаду, територіальну громаду та об'єднану територіальну громаду. Згідно з принципом закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», адміністративно-територіальними одиницями базового рівня громади, які утворюються на основі населених пунктів (міст, сіл, селищ тощо). Тобто використовується лише поняття громада.

Зважаючи також з частиною першою ст. 133 Конституції України, устрою адміністративно-територіального устрою складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, міста Києва та Севастополь мають спеціальний статус, які регулюються законами України (частина третя цієї статті). Тому елементи системи адміністративно-територіального устрою такими структурними елементами як «громада», «об'єднана територіальна громада», «район» та інші є юридично коректним лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Застосування зазначених структурних елементів можливе при встановленні базовим законом нового системи територіального устрою України.

В. Батанов, досліджуючи територіальну громаду, фокусується на інтеграційній функції та розглядає її як складну «кумулятивну» форму соціальної організації. Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозволя, консолідує окремі багатства для досягнення бажаного всіма результату. У системі територіальних громад місцеві інтереси переважають над регіональними, відомчими та вузькопрофесійними. Ефект від такого об'єднання сильніший, ніж від механічного поєднання зусиль різних окремих індивідів, оскільки в межах такої спільноти відбувається не тільки поєднання спільних зусиль в єдине ціле, а й спеціалізація окремих її членів для виконання професійних функцій, починаючи від побутових і завершуючи управлінськими. Інтеграція людей у територіальну громаду для спілкування, виховання, виробництва має соціально-педагогічний характер, відбувається на добровільній, свідомій основі, враховуючи інтереси, побажання, мотиви, прагнення кожної людини індивідуально і разом.¹⁰

¹⁰ Закон України про засади адміністративно-територіального устрою України від 14.01.2020 № 2804. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/?reqid=1775511=67986>

¹¹ Батанов В. В. Територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування в Україні: Проблеми класифікації. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юридична література, 2002.

ISSN 2542-0577

В основі такого трактування лежить реляційний підхід. Л. Беновська¹⁰ називає його інтелектуально-комунікативним підходом до дослідження територіальної громади. Згідно з ним, територіальна громада розглядається як соціальна спільнота, що заснована на спільності інтересів і потреб осіб, які складають її, системності зв'язків і відносин між ними. На думку Ю. Наврузова, територіальна громада є певним соціальним організмом, визначальною ознакою якого є узгодженість, гармонійність суспільних і індивідуальних потреб та інтересів¹¹. І. Видрін у цьому контексті розглядає територіальний колектив як «соціальну спільність, яка складається в кордонах спільного мешкання громадян, має своєю основою громадсько необхідну, соціально зумовлену діяльність, яка здійснюється групою людей, об'єднаних спільними інтересами в політичній, соціально-економічній та культурно-побутовій сферах життя».

Водночас американський соціолог Івановіч зазначає, що «Соціологія використовує два інтегровані підходи при визначенні громади. По-перше, вона розглядає громаду з погляду територіальної концепції, по-друге, з погляду реляційної концепції»¹². Як територіальне утворення громаду можна визначити та окреслити на карті. Громада має назву, межі, пріоритети розвитку, сукупність людей та впізнавані символи. Громада з погляду реляційної концепції становить сукупність людей, які пов'язані між собою спілкуванням, дружбаю та соціально-економічними взаємодіями¹³.

К. Іонассен¹⁴ і Д. Хіллері¹⁵ визначають громади як об'єднання людей, які проживають у межах певної території, об'єднані спільною культурою та ієрархічною соціальною системою, здатною до самоорганізації, члени якої усвідомлюють їх приналежність до громади і спроможні приймати колективні рішення. Як економічна система громада характеризується поділом праці. Дж. Хіллер дійшов висновку, що, попри наявні розбіжності, у більшості з них найважливішими є такі

¹⁰ Беновська Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти // Регіональна економіка. 2018. № 1. С. 30-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tegek_2018_1_5.

¹¹ Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада». Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Української академії державного управління / [заг. ред.: А. О. Чермерис]. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2000. Вип. 4. С. 223-228.

¹² Івановіч М. Cultural Tourism. Juta and Company Limited, USA, 2009.

¹³ Там же.

¹⁴ Jonassen C. T. Community Typology – Community Structure and Analysis N.-Y., 1959.

¹⁵ Hillery G. Definitions of community: areas of agreement. Rural Sociology 1955. Vol. 20. Pp. 111- 123.

тивних ідейних взаємодія, територія і взаємозв'язок (або зв'язки). Так, К. Тенніс визначив елементи громади¹⁶: населення; територіальна спеціалізованість спеціалізованих частин громади і поділ праці в ній; спільна культура і соціальна система, що інтегрують діяльність її членів; усвідомлення жителями єдності та належності до громади; можливість діяти корпоративно, вирішуючи місцеві проблеми.

Як основною характеристикою територіальної громади є її територіальність, зокрема у системі місцевого самоврядування і територіальної публічної влади. Територіальна громада має право на здійснення місцевого самоврядування, тобто територіальну громаду можна розглядати як суб'єкт місцевого самоврядування. Вона є не просто територіальним об'єднанням, а дієздатним суб'єктом, що є економічно, соціально та соціально активним, має необхідне фінансово-економічне забезпечення та відповідає за розвиток своєї території.

Важкі сучасного поняття громади пов'язують з процесами посилення індустріалізації та урбанізації в Європі у другій половині XVIII століття. Одним з перших німецьких соціологів Ferdinand Tönnies представив поняття *Gemeinschaft* (Gay-mine-shaft) і *Gesellschaft* (Gay-zel-shaft) у своїй праці «*Gemeinschaft und Gesellschaft*» (1887 року). Ідеї Tönnies базувались на порівнянні між організації життєдіяльності громад в умовах переходу від сільськогосподарського до індустріального суспільства. Тенніс був інверсирани та розвинуті відомим економістом Max Weber у праці «*Economy and Society*» (1921 р.).

У своїй роботі Tönnies визначив *Gemeinschaft*, або територіальну громаду, як утворення, в основі якого лежать індивідуальні взаємовідносини, що базуються на традиціях і правилах, що склалися історично. Водночас він наголошує, що в основі цих взаємозв'язків і певної взаємної емоції, сентименти, моральна відповідальність один перед одним. Саме це відрізняє територіальну громаду як велику гомогенну частину суспільства від суспільства взагалі. На протязі територіальній громаді Ferdinand Tönnies трактує суспільство як утворення на основі неперсоніфікованих і непрямих зв'язків, які не передбачають прямого спілкування.

Як основу місцевого самоврядування розглядали територіальну громаду і українські дослідники М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко. Ця громада посідає одне з важливих місць у державо-територіальній моделі М. Драгоманова (1841-1895 рр.). На його думку, територіальна громада відіграло кілька важливих функцій: інституту

¹⁶ Tönnies F. *Community Typology – Community Structure and Analysis*.

виявлення і впровадження громадських ініціатив «на місцях», організатора господарського і культурного життя певних громад, нарешті, представника цих громадських об'єднань і мешканців певних територій перед державними органами влади. У будь-яких практичних діях або в теоретичних розрахунках «не повинно бути (та й не може бути) забуто, що самоврядування є лише форма, яка повинна бути наповнена реальним змістом: задоволенням потреб населення, економічних і культурних»¹⁷.

Проблеми діяльності територіальних громад у системі місцевого управління через призму ідеології соціалізму розглядав І. Франко. У творах «Чого хоче Галицька робітницька громада?», «Що таке громада і чим вона повинна бути?» він пропонує програму діяльності громади для ефективного розвитку регіонів і держави загалом, що визначала повноваження громади у різних сферах: від економічної до культурної¹⁸. Запропонована І. Франком програма діяльності громади дає відповідь на запитання сьогодення щодо функціонування територіальних громад і їхньої ролі в розбудові децентралізованої демократичної держави. На думку І. Франка, «... коли кожний повіт, кожний край, кожна держава складається з громад – сільських чи міських, то все одно перша і найголовніша задача тих, що управляють державою, краями, повітами, повинна би бути така, щоб добре упорядкувати і мудрими правами якнайліпше забезпечити ту найменшу, але основну одиницю. Бо коли громада зле впорядкована, бідна, темна і сама в собі розлазиться, то очевидно, ще й увесь побудований на ній порядок повітовий, крайовий і державний не може бути тривалий»¹⁹.

Сучасна наука характеризується формуванням системних підходів до трактування різних понять. Так, Д. Барнс запропонував *системний підхід* до визначення поняття та ознак громади, який полягає у тому, що територіальна громада досліджується не лише як населення, громада, соціальна спільнота, але і як територія, яка може розвиватися, а акцент робиться на економічному вимірі²⁰ (рис. 1.1).

¹⁷ Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. К., 1994. 288 с.

¹⁸ Луцагіна Т. Теорія громади в політичній концепції І. Франка. Наукові праці. Том 122. Вип. 109.

¹⁹ Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? Збірник творів: У 50 т. К., 1985. Т. 44. Кн. 1.

²⁰ Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада». Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Університету академії державного управління / за заг. ред. А. О. Чемериса. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2000. Вип. 4. С. 223-228.

висунути гіпотезу про пріоритетність розгляду як економічної системи. Основними підсистемами економічної системи є підприємницька, фінансова, інфраструктурна, майнова. Територіальна спільнота базового рівня як економічна система є елементом економічних систем вищого ієрархічного порядку – регіональної, національної та глобальної, що дає змогу розглядати базові території як визначальний елемент їх функціонування²³.

Автори цього підходу стверджують, що територіальну спільноту базового рівня не можна ототожнювати з місцевим господарством, оскільки вона, окрім місцевого господарства (як сукупності функціонально-галузевих комплексів), включає інтереси членів територіальної громади, політику місцевих органів влади, локальні ринки (товарів, послуг, кредитно-фінансових ресурсів, інформації, знань)²⁴.

Розглянуті підходи до визначення територіальної громади мають важливе значення для розуміння того, як розвиток громади пов'язаний з ефективністю використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. На думку D. J. Telfer та P. Shrpley, для громад відкривається широкий спектр перспектив, які можуть бути реалізовані локальними громадами у контексті розвитку туризму²⁵. Територіальні громади можуть бути цікавими для туристів з огляду на особливі традиції чи культурні, креативні, інші властивості, якими володіють мешканці громади, тоді як інші громади – це просто місця територіальної локалізації пам'яток, природних ресурсів (річка, морське узбережжя, гори тощо), цікавих для туристів. Ще інші громади можуть долучатися до функціонування туристично-рекреаційної сфери через постачання виробленої продукції для закладів харчування, сувенірів, постачання робочої сили для туристичних дестинацій тощо. Ще один з напрямів залучення громад до розвитку туристично-рекреаційної сфери, як виділяють D. J. Telfer та P. Shrpley, лежать за межами продукування пропозиції і полягають у формуванні попиту на туристичні продукти мешканцями таких громад.

Водночас усі зазначені напрями позитивно впливають на розвиток територіальних громад.

²³ Монастирський Г. Л. Гіпотеза дослідження територіальної спільноти базового рівня як економічної системи. Вісник економічної науки України. 2008. № 1. С. 141-147.

²⁴ Там же.

²⁵ Telfer D. J., Shrpley R. Tourism and Development in the Developing World. Journal of American Science. 2010. Vol. 6(2). URL: <http://www.americanscience.org>

Закладаючи на собі дослідження, важливо визначитись із сутністю поняття «розвиток територіальної громади».

Розвиток громади слід розглядати у вимірі сучасних теорій розвитку та розвитку. Світова практика сформувала широкий спектр підходів до досягнення розвитку територіальної громади. Окреслимо основні з них:

- Розвиток територіальної громади має досліджуватись з точки зору залучення мешканців до суспільного життя, розширення можливостей та ефективного використання потенціалу громади²⁵;
- Розвиток громади можна розглядати як нарощення соціального капіталу та його використання для одержання колективних вигод. Задання територіальної громади ефективно використовувати наявні знання та виробляти власну стратегію соціально-економічного розвитку²⁷;
- Розвиток територіальної громади має на меті збільшити участь громадян у життєдіяльності громади. У розвитку громади акцент робиться на громаді як соціальній системі, обмеженій географічними кордонами та спільними інтересами мешканців²⁸;
- Розвиток громади пов'язаний з розбудовою потенціалу громади, його залучення для цілей розвитку шляхом колективної участі²⁹;
- Розвиток громади – це планування всіх аспектів життєдіяльності громади³⁰;
- Розвиток громади відбувається на основі зміцнення або розбудови взаємовідносин між учасниками громади та інтегрування громади як системного утворення³¹;

²⁵ Singh S., Timothy D. J., Dowling R. K. (Eds.). *Tourism in destination communities*. Cambridge, USA: CABI publishing, 2003.

²⁷ Gilman A. *The well-connected community: a networking approach to community development*. Community Development Foundation, The Policy Press, UK, 2004.

²⁸ Gilbert L., Verlander G. *Promoting Health: The Primary Health Care Approach* (2nd.). Elsevier, Churchill Livingstone, Australia, 2005.

²⁹ Williams C. C. *Community Capacity Building: A Critical Evaluation of the Third Sector Approach*. Review of Policy Research. 2004. Vol. 21(5). Pp. 729-733.

³⁰ Frank F., Smith A. *The Community Development Handbook: A Tool to Build Community Capacity*. Hull, Canada: Human Resources Development Canada, 2004.

³¹ Lee C. *Bridging the fragmented community: Revitalizing settlement houses in the global era*. Journal of Community Practice. 2004. Vol. 12. Pp. 51-69.

- Розвиток громади – це зміцнення її спроможності шляхом нарощення соціального капіталу кожного мешканця зокрема та громади загалом. Територіальна громада розвивається, якщо відбувається підвищення рівня задоволення потреб її мешканців³²;
- Розвиток громади – це вибір найкращого шляху посилення її спроможності на основі активізації взаємодії мешканців з метою знаходити вирішення проблем, які стосуються їхньої громади. Джерелом розвитку громади має бути посилення її згуртованості – як на міжособистісному, так і на колективному рівні³³;
- Розвиток громади – це процес вироблення колективних рішень щодо планування, прийняття рішень і напрацювання заходів задля соціального, економічного, екологічного та культурного розвитку громади³⁴;
- Розвиток громади вимагає вироблення навичок мешканців щодо прийняття спільних рішень з питань управління спільними ресурсами громади³⁵;
- Розвиток громади включає три складові – спроможність громади, здатність громади до розвитку загалом та її окремих індивідів, соціальний капітал територіальної громади³⁶.

Останній підхід до визначення розвитку територіальної громади можна вважати комплексним, оскільки він акцентує на таких факторах, як здатність діяти колективно, спроможність до розвитку громади, сам процес ефективного використання та нарощення потенціалу громади. Дослідження також зосереджується на ролі людського капіталу, зокрема здатності задіювати задля розвитку громади навички, знання, креативний потенціал її мешканців.

³² Gilchrist A. The well-connected community: a networking approach to community development. Community Development Foundation, The Policy Press, UK, 2004.

³³ Chaskin R. J., Brown P., Venkatesh S., Vidal A. Building Community Capacity. New York: Aline De Gruyter, 2001.

³⁴ Hackett H. Community capacity building. Proceedings of the conference of social assistance professionals in the provincial and municipal sectors, 2004. URL: <http://www.ranaprocess.com/Articles/Articles/Community%20Buildin g.pdf>

³⁵ Talbot L., Verrinder G. Promoting Health: The Primary Health Care Approach (3 ed.). Elsevier, Churchill Livingstone, Australia, 2005.

³⁶ Philips R. Pittman R. H. An introduction to community development. New York: Taylor and Francis Ltd, 2009.

Рис. 1.2 та Рікман Р. Н. графічно представляють свій підхід до розвитку громади у вигляді тріади (рис. 1.2).

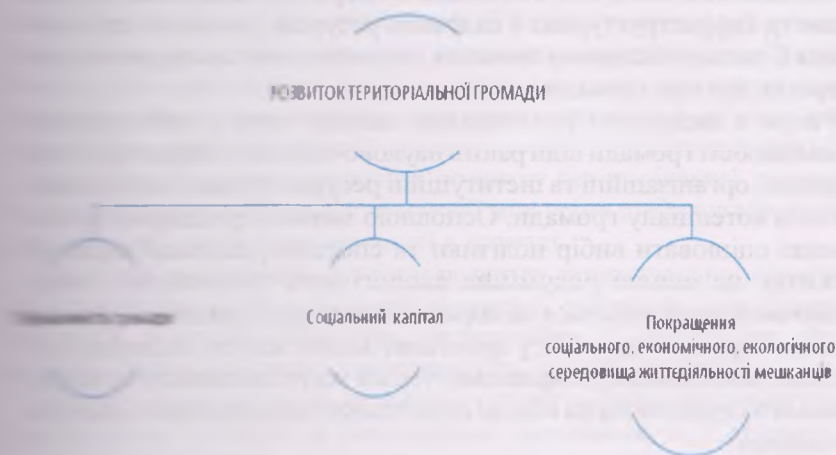

Рис. 1.2. Тріада розвитку територіальної громади³⁷

Спроможність громади (згідно з визначенням ПРООН) – це створення адаптивного інституційного, економічного, соціального середовища для розвитку громади та включеність громадян до процесів розвитку. Цебо наголошується на таких аспектах, як використання людських ресурсів і забезпечення ефективності системи управління в територіальній громаді. ПРООН визнає, що розбудова спроможності громади процесом, успіх якого залежить значною мірою від участі всіх зацікавлених сторін.

У сучасній науці та практиці останніми роками поняття спроможності набуло дещо інших властивостей, оскільки саме спроможність громади стала критерієм доцільності її створення під час реформування адміністративно-територіального устрою та укрупнення територіальних громад. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, «спроможні територіальні громади – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, враховуючи

кадрові ресурси, фінансове забезпечення та розвиток інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці³⁸.

Фактично наголошується на наявності в громади джерел наповнення бюджету, інфраструктурних і кадрових ресурсів, достатніх для вирішення її питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

Разом з людським потенціалом вагому роль у забезпеченні спроможності громади відіграють науково-технічна інфраструктура, природні, організаційні та інституційні ресурси, розвиненість економічного потенціалу громади. Основною метою є розширення можливості оцінювати вибір політики та способи реалізації варіантів розвитку на основі розуміння екологічних потенціалів і меж. Водночас акцент робиться на спроможності територіальної громади досягати позитивних змін у зростанні якості життя, посиленні соціальної мобільності, покращенні умов життєдіяльності та навколишнього середовища на основі ефективного використання наявного потенціалу.

Згідно з визначенням Світового Банку, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, які формують, якісно і кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві. Останнім часом з'являється все більше доказів, що соціальна єдність є визначальним фактором економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а рідше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається передусім з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств.

Ф. Фукуяма визначив соціальний капітал як загальноприйняті норми і цінності, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати, підкреслюючи, що це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами. Соціальний капітал він називав «неформальною практикою розуму»³⁹. Таким чином, соціальний капітал має вирішальне значення для економічного процвітання територіальної громади та для її сталого розвитку.

³⁸ Методика формування спроможних територіальних громад. Постанова КМУ від 08.04.2015 р. №214.

³⁹ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [пер. с англ.]. М., 2006. 730 с.

Специфічність соціального капіталу визначається мірою взаємної довіри між його носіями. Якщо в суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити про наявність і соціального капіталу. Саме довіра в одне ціле сприяє накопиченню соціального капіталу людей на рівні трудових колективів, громадських груп, регіональних і державних співтовариств. Інакше розвиток соціального капіталу полягає в тому, що громадське життя сприяється завдяки контактам, активізації зв'язків між людьми. Важливою основою, на якій тримається вся соціальна цілісність⁴⁰.

Успішна якась результативність розвитку територіальної громади пов'язана безпосередньо з взаємодією між усіма стейкхолдерами та сприяється через таку взаємодію в громаді.

Важливо дослідження сутності розвитку територіальної громади пов'язано зокрема такі сфери розвитку: соціальна, економічна, культурна, ресурсно-екологічна, інституційна. У розрізі цих сфер можна вивчити розвиток територіальної громади (табл. 1.1).

Важливо звернути увагу на існування суттєвої різниці між розвитком територіальної громади та економічним зростанням. А. Степаненко вважає, що існують громади, які прагнуть економічного зростання, але не вміють його обслуговувати, впроваджуючи ідеї розвитку⁴¹. Розвиток територіальної громади змінює в громаді, такі як:

- наявності факторів виробництва;
- більш ефективне використання потенціалу громади;
- зміни в структурі і функціонуванні наявних інституцій;
- зміни в цінностях мешканців громади.

Важливо розглядати цей процес перманентних перетворень, який веде до більш досконалого стану суб'єкта у більш досконаліший стан з вищими показниками його характеристик, які виникають як накопичений результат дієвості відповідних кількісних показників.

Важливо звернути увагу на завдання нашого дослідження, важливо розглянути яку роль може відіграти туристично-рекреаційна сфера розвитку територіальних громад. Зазначимо, що в умовах динамічного розвитку туристичних потоків у світі туризм дедалі частіше стає одним з основних можливостей розвитку громади.

⁴⁰ Bondarenko M. 2010. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства. Державне управління: теорія та практика: електрон. фах. вид. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf>

⁴¹ Степаненко А. В. Теорії місцевого економічного розвитку. Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наук. ст. Київ, 2010. В. Н. Каразіна, 2010. Вип. 8(1). С. 15-30. URL: <http://www.geograf.com.ua/chseg/vypusk812010/teorii-miscevogo-ekonomichnogo-rozvytku>

Роль туристично-рекреаційної сфери у розвитку територіальної громади

Сфери	Роль у розвитку територіальної громади	Внесок туристично-рекреаційної сфери у розвиток територіальної громади
Соціальна	Людиноцентричний розвиток Соціальна справедливість Якість життя Формування соціального капіталу	Підвищення якості життя Зростання свідомості мешканців і гордості за громаду Включення соціально вразливих груп в процеси розвитку громади (через долучення до туристично-рекреаційної сфери) Зростання ефективності організації управління громадою Зростання освіченості мешканців громади, зайнятих у туристично-рекреаційній сфері
Економічна	Доходи від місцевого виробництва Диверсифікована місцева економіка Саморозвиток	Зростання доходів місцевих бюджетів від туристично-рекреаційної діяльності Створення робочих місць у туризмі Підвищення доходів місцевих жителів
Культурна	Формальна та неформальна освіта Місцеві традиції Збереження культури	Виховання толерантного ставлення до інших культур Сприяння культурному обміну Розвиток місцевої культури та ремесел
Ресурсно-екологічна	Управління природними ресурсами Екологічна відповідальність Збереження природних ресурсів	Виявлення потенційних джерел забруднення території Управління утилізацією відходів Підвищення екологічної культури мешканців Екологічна освіта
Інституційна	Інклюзивність Відповідність цілей розвитку запитам і потребам громади Сприяливе інституційне середовище	Зростання включеності населення громади в процеси економічного розвитку Зростання спроможності громади, виступаючи у власні сили Територіальна громада набуває значимості з погляду зовнішнього споживача

Джерело: адаптовано та доповнено автором⁴².

Тобто, сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базисних

⁴² Suansri P. Community Based Tourism. CBТ, 2008.

«...можливість місцевої діяльності». На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій діяльності, так і в інших видах економічної діяльності, які стимулюються розвитком туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, збільшує частину доходів мешканців територіальної громади та сприяє загальному економічному розвитку загалом⁴⁴. D. A. Fennell, вивчаючи роль туризму у зміцненні економіки громади, наголошує на важливості як здатності активізувати процеси об'єднання територіальних громад для їх розвитку⁴⁵.

A. Stebbin та P. Eagles вважають, що позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає у зростанні організаційного, креативного, людського капіталу мешканців громади через застосування методів навчання, бізнес-менторингу, підвищення їх кваліфікації та інше⁴⁶. Зокрема деякі автори наголошують і на ризиках, які можуть супроводжувати активний розвиток туристично-рекреаційної сфери в окремих громадах (табл. 1.2).

Зокрема слід розуміти, що розвиток туризму – це тривалий процес. Тому не слід розглядати його як економічну панацею для розвитку усіх громад, а скоріше використовувати його як механізм диверсифікації економіки громад⁴⁷. Зокрема на це, у сучасному світі багато територіальних громад (зокрема спільнот) звернулися до розвитку туризму, щоб

⁴⁴ Термін «глокалізація» (glocalization = global + localization) використовується для вираження нерозривності процесів глобалізації і локалізації, інтеграції та фрагментації. Цей термін запропонував автор теорії глокалізації Р. Робертсон для того, щоб підкреслити двоаспектність глобалізації, взаємодіяльність і взаємопроникнення глобального і локального. Науковець робить висновок, що локалізація глобальності покликана відобразити локалізацію здійснення глобального через локальне. Подібно трактує процес локалізації Дж. Найсбітт, зазначаючи, що чим вищий рівень економічної економіки, тим більш потужними є її регіональні суб'єкти. У науковому світі доведено, що як полюси зростання можна розглядати окремі території, які в економіці регіону або країни виконують функцію зони інновацій та прогресу.

⁴⁵ David A. Fennell. Attitudes towards Tourism Impacts: A Case Study of Shiraz, Iran. Tourism Analysis. 2010. Vol. 15(2). Pp. 253-261; Coccossis H. Sustainable tourism and carrying capacity. Ashgate Publishing, UK, 2004.

⁴⁶ David A. Fennell. Ecotourism: an introduction (2 ed.). Routledge, UK, 2003.

⁴⁷ Stebbin A., Eagles P. (Eds.). Tourism and Protected Areas: Benefits Beyond Boundaries. London: CAB International, UK, 2007.

⁴⁸ Gifford K., Clarke J. The tourism development handbook: a practical approach to planning and marketing. London: Continuum, 2000.

Таблиця 1.2

Позитивні та негативні ефекти розвитку туристично-рекреаційної сфери для територіальних громад

Позитивні ефекти	Негативні ефекти
<ul style="list-style-type: none"> - Створення робочих місць і зростання зайнятості у туризмі та супутніх видах економічної діяльності - Активізація економічної діяльності в громаді - Зростання доходів мешканців і місцевого бюджету територіальної громади - Збереження історичних і культурних традицій, поширення місцевої культури - Зростання кількості суб'єктів господарювання, зростання конкуренції між ними та підвищення ефективності їх функціонування - Зростання якості людського капіталу шляхом навчання кадрів - Приплив інвестицій у територіальну громаду - Покращення соціальної, транспортної інфраструктури для потреб туристів і населення - Прискорене залучення інформаційно-комунікаційних технологій у громаду - Формування позитивного іміджу територіальної громади 	<ul style="list-style-type: none"> - Активне використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, що може негативно позначитись на їх стані - Вищий рівень навантаження на природне середовище та забруднення середовища - Зростання мобільності населення та навантаження транспортну інфраструктуру - Зростання цін через зростання попиту з боку відвідувачів - Втрата уваги до розвитку інших (не пов'язаних з туризмом) видів економічної діяльності в громаді, наприклад промисловості - Ризик узалежнення доходів місцевого бюджету мешканців територіальної громади від функціонування об'єктів туристично-рекреаційної сфери - Оскільки розвиток туризму прямо залежить від рівня доходів населення, існує ризик зростання залежності економічної кон'юнктури країни та світі

Джерело: розроблено автором.

забезпечити економічний, соціальний, культурний, ресурсно-екологічний, інституційний розвиток громади.

1.2. Концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад

Сучасна наука зробила великий спектр підходів до дослідження різних соціально-економічних систем різного рівня – глобального, національного, міжрегіонального, регіонального, локального. Науковці другої половини ХХ ст. та початку ХХІ ст. є свідками зростаючої доцільності регулювання процесів соціально-економічного розвитку «зверху» та посилення уваги до окремих рівнів – регіона, мст, сіль, територіальних громад – як окремих елементів соціально-економічної системи. Зазначені тенденції зумовили виникнення концепції місцевого економічного розвитку, а також наукової школи розвитку територій, створення агломерацій і територій нових «точок росту».

Науковці країн з ринковою економікою займаються місцевим економічним розвитком з початку 50-х років ХХ ст. Це питання у країнах з плановою економікою у другій половині 70-х років. Історія зростання країн США, Канади та європейських країн – це еволюція місцевого економічного розвитку. Його умовно можна розділити на чотири етапи (табл. 1.3).

У першій половині місцевого та регіонального економічного розвитку посилювали активну роль центрального уряду у процесах місцевого розвитку територій шляхом перерозподілу фінансових ресурсів. Згодом регіони та територіальні громади не розглядалися як об'єкти ухвалення регіональної політики, спрямованої на стимулювання використання підприємницьких та інших ресурсів⁴⁸. З другої половини 70-х років та ідей неоліберальної економіки роль регіональних територіальних громад стає усе вагомішою.

Наука про місцевого економічного розвитку суттєво зросла внаслідок виникнення теорій ендogenous зростання впродовж останніх десятиліть. Локальні та регіональні інституції відіграють важливу роль у реалізації політики розвитку локальних інноваційних систем, поширенні знань, вибудовування взаємодій, а також створенні мереж співпраці та співпраці⁴⁹. Таке зміщення уваги від державно-адміністративського типу до локальних систем мереж

⁴⁸ Haggard S. The invention of regions: Political restructuring and territorial development in Western Europe. Environment and Planning C. 1997. Vol. 15. P. 397-418.

⁴⁹ Masera, Rodriguez-Pose A., Tomaney J. Local and Regional Development. London, Oxford and New York: Routledge, 2017.

Таблиця 1.3

Еволюція концепції місцевого (локального) економічного розвитку (МЕР)

Етап	Роки	Особливості
Перший етап: промисловий розвиток або «гонитва за фабричними димарями»	1950–1970 рр.	На цьому етапі було прагнення зміцнити економічну базу міст шляхом приваблення будь-якого інвестора і створення на території громади нового великого підприємства. Для цього зазвичай застосовувалися стимули (надання недорогої земельної ділянки, пільгові кредити чи полегшення будь-яких вимог до бізнесу). З'явилися перші промислові парки. Посилилася конкуренція між громадами. Деякі громади успішно залучали інвесторів і всіляко сприяли створенню нових робочих місць і нових ринків. У деяких випадках громади просто марнували ресурси у гонитві за інвестором. Іноді громадам вдавалось одержати короткострокову вигоду від залучених інвестицій, але в подальшому вони потерпали від необхідності, протягом тривалого періоду після завершення дії позитивного ефекту, продовжувати надавати пільги. У випадках, коли новостворене підприємство перетворювало місто на місто однієї галузі, перспектива закриття такого «містоутворюючого» підприємства робила місцеву громаду вразливою.
Другий етап: розвиток малих підприємств	1970–1990 рр.	Нова хвиля МЕР була породжена зростанням ролі малого бізнесу в економічному розвитку. Зусилля на підтримку МЕР спрямовувалися переважно на збільшення кількості, розвиток та утримання малих підприємств. Цілеспрямовані заходи з підтримки малого бізнесу включали пряму підтримку підприємцям, технічну допомогу з консультування операційної діяльності та управління, у створенні нових робочих місць. Почала розвиватись «м'яка інфраструктура» – бізнес-центри та бізнес-інкубатори, центри розвитку підприємництва, обслуговуючі центри за принципом «єдиного Діяльності» із залучення підприємств та інвесторів, що була характерною для першого етапу, продовжувалася, але її

Продовження табл. 1.3

Рік	Рік	Особливості
		спрямованість змістилася від великих промислових підприємств і великих об'єктів інфраструктури у бік набору підприємств, що є різноманітними за ознаками розміру, економічної активності та галузевого представництва.
	1998-2008 рр.	Почасть інноваційного інструментарію формування та розширення бази економічного розвитку. Завбувають поширення такі засоби розвитку територіальних громад, як співпраця, створення державно-приватних партнерств, мереж та асоціацій громад, розвиток промислових кластерів і посилення ролі інновацій. У міру збільшення складності та ускладнення МЕР, усе більше уваги приділяється досягненню балансу економічного розвитку та якості життя в громаді. Планування МЕР і впровадження планів набуває комплексного характеру завдяки широкому залученню представників різних галузей і сфер суспільного життя. Громади створюють належні умови для зростання місцевих компаній, формують сприятливий інвестиційний клімат, інвестують у нематеріальну інфраструктуру, залучують співробітництво, формують мережі ділових зв'язків і цілеспрямовано приваблюють чужинських інвесторів своїми конкурентними перевагами. Найбільш успішними є громади, яким вдається налагодити плідну співпрацю.
	з 2008 р.	В основі МЕР більшості громад лежить багатовекторність і сталість – взаємозалежність економічного, екологічного та соціального благополуччя. Рішення опираються на місцеві потреби та ініціативи громад. У будь-якій ініціативі МЕР проявляються ознаки всіх етапів еволюції. Універсального практичного підходу до МЕР не існує. Кожен муніципалітет характеризується унікальним набором можливостей і проблем, а тому створює власний креативний підхід до МЕР,

Продовження табл. 13

Етап	Роки	Особливості
		який би враховував специфічні для нього потреби, труднощі та можливості. Тому запорукою успішності ініціатив з планування МЕР стають врахування економічних реалій глобалізації; швидкі зміни середовища, важливість партнерства з приватним сектором; інноваційність і креативність як єдина конкурентна перевага, що має сталий характер; системність і комплексність конкурентоспроможність, неможливість вдосконалення її складових поодиноч; врахування інтересів широкого кола всіх зацікавлених осіб; партнерів, співпраця; планування та стратегічний характер ініціатив: кожна ініціатива це проект, який має мати чітко визначені цілі, завдання та діяльність; упереджувальний характер планів, заходів і дій; чутливість до потреб громади, аполітичність, прозорість і підзвітність; спрямованість на вирішення певних питань чи проблем у довгостроковій перспективі.

Джерело: систематизовано на основі⁵⁰.

взаємодій R. A. W. Rhodes називає переходом від «управління» до «врядування»⁵¹.

G, Haughton та P. Allmendinger⁵² наголошують, що перехід від «управління» до «врядування» супроводжується поступовою зміною акцентів у політиці розвитку регіонів і територіальних громад з традиційно «твердих» (інфраструктурних) проектів з «твердими» активну імплементацію «м'яких» проектів, спрямованих на розвиток економіки знань, людського та соціального капіталу територіальних громад. Разом з виконанням традиційних функцій місцевих самоврядування органи влади на базовому рівні також беруть на себе

⁵⁰ Моделі місцевого економічного розвитку: успішні практики. Асоціація міст України, 2019. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/dinaprintweb.pdf>

⁵¹ Rhodes R. A. W. The new governance: Governing without government. *Political Studies*. 1996. Vol. 44. Pp. 652-67.

⁵² Haughton, G. & Allmendinger, P. The soft spaces of local economic development. *Local Economy*. 2008. Vol. 23 (2). Pp. 138-148.

можливість як місцевого економічного розвитку, розвитку культури

можливо системи управління національного та регіонального рівня організовані за галузевим принципом (наприклад, транспорт, охорона здоров'я тощо). Водночас органи місцевого самоврядування локального рівня часто виконують певні функції взаємодій як в межах територіальної громади, так і на рівні вищої влади. На них лягає відповідальність за включення в процеси місцевого економічного розвитку всіх акторів територіальної громади та формування інтегрованого підходу

Важливими висхідними чинниками локального рівня управління впродовж останнього десятиліття відбувається посилення автономії місцевих органів влади шляхом здійснення тою чи іншою мірою децентралізацію владних функцій і фінансових ресурсів, що підвищило рівень свободи місцевої влади у прийнятті рішень щодо економічного розвитку територіальної громади та збільшило їх юридичну правомочність⁵³. Водночас, з огляду на те, що процес децентралізації не можна вважати виключно позитивним за висвітлення. Вони виділяють низку характеристик процесу децентралізації в країнах Європи.

Водночас, не існує прямої залежності між рівнем розвитку країни та рівнем фінансової децентралізації, однак заможніші держави мають вищий рівень фінансової децентралізації. Значною мірою це можна пояснити тим, що ті країни, з огляду на високий рівень бюджетних надходжень на одного мешканця, можуть дозволити собі виділяти частку бюджетного ресурсу для фінансування місцевих адміністративних функцій і дозволити органам влади на місцях виділяти частку бюджетних доходів для фінансування власних

53. Kettler N., Baldersheim H. Measuring local autonomy in Europe (1990-2014). *Regional & Federal Studies*. 2016. Vol. 26 (3). Pp. 23-47. <https://doi.org/10.1080/15218758.2016.1191111>
54. Людмила І. Нурова, Л. Я. Бенюк. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. *Україна*. 2018. № 2. С. 50-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukr_2018_2_5

55. Людмила І. Бенюк. Risks of administrative and financial decentralization: theoretical hypotheses and empirical assessment. *Economic Research*. 2017. Vol. 156 (7/8). Pp. 76-79. URL: https://www.researchgate.net/publication/321580549_Fire_risk_assessment_theoretical_hypotheses_of_socio-economic_factors/links/5db4eae92851c577eca0936/Fire_risk_assessment_theoretical_hypotheses_of_socio-economic_factors.pdf#page=76

Так, серед європейських країн найвищим рівнем доходів місцевих бюджетів (щодо ВВП) станом на 1.01.2016 р. характеризувались Данія (35,2%), Швеція (24,8%), Фінляндія (22,3%), Норвегія (15,7%), тобто країни з рівнем доходів понад 40 тис. євро в розрахунку на одну особу (рис. 1.3). Водночас середній рівень бюджетної децентралізації в ЄС становив 11,1%, а доходів – 28,9 тис. євро в розрахунку на одну особу.

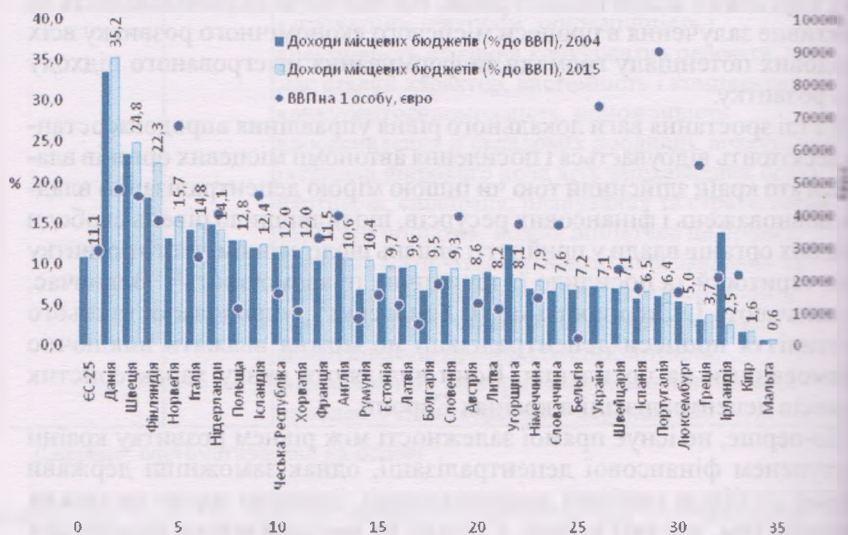

Рис. 1.3. Порівняння доходів місцевих бюджетів європейських країн (% до ВВП) та ВВП на одну особу, 2004 р., 2015 р.

Джерело: ⁵⁵

По-друге, мотиви децентралізації відрізняються у різних країнах світу. Намагання демократизувати власну політичну систему характерні для пострадянських країн Східної Європи (хвилі децентралізації 2000, 2004, 2006 рр.). Натомість в основі децентралізації в Греції, Італії та Португалії лежать виключно економічні мотиви та намагання підвищити ефективність надання суспільних послуг, зокрема у таких сферах, як освіта, медицина та громадський транспорт.

⁵⁵ Сторонянська І. З., Бенювська Л. Я. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Економіка України. 2018. №2. С. 50-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_2_5

Процес бюджетної децентралізації розглядається в розвинених економічних системних механізмів регулювання макроекономічної діяльності. На тлі загального зростання децентралізації у світі протягом останніх 20 років країни-члени ЄС продемонстрували певний тренд до рецентралізації після кризи 2008-2009 рр. Така тенденція підтверджує теоретичну гіпотезу про обернений вплив децентралізації та макроекономічної стабільності і пояснюється необхідністю відновлення макроекономічних дисбалансів, яких набув країна Європи під час економічної кризи. Щобільше, можемо стверджувати, що політика бюджетної рецентралізації в Європі має певні закономірності.

Певний тренд до децентралізації показує навіть Польща – єдина країна в Європі, яка не зазнала падіння ВВП під час кризи і продовжила відтворювати темпи його зростання після кризи, і яку можна вважати найбільш успішних прикладів децентралізаційних процесів. Данська держава доходи Державного та місцевого бюджетів (як % до ВВП) також зазнає суттєве зростання ролі Державного бюджету протягом останніх років (20,6% до ВВП у 2009 р. і 22,7% у 2015 р.) і місцевого бюджетів доходів місцевих бюджетів як частки ВВП до 2009 р. – 12,8%.

Висновком, певної різну результативність впливу децентралізації на економічну діяльність у короткостроковому періоді, більшість національних економік досягла позитивних результатів у довгостроковій перспективі. Відомо, чи не основним критерієм успіху є рівень економічної якості життя, громад, громадян у прагненні реалізувати свої інтереси, проєкти економічного розвитку, якого вдається досягти через передачу повноважень і фінансового ресурсу на місця і використання ефективних методів стимулювання економічної діяльності територіальних громад.

Таким чином, результативність прояву позитивних результатів і ризиків децентралізації в різних країнах значною мірою обумовлена її практично на усі суб'єктно-об'єктні відносини в економічних систем національного, субнаціонального і місцевого рівнів і між ними.

Таким чином, спрямованість процесів децентралізації у різних країнах світу є різною. Якщо Данія, Швеція, Фінляндія, Румунія, Іспанія, Болгарія та Словенія впродовж 2004-2015 рр. поглибили децентралізацію, то Нідерланди, Англія, Литва, Угорщина, Люксембург і Ірландія сприяли економічну політику в бік посилення рецентралізації (див. рис. 1.3). Упроваджений режим бюджетної

економії найчастіше відбивався на місцевих органах влади: як приклад оптимізація місцевих і регіональних органів в Ірландії⁵⁶ і скасування агентств регіонального розвитку в Англії⁵⁷. У багатьох країнах-членах ЄС зменшились і обсяги місцевих бюджетів і їх частка у ВВП, водночас найчастіше без перегляду повноважень і зон відповідальності базового рівня управління.

Концепція локального економічного розвитку сформувалась у СІЕ у 60-х роках минулого століття під впливом вимог мешканців бідних територіальних громад у процесі врядування та управління розвитком їх громад⁵⁸.

Українська практика більш схильна до використання понять «регіональний розвиток», «розвиток регіонів» або «розвиток територій», натомість такі поняття, як «місцевий розвиток», «місцевий економічний розвиток», «розвиток територіальних громад» практично не використовувались. Значною мірою це зумовлено низьким рівнем впливу базового рівня управління на розвиток соціально-економічної системи держави. Лише останніми роками науковці та практики активізували вивчення можливостей локального рівня, зокрема окремих територіальних громад, що пов'язано з імплементацією реформ місцевого самоврядування та перерозподілу повноважень і бюджетних ресурсів на рівень громад.

Насправді, місцевий економічний розвиток є об'єктивним і складним багатогранним процесом, він стосується відносно завершеної суспільно-економічної одиниці, у якій проявляються всі сторони життєдіяльності суспільства. Ця багатогранність і комплексність процесу місцевого розвитку вимагає запровадження складних, системних підходів і залучення значної кількості спеціалістів з різних галузей та врахування і узгодження позицій, адже їх бачення можуть бути такими, що суперечать один одному, а іноді й навіть цілком протилежними. Можна погодитись із А. Степаненком, який називає теорію місцевого економічного розвитку синергетичною⁵⁹.

⁵⁶ Shannon L. Local and Regional Bodies in Ireland 2012-2016, Local Government Research. Series No. 12. Dublin: Institute of Public Administration, 2016.

⁵⁷ Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. Local and Regional Development (2nd ed.). Oxford and New York: Routledge, 2017.

⁵⁸ Clay R. A., Jones S. R. A Brief History of Community Economic Development. Journal of Affordable Housing & Community Development Law. 2009. Vol. 18 (3). Pp. 257-267.

⁵⁹ Степаненко А. Теорії місцевого економічного розвитку. Часопис соціально-економічної географії. 2010. Вип. 8. URL: http://www.geograf.com.ua/pdf/chseg/2010/8/02_Stepanenko_15-30.pdf

Забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад – міст, селищ і сіл набуває дедалі більшої ваги для сучасної України, виходить на порядок денний місцевої та внутрішньої державної економічної політики. Місцеве економічне зростання розглядається як стабільний, інтегрований розвиток, як відтворення регіональної економіки та місцевого економічного розвитку, збільшення обсягів валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу.

Місцеве економічне зростання «місцеве економічне зростання» – це економічне зростання добробуту громадян, які проживають на території міст, селищ, сіл та сел. Досягнення стабільного місцевого економічного зростання тісно пов'язане з місцевим економічним розвитком, який формує підґрунтя для економічного зростання на рівні території. У вітчизняній літературі представлені такі трактування поняття «місцевий економічний розвиток»:

«Місцевий економічний розвиток – це процес, коли суб'єкти територіальної громади спільно творять її майбутнє»⁶⁰.

Ця трактування заголошує на визначальній ролі інклюзії та співпраці між місцевими зацікавленими сторонами в межах громади – це дозволяє забезпечити спільне розроблення та виконання стратегії громади, в основі якої лежить ефективне використання внутрішніх ресурсів, створення нових робочих місць, досягнення сталого економічного зростання.

«Місцевий економічний розвиток – це діяльність підприємств, організацій, підприємств на території регіону, органів місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін, спрямована на використання економічних ресурсів громади, отримання позитивного соціально-економічного ефекту»⁶¹. Водночас наголошується, що завдання місцевого економічного розвитку полягає в зростанні добробуту усіх суб'єктів територіальної громади.

60. *Local Economic Development and learned lessons on Local Economic Development, Urban Development, and Decent Work*. 2001, October. URL: http://www.internationalledcd.org/SP/Links%20BQ/37_led1.pdf

61. *Local Economic Development*. Urban Development Unit of the World Bank, 2001, December. [http://siteresources.worldbank.org/INTLED/WWW/INTLED/1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQuickReview\(11/2003\).pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTLED/WWW/INTLED/1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQuickReview(11/2003).pdf)

- «Місцевий економічний розвиток визначає процес, у якому органи місцевого самоврядування стимулюють ділову активність у межах територіальної громади та / або сприяють зростанню зайнятості»⁶².

Основна мета місцевого економічного розвитку, на думку зазначених авторів, полягає у стимулюванні ефективного використання людських природних та інституційних ресурсів територіальної громади.

- Місцевий економічний розвиток передбачає «управління органами місцевого самоврядування та / або іншими колегіальними органами в громадах процесом залучення наявних ресурсів до економічної діяльності та укладання партнерських угод з приватним сектором задля створення нових робочих місць і стимулювання економічної активності в громаді»⁶³.

Вивчення світового досвіду дозволяє виокремити завдання та функції місцевого економічного розвитку (рис. 1.4).

Отже, сталий місцевий економічний розвиток надає можливість працевлаштування економічно активного населення в регіоні, є основою для підвищення добробуту місцевих мешканців, сприяє підвищенню якості життя на всій території країни. Нарівні з цим слід окреслити й проблему місцевого розвитку в широкому розумінні, що поєднує економічні, соціальні, гуманітарні, культурні, безпекові й інші аспекти розвитку та життєдіяльності громади. Місцевий розвиток одночасно розглядається і як стратегія, і як тактика реалізації регіональної політики та забезпечення комфортного, безпечного середовища життєдіяльності для людини на всій території країни, незалежно від розташування місцевості. Громадяни мешкають у конкретних містах, селищах і селах, тому повсякденно мають розв'язувати проблеми життєзабезпечення.

Нового витка ідеї місцевого економічного розвитку набуло після презентації доповіді F. Varca, підготовленої на замовлення

⁶² Blakely E. J., Leigh N. G. *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*. SAGE, 2010. 446 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OSC3_LYHH18C&pg=PA11

⁶³ Zaaier M., Sara L. M. *Local Economic Development as an Instrument for Urban Poverty Alleviation: A Case from Lima, Peru*. *Third World Planning Review*. 1993. Vol. 15.

⁶⁴ Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні: аналіз досвіду. С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. К.: НІСД, 2010. 88 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Bila_rozvtutok-101210.pdf

Рис. 1. *Базові засади економічного розвитку територіальних громад*

Економічний розвиток – зростання добробуту всіх суб'єктів територіальної громади на основі ефективного використання її потенціалу

	Функції
<p>1. Створення та активізація діяльності просторових форм організації бізнесу (кластерів, бізнес-інкубаторів, промислових парків тощо).</p>	<p>Створення та активізація діяльності просторових форм організації бізнесу (кластерів, бізнес-інкубаторів, промислових парків тощо).</p> <p>Менторинг і консультування місцевих підприємців з питань оподаткування, аналізу ринків і прогнозування попиту на продукцію, ліцензування продукції, розширення ринків збуту, доступу до кредитних ресурсів тощо.</p>
<p>2. Визначення пріоритетів розвитку місцевої економіки для спрямування інвестиційних ресурсів.</p>	<p>Визначення пріоритетів розвитку місцевої економіки для спрямування інвестиційних ресурсів.</p> <p>Співпраця з інвесторами та презентація інвестиційних проєктів.</p> <p>Супровід інвестора при реалізації інвестиційних проєктів.</p> <p>Підготовка інвестиційних проєктів.</p>
<p>3. Аналіз структури та динаміки населення громади, дослідження якості трудових ресурсів.</p>	<p>Аналіз структури та динаміки населення громади, дослідження якості трудових ресурсів.</p> <p>Стимулювання проєктів у сфері освіти, навчання професійного розвитку мешканців громади</p> <p>Підтримка креативних ініціатив.</p> <p>Стимулювання створення високоякісних робочих місць.</p>
<p>4. Забезпечення інклюзивності розвитку територіальної громади, залучення всіх суб'єктів до прийняття колегіальних управлінських рішень.</p>	<p>Забезпечення інклюзивності розвитку територіальної громади, залучення всіх суб'єктів до прийняття колегіальних управлінських рішень.</p> <p>Реалізація проєктів, спрямованих на підвищення довіри мешканців, посилення їх взаємодії (підтримка функціонування хорів, спортивних команд тощо).</p> <p>Створення та розбудова громадських просторів.</p> <p>Створення, просування та підтримка іміджу громади, популяризація місцевої історико-культурної спадщини, традицій.</p>

Рис. 1.4. *Мета, засади та функції місцевого економічного розвитку*
 Джерело: авторський розроблений автором на основі⁶⁵.

⁶⁵ *World Bank, Overview and learned lessons on Local Economic Development, Small Business Development, and Decent Work. 2001, October. URL: http://www.yorku.ca/INTLED/SP/Links%20BQ/37_led1.pdf; Local Economic Development Unit of the World Bank, 2003, December. URL: [http://www.worldbank.org/INTLED/Resources/339650-1105473440091/INTLEDQuickReferenceGuide\(December2003\).pdf](http://www.worldbank.org/INTLED/Resources/339650-1105473440091/INTLEDQuickReferenceGuide(December2003).pdf); *Сторожак Н. В. Місцевий економічний розвиток (МЕР) та механізми**

Європарламенту, у якій було представлено нову концепцію формування регіональної політики ЄС – територіально-орієнтований (place-based) підхід. Автор цього підходу трактує його як «багаторівневий, інноваційний підхід, орієнтований на місцеві умови та адаптований до типу території»⁶⁶. На його думку, основною метою регіональної політики має бути підвищення «добробуту і стандартів життя територій і «створення і підтримка їхніх конкурентних переваг» на фоні повнішого та ефективнішого використання активів території. «Політика розвитку, яка враховує місцеві умови, — це довгострокова стратегія розвитку, що спрямована на підвищення ефективності, розроблена та імплементується з урахуванням місцевих переваг і за участі політичних інституцій з налагодженням міжрегіональних, внутрішньорегіональних зв'язків і підтримується системою багаторівневого урядування...».

У своїй доповіді 2012 р. Барца виступає опонентом просторово-нейтрального (space-blind) підходу, який пропонувався Світовим банком для формування регіональної політики⁶⁷. Світовий банк наголошує на недоцільності врахування територіальної диференціації, зокрема на субрегіональному рівні, і розроблення єдиних правил гри для усіх регіонів, що дозволило б зробити політику більш економічно ефективною, забезпечило б рівні конкурентні можливості для усіх регіонів⁶⁸. Водночас наголошувалось: розвиток має спрямовуватись на людину, а не на території чи місця, де живуть і працюють люди. Тому під час формування політики слід враховувати потреби людей, а не завдання розвитку регіонів, міст тощо.

Натомість територіально-орієнтований підхід пропонує реалізувати стратегію smart-спеціалізації виключно на підставі докладного вивчення просторового потенціалу регіону, особливостей агломерування, концентрації активів та економічної діяльності в окремих територіях, розміщення різних кластерів, центрів знань тощо.

його фінансування. Формування ринкових відносин в Україні. 2009. Вип. 6(157). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mistseviy-ekonomicheskyy-rozvitok-mer-ta-mehanizmi-yogo-finansuvannya/viewer>

⁶⁶ Barca F. An agenda for a reformed cohesion policy: a 'place-based' approach to meeting European Union challenges and expectations. 2009. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_barca_report_en.pdf

⁶⁷ Barca F. The Case for Regional Development Intervention: Place-Based vs. Place-Neutral approaches. Journal of Regional Science. 2012. Vol. 52 (3). P. 134-152.

⁶⁸ World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. World Bank, 2009. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10985/6888>

Важливо виробити чіткі інноваційні стратегії розвитку територіальних громад, досягнення поставлених завдань у перспективі за умови використання синергетичного ефекту.

Пасивно-факторно-нейтральний підхід Світового банку виходить з того, що економічний приріст доходів, продуктивності праці та інших економічних чинників регіонального економічного розвитку, територіальних громад є лише результатом цієї політики. У цьому випадку територіальні громади мають можливість людей, капіталів, товарів, ідей, здатних зберегти та зберегти розвиток територій. Територіально-просторовий підхід виходить з іншої точки зору, стверджуючи, що територіальні громади та простором має вирішальне значення економічного зростання. Згідно з цим підходом, регіони та міста мають певні переваги, який може використовуватись і самостійно сприяти економічному зростанню регіону завдяки їх розмірам або певним факторам, оскільки такого роду фактори самі собою є важливими економічними показниками для локальних і регіональних громад. Важливо слід розуміти, що історія громади, так само як і територіальні громади, має значення. Адже територіальні громади мають певні економічні потенціали, інституційну ефективність, людський капітал та рівень знань і креативності. Це також має значення для економічної аналітичної оцінки під час формування економічної стратегії.

Важливою тенденцією економічного розвитку впродовж останнього десятиліття є трансформація: на перший план виходять територіальні громади розвитку, а пріоритет зростання надається економічній діяльності, які можна розглядати як спеціалізацію територій і територіальних громад (Левко, 2014).

Важливою тенденцією в підходах до інституційних засад розвитку територіальних громад впродовж останнього десятиліття, слід розглядати як глобальний тренд як посилення інклюзивності економіки. Це йдеться не лише про активну розбудову інституцій економіки суспільства на рівні громад, а про залучення усіх громадян до процесів прийняття рішень у громаді як на етапі виробництва продукту території, так і на етапі його розподілу.

Важливою тенденцією економічного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки повинен бути унікальним, цінним для суспільства і має можливість задовольнити свої потреби. В узагальненому економічному розвитку полягає в необхідності посилення економіки та вирішення проблем розвитку всіх верств населення,

Таблиця 1.4

Напрями модернізації концепції місцевого економічного зростання (початок XXI ст.)

Сфера застосування	Традиційний підхід (друга половина XX ст.)	Напрями модернізації (поч. XXI ст.)
Інституційні засади розвитку	Розбудова інституцій громадянського суспільства	Інклюзивність розвитку; Нарощення соціального капіталу громади
Вибір пріоритетних видів економічної діяльності	Економічно найбільш прибуткові види бізнесу, які характеризуються конкурентоспроможністю	Обґрунтування смарт-спеціалізації територіальної громади; Інноваційно орієнтовані види економічної діяльності
Робочі місця та зайнятість	Створення нових робочих місць будь-якої якості; Зростання зайнятості	Створення робочих місць для висококваліфікованих фахівців; Зростання зайнятості у секторах смарт-спеціалізації
Трудові ресурси	Дешева робоча сила як конкурентна перевага	Висококваліфіковані кадри; Зростання якості людського капіталу мешканців
Територіальні фактори	Територіальна наближеність факторів виробництва та ринків збуту	Привабливість території, яка забезпечується за рахунок розвитку ефективного використання креативних, інноваційних, технологічних факторів

Джерело: розроблено автором на основі вивчення.

а також зростання залученості до розвитку всіх територій, праці і ресурсів⁶⁹. Водночас головний акцент робиться на продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення (включаючи жінок) як важливої умови зниження рівня бідності. Схожу позицію займає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка трактує інклюзивний розвиток як стабільний і всеосяжний з точки зору

⁶⁹ Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>

інтегрованої процесів інвестування; розвиток, який потребує підтримки з боку державних інститутів для вирішення проблем на ринку праці⁷⁰.

Інклюзивним розвитком називає процес зростання рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьби з бідністю, надбанням ринків праці, системи соціального захисту, а також згуртованості суспільства. А Міжнародний валютний фонд розуміє інклюзивний розвиток як підвищення темпів зростання економіки, створення простору для інвестицій і продуктивної праці⁷¹.

Важливою може стати важливим чинником розвитку територіальних громад в Україні на сучасному етапі розвитку, особливістю якого є вплив з боку до базових інститутів – влади, армії, засобів масової інформації, церкви. Включення мешканців, суб'єктів економіки, громадських організацій безпосередньо у процеси прийняття рішень сприятиме підвищенню рівня довіри, що сприятиме зростанню економіки територіальної громади.

Важливою складовою інклюзивності розвитку територіальних громад може стати з іншим трендом зростання ефективності територіальних громад – переходом від потенціалу до реального потенціалу до посилення взаємодії між внутрішнім потенціалом (що стало основою формування економічного зростання).

Економічний розвиток базується на залученні місцевих ресурсів та активній участі громади, водночас вимагає динамічної взаємодії між внутрішніми та зовнішніми факторами. Водночас важливою складовою є партнерства та довгострокової співпраці між територіальною громадою та зовнішнім оточенням⁷². Таким чином, це є інтегрований, системно-екологічний підхід, який становить «складну систему, в якій мобілізуються ресурси та в якій процес управління здійснюється за допомогою взаємодії між внутрішніми та зовнішніми факторами»⁷³.

⁷⁰ OECD, Inclusive Growth. URL: <http://www.oecd.org/inclusive-growth/about>.

⁷¹ OECD, Strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels. URL: http://ec.europa.eu/europec2020/index_en.htm.

⁷² OECD, Inclusive Growth: New endogenous development and the revalidation of knowledge. Polish Sociological Review. 2007. Vol. 4 (16). Pp. 481-497.

⁷³ OECD, Differences in economic development in rural regions of advanced countries: a review and critical analysis of theories. Journal of Rural Studies.

ISSN 2542-0419. № 2(7) 2014

Попри те, що нео-ендогенна теорія з'явилася у царині дослідження сільських територій, вона може поширюватись і на інші території. Водночас основним фактором місцевого економічного розвитку і створення інституційного середовища в межах територіальної громади здатного як мобілізувати внутрішні ресурси, так і використовувати зовнішні можливості та попереджати зовнішні ризики, що виникають за межами громади.

Використання підходів нео-ендогенного зростання дозволяє отримати низку ефектів для розвитку територій.

По-перше, деконцентрація економічної активності та розширення економічної діяльності за рахунок нетрадиційних видів (для прикладу, активний розвиток туризму на сільських територіях останні десятиліттями на противагу підтримці традиційно сільсько-подарських видів економічної діяльності).

По-друге, розширення кола стейкхолдерів місцевого економічного розвитку. Якщо в межах ендогенної теорії до таких належать домогосподарства, місцевий бізнес, органи місцевого самоврядування, громадські організації чи спілки, неформальні локальні мережі, то в умов нео-ендогенного зростання до акторів економічного розвитку територіальної громади також належать організації / мережі, які забезпечують взаємодію представників місцевого бізнесу та локальних інституцій із зовнішніми структурами субрегіонального, регіонального, національного і глобального рівнів.

По-третє, зростання ефективності використання інноваційного, креативного, соціального потенціалу громади через розширення можливостей його розвитку.

Останнє стало основою для активного розвитку концепцій креативних регіонів (міст) і смарт-спеціалізації.

Концепцію «креативного міста» ще наприкінці 1980-х рр. автор у своїй праці «The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators» представив британський дослідник Чарльз Лендрі. З того часу ця ідея стала глобальним рухом, який втілює нову парадигму місцевого планування.

Новою теорією, яка пояснює роль креативного чинника у розвитку окремих територіальних громад і міст у тому числі є теорія креативного класу Річарда Флориди, яка висвітлена у книзі «Номо creativus. Як новий клас завойовує світ»⁷⁵. Секрет економічного зростання в

⁷⁴ Лендрі Ч. Креативный город / пер. с англ. М.: Изд. дом «Классика» 2006. 399 с.

⁷⁵ Флорида Р. Номо creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ. Яковлев. Київ: Наш формат, 2018. 430 с.

«Толерантність, забезпечений у комплексі трьох Т: толерантність, технології, талант». Економічний розвиток регіону забезпечується креативними людьми, які надають перевагу місцям, що відрізняються різноманіттям, креативністю і відкритістю до нових ідей», – пише він. Як стверджує Левит, креативний клас є локомотивом економічного зростання. Це також означає, що регіонів підтверджує: не економічне зростання тягне за собою поліпшення середовища проживання, а навпаки – створення та становлення креативного класу, а точно навпаки. Так, як спільнота почала dbати про середовище проживання (створення парків, прокладати велосипедні доріжки), докладати зусиль до покращення якості освіти, прагнути до створення робочих місць тощо, то економічне зростання, там через деякий час спостерігалось стійке економічне зростання.

Дослідження конкурентоспроможності територій, регіонів і країн в умовах умов ЄС впродовж стратегічного періоду 2014-2020 року вимагає розвитку політики смарт-спеціалізації.

Термін «смарт-спеціалізація» використовується для позначення певної стратегії та стратегії інноваційного розвитку країни чи регіону. Смарт-спеціалізація розглядається в розвинених країнах як нова модель формування не тільки інноваційної, а й економічної політики загалом. Вона передбачає виявлення певних умов розвитку унікальних галузей або видів економічної діяльності, які створюють власне спеціалізацію тих чи інших регіонів в межах національної економічної системи. Смарт-спеціалізація передбачає певні стимули стимулювання інновацій, скільки активізацію певних структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на певні галузі, метою формування такої політики, яка дозволить території зайняти певні ніші на глобальних ринках.

Важливою умовою смарт-спеціалізації підкреслює роль:

- 1. Активної ролі влад;
- 2. Активної ролі окремих одиниць, що засновані на знаннях;
- 3. Активної ролі у формуванні спеціалізації та підвищенні конкурентоспроможності.

Важливою умовою загального призначення відіграють особливо важливу роль у підвищенні наявних спеціалізацій і виявленні нових можливостей не лише у високотехнологічних секторах, а й в інших галузях економіки. Для оцінювання регіону з певної точки зору в цьому процесі формування старт-спеціалізації важливою умовою внутрішньої спіралі «бізнес, наука, держава» є певні умови, які підготували Рекомендації з розробки наукової

Для вивчення сучасних трендів місцевого економічного розвитку територіальних громад мають концепції смарт-міста та смарт-громади, які є базисом для імплементації старт-спеціалізації. Поняття смарт-міста та смарт-громади характеризуються подібністю, але не можуть вважатися взаємозамінні.

Смарт-місто – це середовище життєдіяльності, побудоване або модернізоване для забезпечення якнайкращої координації функціонування різних підсистем і полегшення життя мешканців, з метою підвищення стійкості розвитку міст. Дуже широке визначення, запропоноване Коєном, трактує «розумні міста» з погляду використання інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), які дозволяють підвищити ефективність використання ресурсів, що призводить до зменшення витрат та енергоносіїв, поліпшення надання послуг і якості життя мешканців⁷⁸. Найбільш репрезентативними рисами смарт-міста є: наявність ІТ-структури, часова оптимізація, відкритість влади; використання енергоефективних технологій, зменшення викидів та збереження чистого середовища.

Важливою для застосовного наповнення цього терміна, на переконання Коєна, є властивість «смарт» є здатність взаємодіяти з оточуючим середовищем, тому «смарт» – це властивість системи життєдіяльності, яка проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем з метою досягнення здатності: 1) адаптації до умов, що постійно та швидко змінюються; 2) самостійного розвитку і самоконтролю; 3) досягнення досягнення результату⁷⁹, яким у контексті дослідження є «розумний місто» на рівні управління містом, є забезпечення його сталого розвитку.

Важливий вклад до розуміння суті «розумного міста» у контексті місцевого розвитку великого міста запропонував А. Андрієнко. На його думку, смарт-місто слід розглядати як:

- «смарт-спільноту», сформовану та об'єднану навколо системи взаємодіючих інституцій, інтегрованих у міський простір, з метою інституціонального підходу;
- простір життєдіяльності підвищеного комфорту, створений, у тому числі, за рахунок ефективного використання людського капіталу, інтелектуального капіталу як базису прогресивних систем Smart Cities Information System. EU Smart Cities Information System, 2020. URL: <https://smartcities-infosystem.eu/content/about-smart-cities-information-system-scis>

78 Коєн Е. А. Применение smart-критериев постановки целей в стратегическом планировании организации. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. № 71. С. 381-385.

інституційно-економічних перетворень у місті, з позиції соціального підходу;

- економічно спроможну урбанізовану систему генерування та ефективного розподілу суспільних благ, здатну до прискорення розвитку і вдосконалення за рахунок поєднання можливостей повноцінного фінансового забезпечення з технологічною насиченістю і соціальною готовністю до саморозвитку, з позиції економічного підходу⁸⁰.

Такий підхід більше корелює з визначенням смарт-спільноти, яка побутує у закордонній літературі. На відміну від смарт-міста, орієнтованого здебільшого на діджиталізацію якомога більшої кількості процесів у місті та широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій, смарт-громада – це громада, у якій місцеве самоврядування, бізнес і мешканці використовують потенціал інформаційних технологій, а також інші новітні підходи для покращення середовища життєдіяльності та зростання добробуту мешканців громади. Фактично замість поступових змін має місце прискорена трансформація середовища в громаді. Мешканці мають доступ до якісних послуг охорони здоров'я, кращої освіти та навчання, а це створює нові можливості для бізнесу. Розумні громади стають економічно конкурентоспроможними у новій світовій економіці, оскільки залучені в глобалізаційні процеси за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Визначення Міжнародної мережі Smart Community (SCIN) (2005) таке: розумне співтовариство – це громада з баченням майбутнього, яка передбачає застосування інформаційно-комунікаційних технологій новим та інноваційним способом для розширення можливостей мешканців, установ та регіонів загалом. Таким чином, вони максимально користуються можливостями, які надають нові програми, інноваційні технології, широкосмуговий Інтернет тощо, для забезпечення добробуту мешканців громади.

Отже, концепція смарт-громади є більш цілісною та враховує усі аспекти життєдіяльності громади (табл. 1.5) і ставить за мету не вдосконалення простору життєдіяльності через діджиталізаційні процеси, а враховує потреби мешканців і спрямована на зростання добробуту.

⁸⁰ Андрієнко А. О. Концепція «розумного міста»: уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого муніципалітету. Утворення. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 8. С. 24-34.

Таблиця 1.5

Взаємозв'язок смарт-громади та їх взаємозв'язок з аспектами життєдіяльності територіальної громади

Сфера життєдіяльності громади	Аспекти життєдіяльності територіальної громади	Напрями імплементації
Економіка	Економіка	Частка високотехнологічної продукції у валовому продукті, частка сфери послуг у валовому продукті, витрати на наукові дослідження та розробки, рівень безробіття, обсяг виробленої продукції на одну особу, рівень інноваційної активності підприємств, рівень імплементації смарт-спеціалізації в громаді
Соціально-культурна	Культура та наука	Частка населення з вищою освітою, рівень знання іноземних мов мешканцями громади, якість освітніх послуг, кількість вищих навчальних закладів і закладів професійно-технічної освіти в громаді, наявність науково-дослідних центрів і креативних просторів, кількість патентів на одну особу
Інформаційно-комунікаційна	Електронні послуги	Он-лайн доступність адміністративних послуг, кількість впроваджених електронних послуг, впровадження електронного документообігу в органах влади, розвиток сфери відкритих даних
Транспортно-логістична	Доступність та інфраструктура	Покриття та доступність високошвидкісного Інтернету, кількість мобільних пристроїв на одну особу, технологічні рішення на транспорті, цифровізація транспорту
Екологічно-енергетична	Енергоефективність і сталі розвиток	Рівень викидів CO ₂ , зменшення забруднення, енергоефективність економіки та комунального господарства, наявність зелених зон у громаді
Культурно-рекреаційна	Культура та влада	Кількість публічних бібліотек, музеїв, театрів, кінотеатрів, спортивних і розважальних закладів, громадських просторів

Джерело: складено автором на основі⁹¹.

⁹¹ *Urban W., Zingalesco R. M., Smart Cities: Definitions, Dimensions, Dimensions, and Initiatives. Journal of Urban Technology. 2015. Vol. 22, No. 1. pp. 1-21. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>; Komninos P., Kourtellos G., Improving the effectiveness of smart city applications. 2015. URL: <http://www.arenio.org/wp-content/uploads/2015/09/2015-Smart-Cities-Report.pdf>*

Отже, концепція смарт-громади підкреслює важливість співпраці та партнерства між усіма зацікавленими сторонами, включаючи державні установи, приватний сектор, громадські організації, соціальну інфраструктуру та мешканців. Інформаційно-комунікаційні технології використовуються лише як інструмент досягнення цілей розвитку територіальної громади. «Насиченість» громади високотехнологічною інфраструктурою та новітніми технологіями абсолютно необхідна передумова, але недостатня для того, щоб громада стала смарт-громадою. Крім того, необхідними складовими є застосування таких технологій, як електронне голосування, електронне навчання, електронна комерція для всіх важливих аспектів діяльності громади.

1.3. Сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад

Зміни, які відбулись в Україні під час реформування місцевого самоврядування (починаючи з 2015 р.), суттєво зміцнили економічну базу розвитку територіальних громад. Водночас відбувся перехід до повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в сфері надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вищу відповідальність за економічний розвиток власних територій, ефективне використання людського, економічного та природо-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних гравців національної економічної системи, а інколи навіть глобальної.

Зазвичай економічну природу громади науковці досліджують через феномени спроможності та самодостатності, як відповідне ресурсне забезпечення її функціонування. Своєю чергою М. Пухтинський досліджує «ресурси фінансові, економічні та природні», Ю. Наврузов характеризує громаду, акцентує увагу на «спільності інтересів виробництва», серед інших життєво необхідних для функціонування громади ресурсів найчастіше називають також комунальну власність, нерухоме майно, місцевий бюджет⁸⁴ тощо.

⁸² Пухтинський М. Проблеми реалізації конституційно-правових аспектів місцевого самоврядування. Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України. Збірник наукових праць УАДУ. 1999. Вип. 1. С. 257-261.

⁸³ Наврузов Ю. Категорія «громада» в сучасному лексиконі місцевого самоврядування. Збірник наукових праць УАДУ. 2000. Вип. 1. С. 17-22.

⁸⁴ Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад України / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Ін Юре, 2003. 512 с.

Водночас сучасні праці з проблем управління розвитком територіальних громад базуються на різних підходах до формування бази розвитку. Найчастіше використовуються ресурсний, потенціальний та активний підходи. Водночас дуже часто такі поняття, як ресурси громади, потенціал громади та активи громади вживаються як синонімічні, без означення особливостей кожного із зазначених понять. Наприклад, у працях⁸⁵ використовується поняття ресурсний потенціал, у працях⁸⁶ автор як синоніми використовує поняття ресурси

та активи. Це не вважаємо за доцільне чітко окреслити сутність, особливості та відмінності понять ресурси розвитку громади – потенціал розвитку громади – активи територіальної громади.

Поняття «ресурси території» за своїм соціально-економічним змістом відрізняється від понять «потенціал» і «ресурсний потенціал». Поняття «потенціал» походить від латинського слова «potentia», тобто «можливість». За «Словником української мови: в 11 томах», потенціал – це «Сукупність усіх наявних засобів, можливостей, здатностей, сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь сфері діяльності». Запас чого-небудь; резерв. Приховані здатності, сили, сили якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов».

Водночас від зазначених трактувань потенціалу, термін «ресурси території» фактично каже про присутність на території, в окремих її адміністративно-територіальних одиницях різних видів ресурсів, що важливо для економічного розвитку. Це визначення плати за ресурси, для ресурсного аналізу, економічного дослідження, вибору технологій управління процесами економічного розвитку.

⁸⁵ Потенціал розвитку регіону: навч. посіб. / автори-упорядники: М. К. Орлатий, С. В. Рудков, І. А. Дегтярьова та ін.; заг. ред.: М. К. Орлатий. Львів: ДДУ НАДУ, 2014. 724 с.; Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і впровадження / О. Ю. Бобровська, Т. А. Бобровська, М. А. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Львів: ДДУ НАДУ, 2017. 362 с.; Горшков М. А. Методи та механізми формування ресурсної територіальної громади. Ефективна економіка. 2019 № 10. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.78>.

⁸⁶ Орлатий М. Р. Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники економічності, пріоритети розвитку: монографія / ДУ «Інститут економічних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 444 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190008f.pdf>

⁸⁷ Словник української мови: в 11 томах. Том 7. 1976. 402 с. URL: <http://sum.in.ua/>

Як зазначає А. Ф. Мельник, ресурси – це базис діяльності на будь-якій території, який за вмілого використання дозволяє забезпечити ефективне отримання результатів щодо її конкурентоспроможності. В аналітико-прогнозній роботі та вітчизняній статистиці ресурси території представлені як трудові, природні (водні, земельні, мінеральні, біологічні, лісові), виробничі, інфраструктурні, фінансові.

У зазначених роботах та інших, присвячених дослідженню ресурсної бази місцевого самоврядування, традиційно виокремлюють низку видів ресурсів (серед яких: природні, фінансові, інвестиційні, виробничі, інфраструктурні (інженерні та соціальні), людські, інформаційні, інноваційні) та методів управлінських впливів на їх використання (табл. 1.6).

Говорячи про види ресурсів, слід зазначити, що автори монографії запропонували систематизацію видів ресурсних складових потенціалів розвитку територій на засадах системного підходу за широким спектром ознак:

- походження (людські; матеріально-технологічні; фінансові; техніко-технологічні; інституційні; організаційні);
- форма існування (матеріальні та нематеріальні);
- зміст (матеріально-сировинні; виробничо-технологічні; знання; інтелектуальні; інноваційні; інформаційні; соціальні; духовно-культурні);
- час існування і використання (сьогоденні (наявні на момент оцінювання), стратегічні (які можуть бути задіяні в майбутньому), резервні (за необхідності можуть бути задіяні в будь-який момент), потенційні (які можуть бути отримані шляхом нарощення));
- джерела появи і формування (природні, створені суспільством);
- системи територіального господарства територій (ресурси економічної системи, ресурси соціальної системи, ресурси екологічної системи, людські ресурси і їхній потенціал);
- об'єкт розвитку (ресурси територій, ресурси видів економічної діяльності, ресурси суб'єктів господарювання, ресурси інституцій, інститутів, колективні ресурси, ресурси домогосподарств).

88 Мельник А. Управління ресурсами території в контексті європейської національної політики регіонального розвитку. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. № 3, С. 7-21. URL: <http://visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/820>

89 Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування та нарощення: монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. В. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017.

Таблиця 1.6

Навіа ресурса територіальної громади та управлінські методи впливу на них⁹⁰

Ресурс	Ціа	Управлінські методи впливу з боку державного управління та самоврядування
Земельні ресурси	Забезпечення та використання	Планування підтримки екологічного балансу території; моніторинг і контроль використання; мотивація, (виховання, матеріальні стимули (як +, так і –) щодо збереження, раціонального використання та відтворення
Фінансові ресурси	Фінансування бюджету територіальної громади та підприємств	Планування, реалізація та контроль місцевого бюджету; мотивація до ефективного розвитку підприємств, підприємців; залучення донорських міжнародних організацій
Кадрові ресурси	Забезпечення потреби в людських ресурсах	Планування, залучення нових інвесторів, контроль їх діяльності, мотивація до ефективного партнерства
Інвестиційні ресурси	Забезпечення розвитку підприємств, створення робочих місць	Інвестиції для економічного розвитку; моніторинг і контроль впливу підприємств на розвиток територіальної громади; мотивація щодо приватно-державного партнерства
Інфраструктурні ресурси	Забезпечення життєдіяльності громади	Надання послуг підтримки комунальних підприємств; моніторинг і контроль якості послуг, інженерної інфраструктури

⁹⁰ Мельник А. М. Методи та механізми управління ресурсами територіальної громади. *Вісник економіки*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.com.ua/index.php?view=fulltext&id=7363>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.10.78; Мельник А. М. Управління ресурсами території в контексті європейської та національної політики регіонального розвитку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 3. С. 7-21. URL: <http://www.vses.com.ua/index.php/viewnykj/article/view/820>

Продовження табл. 1.8

Ресурси	Цілі	Управлінські методи впливу з боку державного управління та самоврядування
Інфраструктурні (соціальні)	Підтримка соціальних процесів ТГ. Створення соціальної інфраструктури	Моніторинг і контроль соціальних програм, проєктів
Людські	Підтримка демографічних процесів, розвиток людського потенціалу	Організація та підтримка освітнього та культурного середовища; підтримка проєктів щодо зайнятості населення; моніторинг освітнього та культурного середовища; контроль демографічних процесів; мотивація щодо розвитку людських ресурсів території
Інформаційні	Створення та підтримка інформаційного середовища розвитку територіальної громади	Створення єдиного інформаційного середовища територіальної громади з активним зворотним зв'язком, інформаційними запитами з використанням сучасних інформаційних мобільних технологій
Інноваційні	Активний розвиток інноваційних можливостей в усіх сферах життєдіяльності ТГ	Територіальний інноваційно-освітній простір

- напрям розвитку (ресурси для розвитку освіти, ресурси для духовного і культурного розвитку, ресурси для створення інновацій, ресурси економічного розвитку, ресурси соціального розвитку, ресурси екологічного розвитку, ресурси розвитку управління);
- участь у процесах розвитку (ресурси процесів виробництва, ресурси обслуговуючих процесів, ресурси допоміжних процесів);
- вплив на рівень розвитку (ресурси для прямого позитивного впливу, ресурси для опосередкованого позитивного впливу, ресурси прямого негативного впливу, ресурси опосередкованого негативного впливу);

ресурси (державні ресурси, регіональні ресурси, ресурси територіальних громад, ресурси домогосподарств); ресурси органів державної влади, ресурси органів місцевого самоврядування, ресурси суспільства).

Удосконалення передумов розвитку територіальних громад здійснюється за допомогою управління ресурсами було зроблено Елеонор Остром, яка в 1987 р. отримала Нобелівську премію з економіки «за дослідження в галузі економічної організації», дослідивши як люди використовують спільні ресурси, а не уряди чи приватні компанії використовують спільними ресурсами⁹¹. Своїми емпіричними дослідженнями вивертання суспільних ресурсів у різних кутках світу вона довела ефективність місцевих громад в управлінні спільними ресурсами. Особливість методологічного підходу Елеонор Остром у тому, що на протигагу теоріям державного управління, найкращий стан суспільних ресурсів досягається за допомогою спільних ресурсів, що мають довгостроковий характер, у їх збереженні та примноженні, інвестують у них люди, які мають довіри. З часом територіальні громади вивертання правила ефективного використання спільних благ державі – поганим способом управління суспільними ресурсами, що призводить до неефективних рішень, відчужує координатора управління спільними ресурсами. Такі державні рішення не можуть бути ефективною системою управління, встановлені зверху, зазвичай слабо враховують місцеві потреби на місцях та ігнорують думку місцевих громадян про використання ресурсів. А приватна власність, яку використовують як ефективним способом використання суспільних ресурсів, часто веде до надмірної експлуатації та їх виснаження. Крім того, це приводить до виникнення проблем, пов'язаних з місцевими громадами. Елеонор Остром вивертання використання благ, які століттями вважалися спільними ресурсами⁹².

У дослідженні Елеонор Остром ресурсних переваг та асиметрій на розвиток територіальних громад активним є винайдення ресурсів, яких немає в державі, тобто так званих «асиметрій». Джерелами цих переваг є інститути, якими конкуренти не володіють

91. Elinor Ostrom, *Collective Action and the Evolution of Institutional Arrangements*. Cambridge University Press, 2000. 445 с.

92. Elinor Ostrom, *Biological Invasions and the Evolution of Institutional Arrangements*. Cambridge University Press, 2000. 445 с. <http://www.cambridge.org/9780521804894/publications/2010/03/26/230996/>

і які не можуть швидко скопіювати чи придбати на ринку. Такі ресурси-активи повинні мати стратегічний для територіальної громади характер. Отже, сучасні концепції ресурсної теорії для територіальних громад фокусуються на здатності знаходження унікальних ресурсів, можливості громади та перетворення їх у активи.

На відміну від поняття «ресурси», поняття «потенціал» трактується як певну інтегральну характеристику сукупності можливостей, властивостей, засобів, способів і резервів розвитку певного об'єкта.

Як визначено в національній доповіді «Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів»: потенціал сталого розвитку – це економічна категорія, що є результатом взаємодії пріоритетних на певному етапі суспільно-економічних відносин людства з природою, не лише явних, а й прихованих, проте здатних відбутися. Також є основою, реальною силою (речовинно-енергетичною) сталого розвитку, що характеризується системою показників, які відображають не лише наявні ресурси, а й їхні резерви, які можуть бути використані за певних умов та можливостей⁹³.

Водночас, як зазначають деякі автори, часто існує відмінність у підходах до трактування самого поняття «потенціал», що зумовлює тим, що, «виступаючи в єдності просторових і часових характеристик, потенціал концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин:

- відображає минуле, тобто становить сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення, які обумовлюють її можливість до функціонування й розвитку. У цьому плані поняття «потенціал» фактично набуває значення поняття «ресурс»;
- характеризує сьогоднішнє з точки зору практичного застосування використання наявних здібностей. Це дозволяє виявити розходження між реалізованими і нереалізованими можливостями. У цій функції поняття «потенціал» частково збігається з поняттям «резерв»;
- орієнтований на розвиток (майбутнє). Становлячи єдність одного і мінливого станів, потенціал містить у собі якості «потенції», тобто елементи майбутнього розвитку⁹⁴.

⁹³ Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик. Київ: ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.

⁹⁴ Липовська К. «Інтелектуальний потенціал» у контексті управлінського підходу до розвитку: поняття та сутність. Державне управління та розвиток територіальних громад: збірник наукових праць. Київ: Інститут державного управління та розвитку територіальних громад НАН України, 2014. С. 10-15.

...слід розглядати як інтегральну характеристику території в просторі та часі, а тому його слід розглядати як ширше поняття ресурсу. Тобто воно включає наявні ресурси та резерви, а також можливість пошук додаткових можливостей для залучення ресурсів для розвитку певного об'єкта.

...ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені Данила Галицького НАН України»⁹⁵, використання терміна
...переваг, що обумовлюються його специфічними

...потенціал є фізичною характеристи-
кою, включено, що відображає запас енергії суб'єкта, що
...умовах)⁹⁶.

...потребує дослідження на різних етапах
...використання (реалізації), розвитку (нагромаджен-
ня, ефективізації використання), які взаємодіють

...потенціал проявляється в умовах його викорис-
...категорію;

...формують визначені елементи, залежно
...можуть бути природно-ресурсні,
...інформаційні, матеріально-технічні та іншого

...має змінюватись у напрямі зростання, у
...корисність його дослідження;

...має бути здатним капіталізуватись під

...має бути оціненим для виявлення його
...наслідків впливу, з'ясування його якості

...2017. Вып. 4. С. 21-27. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
...розвитку територій: методологічні засади
...монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Кру-
...[та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Дніпро:
...

...Лещух І. В., Патицька Х. О., Попадинець
...територіальних громад на основі ефектив-
...потенціалу / ДУ «Інститут регіональних
...імені М. І. Довбуля НАН України». Львів, 2019. 301 с.

...А. Г. Экономическая сущность производствен-
...2007. № 8. С. 85-91. С. 85.

(результативності, ефективності, інноваційності використання в інтегральній оцінці та в розрізі складових.

Як зазначають автори монографії «Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення»⁹⁷, потенціал розвитку територій регіону становить системну сукупність ресурсів, резервів і потенціальних можливостей їхнього зростання, призначенням якої є безпосередня участь у створенні умов безперервного і динамічної збалансованості параметрів процесів розвитку територій, підтримці забезпечення внутрішньої стабільної рівноваги в їх функціональному співвідношенні обсягів використання заради досягнення цілей переходу територіальних громад на шлях сталого, збалансованого розвитку.

Визначаючи структуру потенціалу територіальної громади, важливо наявність різних підходів у різних авторів⁹⁸. Водночас у всіх працях наголошується на таких найбільш вагомих складових, як людський потенціал громади, фінансово-економічний, природно-ресурсний та інфраструктурний. Так, М. М. Піполич, К. С. Машіко, К. М. Кудак, М. Пауш виділяють у структурі потенціалу громади природно-ресурсний (природні ресурси, екологічний потенціал, природні умови), інфраструктурний (соціальна інфраструктура, виробнича інфраструктура, логістичний, інформаційний потенціал) та людський (соціально-демографічний, трудовий, підприємницький).

⁹⁷ Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 208 с.

⁹⁸ Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесько. Київ: ДУ ІСПСР НАН України, 2014. 776 с.; Ресурсний потенціал регіонів України: навч. посіб. / автори-упорядники: М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. М. Дегтярьова та ін.; заг. ред.: М. К. Орлатий. Київ: НАДУ, 2014. 208 с.; Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону / О. Ю. Бобровська. Аспекти публічної адміністрації: наук. журн. Дніпро: Грані, 2016. № 4-5 (30-31). С. 56-69; Піполич М. М., Машіко К. С., Кудак К. М., Пауш М. М. Потенціал територіальних громад: особливості формування і розвитку. Молодий вчений, 2017. № 1. С. 155-160; Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещух І. В., Патишин І. М., Попадинець Н. М. Зміцнення спроможності територіальних громад на основі ефективного використання ендегенного потенціалу / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів: 2019. 301 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»); Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017.

...залишили поза їх увагою залишилися фінансовий, людський, інфраструктурний потенціали, які дозволяють забезпечити економічний розвиток громади.

...Біль, І. В. Лещух, Х. О. Патицька, ... беруть власну концепцію формування ендегенного потенціалу територіальної громади на принципі спроможності і виділяють фінансовий, економічний і людський потенціали. ...-ресурсний потенціал розглядається ними як складова інфраструктурний як елемент усіх зазначених ... думку, такий підхід дозволяє системно розглянути процес формування, використання та нарощення потенціалу територіальної громади. Розглянемо докладніше зазначені ... територіальної громади, зосередившись на фінансово-економічному потенціалі.

...Григорук К. С. Голубової¹⁰¹, «фінансово-економічний потенціал територіально-територіальної одиниці» слід розуміти як здатність, спроможність та перспективи залучення і використання наявних і потенційних ресурсів для забезпечення розвитку територіальної одиниці. ...визький фінансово-економічний потенціал територіальної громади означає обмеженість можливостей залучення та використання в ній і невисокі можливості розвитку громади, ... фінансово-економічний потенціал становить комплекс виробничого потенціалу; трудового потенціалу; інформаційного потенціалу; фінансового потенціалу (рис. 1.5).

...фінансовий потенціал територіальної одиниці слід розуміти як джерело зміцнення її економічної спроможності. ...слід висловити і на зворотному взаємозв'язку –

¹⁰¹ Григорук К. С., Голубова К. С., Кудак К. М., Пауш М. М. Потенціал територіальної одиниці: можливість формування і розвитку. Молодий вчений. 2016. № 4. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_40

¹⁰² Біль, М. М., Біль, М. М., Лещух І. В., Патицька Х. О., Попадинець О. М. Ефективність використання потенціалу територіальних громад на основі ефективного управління людським потенціалом / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долюшнього НАН України». Львів, 2019. 301 с. (Серія «Вісник регіонального розвитку»)

¹⁰³ Біль, М. М., Лещух І. В. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: сутність, формування та активізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долюшнього НАН України». Львів, 2019. 200 с. (Серія «Вісник регіонального розвитку»). URL: <http://ird.lviv.ua/>

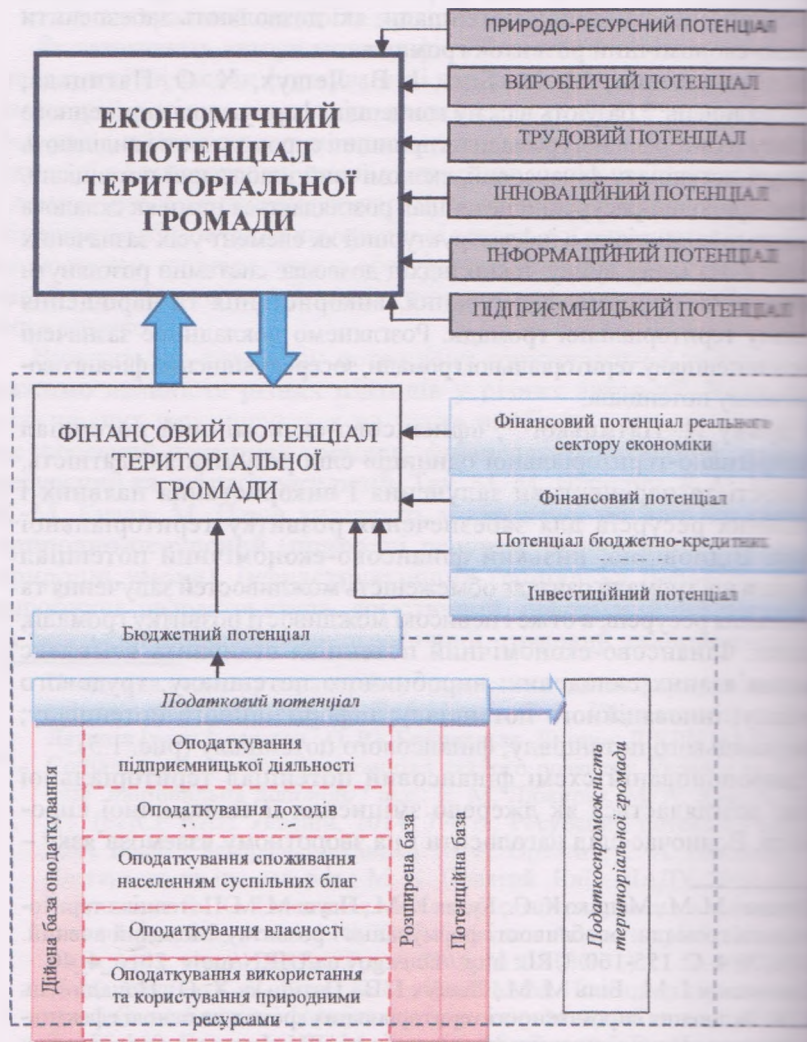

Рис. 1.5. Структура фінансово-економічного потенціалу територіальної громади

Джерело: дороблено на основі¹⁰².

¹⁰² Там же.

Територіальні громади є одночасно і результатом забезпеченості економічного потенціалу території. Державна політика фінансового потенціалу територіальної громади включає сектор, домогосподарства, фінансово-кредитні установи, а також інвестиції. Вагоме місце в структурі фінансового потенціалу, оскільки саме в місцевому бюджеті концентруються фінансові ресурси, які формуються через податки, а також міжбюджетні трансферти.

Територіальні громади характеризуються різними вихідними даними, які значною мірою і визначають їхню спроможність використовувати європейський та український досвід, а також роль природно-ресурсного потенціалу у розвитку територіальних громад.

Важливою складовою просторового базису для розміщення економічної діяльності є:

1. Природні ресурси – чинник, який переважно формує виробничу специфіку громади, її виробничу специфіку (попри те, що в Україні переважає постіндустріальна економіка). Наприклад, наявність значних лісових площ, озера або запаси природних ресурсів, що дають змогу розвивати діяльність, пов'язану з цими ресурсами, туризм, аквакультура, переробні підприємства тощо. Також важливою є інформаційна економіка та нові ринкові можливості компенсувати нестачу природних ресурсів.

2. Концентрація бізнесу є концентратором бізнесової активності. Важливою складовою значну роль у розвитку ділової активності. Наявність бізнесу в громаді з успішними ініціативами використання природного потенціалу, то це приваблюватиме нові інвестиції. Виникає ефект комплексності, коли пов'язані між собою активують місцевий розвиток. Часто ці проекти включають, як вони забезпечують робочі місця і формують місцеві бюджети.

3. Важливою складовою є надходження податкових платежів до бюджету громади. Це стосується і діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів. У цьому сенсі важливу роль відіграють місцеве самоврядування і зусилля для поліпшення територіального базису.

4. Важливою складовою є можливість використовувати не сировинні якості природних ресурсів, а ринкові (можливість виходу на ринок), то, використовуючи фінансові показники, зберігатимуться і їхні економічні якості. Хоча варто зауважити, що для реалізації

зазначеного необхідно забезпечити високий рівень розвитку інфраструктури. Відповідно, кращі перспективи мають громади, близькі до великих міст і промислових центрів¹⁰³.

Основним стратегічним ресурсом територіальної громади є людський потенціал. Саме його розвиненість має визначальний вплив на ефективність використання фінансового та економічного потенціалу громади, а також визначає можливості соціально-економічного розвитку громади у поточному періоді і, що особливо важливо, в стратегічній перспективі.

Як зазначають М. Біль та І. Лещух¹⁰⁴, людський потенціал території (територіальної громади) відображає сукупність фізіологічних, психо-психологічних, інтелектуально-трудоових, соціально-стратифікаційно-етнокультурних можливостей суспільства, що можуть бути використані вже або в найближчому майбутньому та реалізуються в середовищі, що забезпечує їхній розвиток (відтворення, нагромадження, залучення та використання).

Формування людського потенціалу територіальної громади забезпечує населення, яке:

- постійно проживає в межах громади, незалежно від місця працевлаштування (навчання);
- регулярно перебуває поза межами громади, однак періодично повертається, здійснює різні інвестування в місцеву економіку (допомога рідним, закупівлі, вкладення в місцевий бізнес тощо);
- тимчасово перебуває на території громади, працевлаштований (навчається) тут і може залишитись надалі.

Структуру людського потенціалу територіальної громади формують соціо-демографічний, інтелектуально-трудоовий, освітній, соціально-політичний, а також соціально-інфраструктурний потенціал.

Людський потенціал є потужною детермінантою спроможності територіальної громади (рис. 1.6).

В умовах високої міграційної активності населення України людський потенціал є особливим стратегічним ресурсом подальшого розвитку громад. Наявність кадрів в апараті управлінських структур, *ініціація бізнесу і самозайнятості є рушіями розвитку громад*

¹⁰³ Хвесик М., Сундук А. У грі чи поза грою? Дзеркало тижня. 27 травня 2018. URL: <https://dt.ua/ECOLOGY/u-gri-chi-poz-a-groyu-298148.html>

¹⁰⁴ Біль М., Лещух І. Методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальної громади. Держава та регіони. Серія: Економіка та соціальне підприємство. 2019. № 3. С. 203-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_40

Рис. 1. Основні засади економічного розвитку територіальних громад

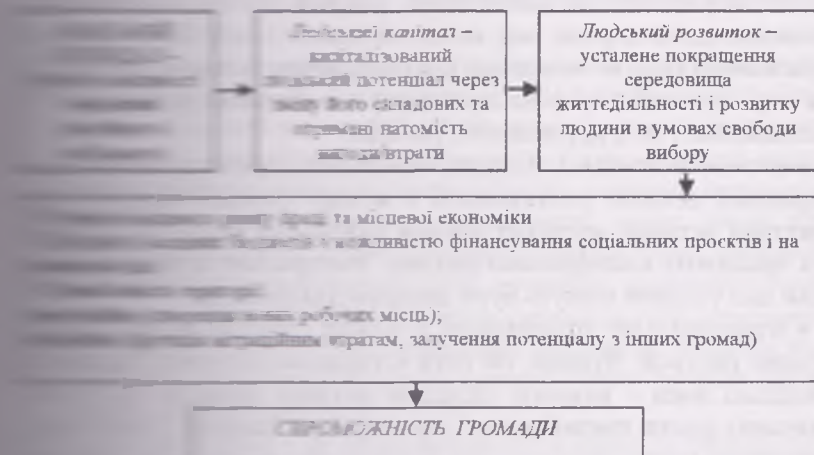

Рис. 2. Людський потенціал у забезпеченні спроможності територіальної громади¹⁰⁵

Важливою властивістю зазначених складових потенціалу забезпечення економічно-економічних процесів у громаді. Водночас важливою властивістю на таку специфічну характеристику потенціалу, яка полягає в тому, що він забезпечує трансформацію потенціалу в актив громади. Саме ця властивість потенціалу лежить в основі актив-орієнтованого управління розвитком («active management of development») територіальної громади. У процесі трансформації потенціалу громади для створення активів громади цей підхід зосереджується на сильних сторонах і перевагах громади. До таких активів належать людські, фізичні, культурні, інтелектуальні, які нерозривно пов'язані між собою і є підтримкою розвитку територіальних громад. У процесі актив-орієнтованого управління, активи громади можуть бути розподілені на п'ять груп:

1. **Людські активи.** Мешканці громади та домогосподарства володіють людськими активами, а також набутим суспільним капіталом (знання, навички, вміння, досвід, підприємницькі, громадянські здібності тощо);

2. **Фізичні активи.** Фізичні активи включають матеріальні та нематеріальні активи формальних і неформальних асоціацій. Ідеться про матеріальні та нематеріальні активи організацій (матеріальні та нематеріальні),

а також неформальних колективів, команд (футбольна команда, прихожани однієї церкви, хор, колектив школи тощо). Такі структури асоціативного типу не володіють контролюючим впливом, але можуть мати вирішальний вплив на прийняття колективних рішень, рівень мобілізованості та згуртованості громади;

- активи установ і підприємницьких структур включають матеріальні активи, розташовані в межах громади підприємств, бюджетних установ, місцевих органів виконавчої влади. Як правило, у них працюють кваліфіковані фахівці. Матеріальні та нематеріальні активи цих установ можуть бути цінними для громади;

- територіально локалізовані в межах громади активи. Зокрема природні ресурси, будівлі, об'єкти історико-культурної спадщини, громадські зони – важливі складові активів громади. Ці активи визначають рівень привабливості території для наявних, у тому числі потенційних мешканців громади. Конкуренентоспроможність громади може обумовлюватись територіальною концентрацією природних ресурсів, підприємницької діяльності, транзитним сполученням тощо.

- зв'язки та взаємодії. Розвиток громади на основі активів вимагає, щоб налагоджені взаємозв'язки та взаємодії є життєво важливим надбанням для громади. Соціальні відносини та мережі, до яких належать громади, утворюють соціальний капітал громади, який є визначальним для імплементації актив-орієнтованого управління¹⁰⁶.

Melvin Oliver¹⁰⁷ зазначав: «Актив у цій парадигмі – це особливий вид ресурсу, який людина, організація чи ціла громада можуть використовувати для зменшення чи запобігання бідності та несправедливості. Актив, як правило, є резервом, який можна використати, примножити або розвинути, а також ресурсом, якого можна ділитися або передавати майбутнім поколінням. Особливо розширюється коло осіб, які отримують доступ до активів, коли активніше беруть відповідальність за власне життя, планують своє майбутнє та спонукають своїх дітей до навчання та працюють над тим, щоб забезпечити кращі умови життєдіяльності кожному наступному поколінню».

¹⁰⁶ The Role of Assets in Community-Based Development. URL: http://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/39151_Chapter1.pdf

¹⁰⁷ Oliver M. The Social Construction of Racial Privilege in the United States: An Asset Perspective. Beyond Racism / C. V. Hamilton, L. Huntley, A. Neville, Sergio, A. Gulmaraes, J. Wilmot (Eds.). 2001. Pp. 251-274. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Розвиток сільських громад: засади економічного розвитку територіальних громад

Інформація про: **Шпильова**¹⁰⁸ виділяють такі типи активів тери-

торіальних громад:

Гуманітарний капітал – це навички, таланти і знання членів

громади, причому не лише дорослих, але й дітей і молоді. Сюди

входить загальний рівень освіти, розвиток творчих

здібностей, професійні навички, лідерські якості, досвід;

інфраструктурні активи включають будівлі, споруди, автодороги,

систему водопостачання та каналізацію, парки, річки, про-

мислені території, адміністративні установи, музеї. На відміну

від інфраструктурного активу є значною мірою нерухомим,

але не втрачає цінності протягом тривалого часу, нерозривно

пов'язаний з географічним простором і включає його

територію населеного пункту та його центру,

а також квартали;

Фінансові активи – це фінансові ресурси громади (гроші, цінні

папери, боргові зобов'язання), що великою мірою залежать від

активності членів громади їх накопичувати та розпо-

ділювати;

Інституційні активи включають інституційні можливості дос-

тупних підприємств, банків та інших джерел надходжень, нових

технологій, органічного землеробства, альтер-

нативних джерел енергії, будівництва житла та інженерних

услуг, а також фінансові інститути, фонди мікрокредитування,

кооперативні фонди;

Природні активи об'єднують природні ресурси (водні, лісові,

земельні, рекреаційні, кліматичні, флори та фауни),

які громади та її члени можуть використовувати у власних

інтересах, а також залежний (якісний, безпечний, екологічно

здоровий) простір;

Культурно-історичні спадщини складаються з пам'яток

культури, історичного досвіду поколінь, що містить

інформацію про суспільство в минулому, сприяє формуванню

впевненості до місцевої спільноти та духовному роз-

витку громади, включає культурну ідентичність громади,

традиції, які зберігаються у формі історичних, культурних пам'яток,

пам'яток природи, музеїв, що приваблюють людей ззовні громади

та сприяють розвитку (проживання, співпраця, туризм). Завданням

громади є збереження та розвиток цих активів.

108 Шпильова О. Розвиток сільських громад в Україні на основі

інтелектуального капіталу. Інтелект XXI. 2018. №2. С. 76-84. URL:

<https://doi.org/10.26907/2542-0412.2018.2.76-84>

державної політики має бути забезпечення можливостей для кожної громади бути унікальною та неповторною в культурному плані;

- політичні активи включають репутацію громади як надійного передбачуваного партнера у вирішенні політичних, соціальних, економічних питань, довіру до неї з боку органів влади районного рівня, членів самої громади, фінансово-кредитних установ, бізнес-структур, а також здатність громади справлятися з проблемами під час ухвалення спільних рішень (з іншими громадами чи зацікавленими сторонами). Особливістю цього виду активів є спроможність підвищувати ефективність використання ресурсів громади.

Актив-орієнтоване управління слід розглядати не як певну теоретичну модель, а радше як метод розвитку громади^{109 110} або методи розвитку¹¹¹. Водночас визначальну роль тут відіграють суцільні зв'язки і взаємодії. Саме завдяки взаємодії в громаді відбувається усвідомлення спільних інтересів. Водночас мешканці повинні ідентифікувати, керувати та використовувати місцеві ресурси на користь своєї громади¹¹².

У цьому контексті концепція управління активами прямо пов'язана з теорією соціального капіталу¹¹³. Активна участь у локальних організаціях та асоціаціях дозволяє вибудовувати соціальний капітал громади та довіру, які є важливими чинниками мобілізації ресурсів мешканців громади. Соціальний капітал стає основою для розвитку інших активів громади, таких як людський і фінансовий капітал.

Важливо наголосити, що, попри пропагування визначальної ролі внутрішніх активів громади, актив-орієнтоване управління має бути

¹⁰⁹ Green G. P., Haines A. *Asset building & community development*. London: Sage publications, 2015. 337 p.

¹¹⁰ Ennis G., West D. Exploring the potential of social network analysis in community development practice and research. *Australian Social Work Journal*, 2010. Vol. 63(4). Pp. 404-417.

¹¹¹ Dolezal C., Burns P. M. ABCD to CBT: asset-based community development potential for community-based tourism. *Development in Practice*, 2015. Vol. 25(1). Pp. 133-142.

¹¹² Wilkinson I. M., Stratton P. The reliability and validity of a family assessment. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1991.00413.x>

¹¹³ Putnam R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000. URL: <http://socialcapitalgateway.org/content/book/putnam-r-d-2000-bowling-alone-collapse-and-revival-american-community-new-york-simon-schuster>

2) зростання якості проектного менеджменту в громаді загалом (не лише в туризмі).

М. Wu та Р. L. Pearce¹¹⁸ провели дослідження обліку туристичних активів у місті Лхаса (Тибет) і у своєму дослідженні роблять висновок, що актив-орієнтоване управління дійсно володіє потенціалом у застосуванні його до розвитку туризму в громаді. На прикладі вони, автори довели, що мешканці можуть правильно ідентифікувати туристичні активи громади та брати участь у їх просуванні.

W. T. Hipwell¹¹⁹ у своїх практичних дослідженнях сільських громад Тайвані вивчив історії успіху розвитку туризму. Попри те, що місцеві жителі не володіли методами актив-орієнтованого управління, використані ними підходи до просування туристичної сфери у власних громадах базуються саме на принципах такого управління. Hipwell довів, що успіху досягли громади, які змогли мобілізувати члени громади та залучити їх до просування культурних цінностей і спадщини громад. Здебільшого це сприяло нарощенню соціального капіталу, і підростаючі покоління стали більш свідомими щодо власної культурної спадщини.

Отже, застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристичної сфери в територіальних громадах в Україні характеризується високим потенціалом, однак слід акцентувати увагу на тому, що активізація таких процесів вимагає реалізації комплексу заходів, серед яких трансформація правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

¹¹⁸ Wu M., Pearce P. L. Asset-based community development as applied in Tibet. *Tourism Geographies*. 2014. Vol. 16(3). Pp. 438-456.

¹¹⁹ Hipwell W. T. An asset-based approach to indigenous development: an Asia Pacific Viewpoint. 2009. Vol. 50(3). Pp. 289-306.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

2.1. Теоретичні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді

У процесі глобальних суспільно-економічних трансформацій, розвитку інтеграційних процесів, що супроводжуються міжнародними і транскордонними зв'язками, рухом товарів, фінансових ресурсів, зростає усвідомлення важливості місцевого та локального сталого розвитку. Нарощення туристично-рекреаційної сфери несе синергетичні ефекти розвитку через вплив на соціальні, політичні, економічні сфери діяльності. Розвиток туристичної сфери відбувається лише в контексті обсягів і диверсифікації пропозиції туристичних послуг і зокреому сферу економіки, яка тісно пов'язана з розвитком та зростанням інших секторів і видів економічної діяльності і створює мультиплікативний ефект.

Туристична індустрія є визначальною у розвитку світової економіки, адже, будучи однією з найбільш динамічних галузей економічної діяльності, сприяє активному економічному піднесенню багатьох держав. Завдяки туризму розвинені європейські країни формують високі темпи економічного зростання. В світі подорожі та туризм, як один з найбільших економічних секторів, генерують 10,4% світового ВВП¹²⁰. Туризм стає важливою складовою економічного розвитку як місцевої громади, так і країни за рахунок доходу від вітчизняних чи іноземних туристів. Турецький економічний внесок від подорожей і туризму в 2017 році становив приблизно 2,57 трлн дол. США. Індустрія подорожей і туризму є однією з найбільших галузей у світі за економічним внеском (в абсолютних показниках та відносною мовою) понад 8,27 трлн дол. США у 2017 р. Економічний внесок міжнародного туризму склав 1,34 трлн дол. США¹²¹. Найбільшим експортером туризму входить у першу п'ятірку серед

¹²⁰ World Travel & Tourism Council. 2019. URL: <https://www.wttc.org/>

¹²¹ International Tourism revenue from 2000 to 2018. Statista, 2019. URL: <https://www-statista.com/statistics/273123/total-international-tourism-revenue>

експорту продукції паливно-енергетичної, хімічної та автомобільно-будівної індустрії.

Туристично-рекреаційний потенціал через сукупність природних, рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів створюють туристичну послугу, що у підсумку спричиняє наповнення бюджетів усіх рівнів за рахунок податкових надходжень від підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створення нових підприємств і робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

Теоретичне підґрунтя формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади найперше має базу в систематизації теорій регіоналістики для обґрунтування методичних засад його ефективного використання за теоріями регіонального розвитку.

Основними теоріями регіоналістики¹²², положення яких є підґрунтям для формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, є такі:

• *теорії розміщення* (І. Тюнена, А. Вебера, В. Крістелера, Б. Беррі, М. Кастельє, У. Ізард та ін.), які встановлюють оптимальні параметри розміщення об'єктів туристичних послуг на регіональному і локальному рівнях, зважаючи на такі основні чинники та перешкоди: наявність кваліфікованого персоналу, інфраструктурного та інше.

¹²² Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підруч. / ред. С. І. Дорогунцов. Київ: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2005. 988 с.; Ващенко І. Малімон В. В. Інституційні теорії у системі теорій розвитку регіональних ринків медичного туризму. Економічний форум. 2017. №3. С. 34–44; Шульц С. Економічний простір України: формування, структурні зміни та управління. Львів: ІРД НАН України, 2010. 480 с.; Сторонянська Т. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції економіки. Львів: ІРД НАН України, 2010. 324 с.; Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації. Методичні матеріали / наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2016. 552 с.; Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 495 с.; Мильчишин П. П. Демьяненко А. Н. Пространственная экономика: эволюция методологии. Пространственная экономика. 2010. № 2. С. 25–26; Тарасюк Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії [бізнес-географія] / 2-ге вид., випр. та доповн. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 463 с.; Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: [навчальний посібник]. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 272 с.

геополітичне розміщення тощо, що виступають передумови формування та потенціал туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, але й надають інструментарій підвищення ефективності його

розвитку (Ф. Перру, Ж. Будвіль, П. Потье та ін.). Теорія полюсів економічного простору, де розташовані центри інновацій, у подальшому сприяє концентрації бізнесу і притягання факторів для створення умови для найпродуктивнішого їх розвитку. Ця теорія сприяє розвитку туристично-рекреаційної сфери територіальною системою розвитку економіки з відповідними ефектами для відповідних локалітетів економічного розвитку, суміжних до сфер і видів економічної діяльності. Теорія полюсів росту дозволяють оцінити економічний та територіальний вплив туристично-рекреаційної сфери на територіально-економічний розвиток громади та регіону.

Теорія дифузії інновацій (Г. Мюрдаль, Т. Хагерstrand, А. Маршалл, К. Янг, У. Маскелд, В. Томпсон) передбачає необхідність інноваційних технологій на розвиток сфери туристично-рекреаційної діяльності передумови не лише функціонування економіки, а й створення інновацій у просторовому аспекті, від локального до вищого порядку, від розвинених до розвиваючих територій. Ця вимога є базовою для формування туристично-рекреаційного туризму в Україні, що зумовлено економічною активністю економіки країни загалом і медичною діяльністю. Положення теорії дифузії інновацій зумовлюють необхідність механізмів стимулювання інноваційної діяльності, зокрема запровадження інноваційних технологій для розвитку економіки громади та можливості локальних ринків туристичних послуг. Ця теорія сприяє розвитку туристично-рекреаційної сфери територіальною системою розвитку економіки загалом;

Теорія конкурентної переваги (А. Шоу, Л. Уелд та ін.) дозволяє оцінити економічний потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери територіальною системою розвитку економіки громади з позиції оцінки конкурентів, попиту та економічної діяльності туристичних послуг, кон'юнктури, найкращого місця для розвитку економіки громади чи розробки нового виду послуг, економічної діяльності та інновацій. Положення цієї теорії розкривають

нам технологію проведення маркетингових досліджень для прийняття стратегічних, концептуальних і управлінських рішень, застосування методи просторового аналізу різних просторово-розподілених об'єктів і явищ розвитку туристично-рекреаційної сфери, оцінку сформованих національного та локальних ринків туристичних послуг в Україні.

Методологічне підґрунтя дослідження потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, які містять просторовий аспект, визначають також такі теорії розвитку туризму:

- *теорія еволюції туристичного простору* (на початку 80-х років ХХ ст. розробив учений Р. Батлер), за якою розвиток території туристичної дестинації здійснюється циклічно в розрізі таких етапів: розвідування (пов'язаний з відвідуванням туристично-рекреаційної території невеликою кількістю людей, переважно індивідуальними туристів), входження (туристи значно частіше відвідують цю місцевість, а місцеві жителі починають отримувати доходи за послуги), еволюція (фаза розвитку – туристична діяльність на якій для окремих регіонів стає галуззю спеціалізації й основним джерелом нагромадження капіталу), консолідація (повний розквіт туристичної функції, оптимізація чисельності туристів і домінування місцевої промисловості на ринку туристичних товарів і послуг для забезпечення найрізноманітніших потреб туристів, туристична інфраструктура повністю відповідає потребам), стагнація та занепад (характеризується гальмуванням розвитку туристичних функцій)¹²³. Перехід на новий етап розвитку туристичного локалітету можливий за умови оновлення туристичних послуг і об'єктів шляхом впровадження інноваційних продуктів та технологій. Функція місцевих органів влади полягає у підвищенні атракційності туристичного локалітету, створення умов для залучення і ефективного вкладення інвестицій у туристичну індустрію.

- *теорія саморозвитку регіонів і територій (ендогенного розвитку)*, яка базується на дослідженні їх ендогенного потенціалу та ендогенної рівноваги (один з засновників П. Ромер). Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на основі наявного соціально-економічного потенціалу територій. Тут вже йдеться про використання локальних конкурентних переваг: культуру менеджменту, індустріальні традиції та ін.¹²⁴ Ця теорія пояснює причини збільшення кількості територій, локалітетів і спеціалізованих у розвитку та нарощенні власного потенціалу територій.

¹²³ Кузик С. П. Географія туризму: навчальний посібник. URL: http://pidruchniki.com/1584072043738/turizm/geografiya_turizmu

¹²⁴ Регіональне управління: підручник / заг. ред.: Ю. В. Ковбасюк, В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий. К.: НАДУ, 2014. 512 с. С. 21.

туристично-рекреаційної сфери. А також ця теорія слугує основою для обґрунтування політики територіальності дестинації для розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах посилення конкуренції між регіонами в процесі територіального управління;

теорія територіальної регіональної системи, згідно з якою територіальний розвиток туристичних послуг (приймаючий інтерес туристів з різних регіонів, а також інтереси місцевої влади). Відправною регіональною системою є територія-дестинація туристів¹²⁵. Принципи територіального розвитку враховують мотиви туристів щодо вибору різних територіальних дестинацій України;

теорія територіального розвитку, яка виникла під впливом глобальних процесів економічного розвитку, необхідності гармонійного економічного, соціального та екологічного розвитку, які сукупно впливають на стан територіального розвитку. Це пов'язано з можливостями розвитку територіального потенціалу туристично-рекреаційної сфери. Ця теорія дозволяє закласти теоретичний базис для розв'язання екологічних і соціальних проблем, пов'язаних з територіальним розвитком для наступних поколінь щодо збереження їх територіального потенціалу, взаємодії суспільства і природи, але також враховує потреби до гармонійного використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

теорія територіальної економіки (А. Льюїс, Е. Коген) передбачає використання ресурсів на інституційовані та неінституційовані території. Інституційовані території формально організовані, тобто йде мова про формальні території, з яких на сьогодні в Україні це територія територіальної громади, останній з яких на сьогодні в Україні це територія територіальної громади, що супроводжується недоотриманням територіального потенціалу туристично-рекреаційної сфери, але його наявність забезпечує територіальний розвиток туристичних послуг, підвищуючи тим територіальний потенціал туристичних дестинацій на регіональному та національному рівнях. Ця теорія дозволяє врахувати вплив формального територіального розвитку на ефективність використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

теорія територіального простору (Й. Міссек), яка враховує територіальний простір людини, центром територіального простору є місто, мешканці якого задовольняють

¹²⁵ Мисек Й., Міссек В. В. Інституційні теорії у системі теорій розвитку територіального розвитку місцевого туризму. Економічний форум. 2017.

туристичні потреби через освоєння навколишнього позаміського простору, рівень сприйняття якого залежить від особливостей природного середовища, транспортної доступності, антропогенного впливу тощо. І, власне, модель сприйняття туристичного простору має концентрично-радіальний характер, де береться до уваги лише стан туристичної індустрії позаміських територій, наявність транспортного сполучення, якість і стан лісонасаджень, кон'юнктура на ринку туристичних послуг відповідно до інтенсивності відвідування відпочиваючими приміських територій, привабливості і сприйнятливості туристами тієї чи іншої дестинації. Розгляд цієї теорії через призму формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади зумовлює потребу визначення базових та інфраструктурних інститутів, які сприяють насиченню туристично-рекреаційних територій, а також є засобами підвищеного сприйняття туристичного простору, а отже його подальшого освоєння через локалізацію туристичних об'єктів та елементів інфраструктури.

• *концепція туристичної урбанізації*, згідно з якою туристичні агломерації (міста) як нова форма урбанізації, що виникла внаслідок розвитку процесів індустріалізації, а отже обслуговуючих функцій з наданням переважно туристично-рекреаційних послуг. Потенціал розвитку та надання таких послуг у містах лежить у площині деконцентрації промислового виробництва, шкідливого для навколишнього середовища, здоров'я мешканців і туристів, а отже збереження чистого повітря, зелених парків і зон, екологічно безпечних туристично-рекреаційних ресурсів; якісних економічних, демографічних і культурних трансформацій, розвиненої інфраструктури та соціальної інфраструктури та ін.;

• *концепція ареалу туристичної активності* (Д. Гетц) пояснює тому, що в містах з розвинутою туристичною функцією туристичні послуги і більшість туристичного бізнесу сконцентровані в центральній частині міста або у так званому середмісті. Оптимальні умови для розвитку міського туризму зосереджені переважно у центральній частині агломерації, де сконцентровано пам'ятки історії й архітектури, виставкові зали, театри та конференц-зали, торговельні й харчові комплекси, різноманітні бюро, довідкові служби, готелі тощо. Це компактне, доступне для пішоходів розташування сприяє обслуговуванню відвідувачів і високій туристичній активності саме у центральній частині міста¹²⁶. Положення цієї концепції пояснює

¹²⁶ Ritchie J. R.B., Crouch G. I. The Competitive Destination: A Successful Tourism Perspective. Oxon, UK: CABI Publishing, Wallingford, 2003. 300 p.

... агломерацій щодо розвитку туристично-
рекреаційної сфери та неможливостей його використання на благо

... в рекреаційній і туристичній діяльності
(Л. Мухіна) дозволяє розглядати потенціал
туристично-рекреаційної сфери в економіці громади через
... взаємопов'язаних елементів, а також
... процесів і чинників, пов'язаних з рекреаційною
... Це дає змогу повніше і точніше вивчати
... залучені до формування потенціалу розвитку
туристично-рекреаційної сфери, на основі дослідження таких її
... цілісність, ієрархічність, стійкість

... рекреаційних систем (В. Преобра-
... взаємозв'язок між основними елементами
... складної та управлінської рекреаційної
... природними та культурними туристични-
... інфраструктурою, обслуговуючим персона-
туристично-рекреаційній сфері та органами управління.

... Недашківська використала цей підхід для
... туристичного комплексу Українських Карпат,
... функціональні групи: група галузей центрального
... туристичне господарство); галузі виробничого
... будівництво, транспорт, сільське господарство); галузі
... галузі із забезпечення потреб рекреаційного
... конструкторські бюро, науково-дослідні
... органи управління)¹²⁷. Положення цієї теорії
... створення сприятливого організаційно-
... середовища для
... розвитку туристично-рекреаційної сфери в
... виду організаційної системи надання

... бестинації, яка поєднує геопросторові,
... аспекти і визначає особливості формування
... туризму, розроблена українським науковцем
... до моделі, дестинація – це об'єкт (місто, регіон,
... заклад), який має туристично-рекреаційні

... навчальний посібник. URL: https://pidruchniki.com/194742634/geografiya_turizmu

... Украинских Карпат. К.: Вища

ресурси (унікальні), привабливі для подорожуючих, доступні завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуг), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого для продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипа, торгової марки тощо) в системі важелів інтегрованого управління суб'єктами господарювання. Ця модель туристичної дестинації складається з таких підсистем, як «регіон, що генерує туристську активність», «дестинація» та логістичне коло туризму. Ядром цієї структури є підсистема «турист», яка пов'язує всі інші елементи та забезпечує її існування, а підсистема «інституційне середовище» визначає умови розвитку та функціонування туристичного бізнесу¹²⁹.

Заслуговує на увагу модель туристичної дестинації, запропонована О. Йоргенсенем, К. Купером, Д. Флетчером, які виділяють взаємопов'язаних елементів: туристичні ресурси, пам'ятки, ресурси (attraction); транспортна та інформаційна доступність (access); інфраструктура надання туристичних послуг (amenities); супутній сервіс (ancillary services); організація діяльності туристів (activities); формування туристичного продукту (available packages)¹³⁰. Ця туристична модель туристичної дестинації слугуватиме комплексним дослідженню передумов та чинників формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на територіальному рівні.

І, власне, привабливість туристичної дестинації як продукту забезпеченість необхідною інфраструктурою (готелями, ресторанами, іншими закладами харчування, транспортною, інженерною та соціальною інфраструктурою тощо), розвиненість супутніх послуг через систему торгівлі, охорони здоров'я, банківську та правову систему тощо, – усе це формує потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери, який за умови обґрунтованої державної та локальної політики може дати ефективно використаний для соціально-економічного розвитку громади.

Тому потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери ми пропонуємо розглядати як сукупність: природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів достатній рівень розвитку туристичної індустрії, які створюють

¹²⁸ Ткаченко, Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалізація. Київ: КНТЕУ, 2006. 537 с.

¹²⁹ Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: методичний посібник. Вінниця: ІПІ ТД Едельвейс і К, 2017. 322 с.

¹³⁰ Ткаченко, Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалізація. Київ: КНТЕУ, 2006. 537 с.

формування конкурентоспроможного продукту, що у підсумку сприяє наповненню економіки новими робочими місцями, збереженню та використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини, соціально-економічному розвитку громади загалом. Теорія економічного розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад базується на впливові інституційних чинників і передумов розвитку туристично-рекреаційної сфери, вивчення яких слід проводити з урахуванням інституціоналізму, зокрема:

1) *теорія економічного розвитку*, яка дає змогу досліджувати потенціал туристично-рекреаційної сфери в економіці громади через систему інститутів, які створюють умови для його розвитку та використання. Ця теорія дає комплексне розуміння сутності економічних функціонування та розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг, розглядає передумови розвитку туристично-рекреаційної сфери в системі громади через призму не лише економічних, але й соціальних, політичних, етичних, правових проблем;

2) *теорія економічного розвитку*, що дає змогу вивчати локальний ринок туристично-рекреаційних послуг з позиції взаємозв'язків, що постійно змінюються внаслідок впливу зовнішнього середовища на пошук інформації про ціни, попит, пропозицію, умови контрактів тощо. Положення теорії є основою для з'ясування організаційних форм нарощення економічного розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад, створення туристичних кластерів, хабів, цифрових туристичних платформ;

3) *теорія економічного розвитку* – встановлює приватну власність як економічну властивість в системі прав (на володіння, використання, розпорядження цим, на одержання доходу від ресурсу, на передачу цієї властивості будь-якого з цих прав), що стимулює суб'єктів економічної діяльності на локальному ринку туристичних послуг до інвестиційної діяльності, а отже до нарощення та ефективного використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад;

4) *теорія економічного розвитку*, яка відстоює необхідність економічного розвитку сфери послуг, які, зокрема, сприяють підвищенню якості туристичних послуг, ефективній інформаційній взаємодії між суб'єктами ринку послуг, доступу до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб, що є передумовою розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади.

Вивчення положень наведених теорій дозволяє виявити передумови та інструменти нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади та окреслити механізми його ефективного використання як потенційного високоприбуткового сектору локальної економіки. Необхідність фокусування на основні глобальних трендах і викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери (розвиток цифрових маркетингових комунікацій, Big Data, високоефективні технології, динамічне запровадження інновацій, хаби центрів впливу в економіці, конвергенція продуктів, пристроїв, послуг, негайна доступність товарів і послуг, кліматичні зміни, екологізація мислення, урбанізація, розвиток віртуальних мереж, активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку, індивідуалізація товарів і послуг, пандемія коронавірусу COVID-2019) особливо важливе сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів активізації виходу вітчизняного туристичного бізнесу на зовнішній ринок туристичної пропозиції, що дозволить не лише посилити позиції (імідж, стратегічну стійкість) національного туристичного продукту на міжнародному ринку, а й виявити додаткові можливості та передумови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в національному суспільно-економічному просторі.

2.2. Стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери

Методологія дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади розкривається і через стратегічні та програмні документи глобального, національного, регіонального та локального рівнів. Зокрема, адаптація й імплементация Україною глобальних Цілей сталого розвитку (ЦСР), затверджених на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р., полягала у розробленні відповідних завдань для їх досягнення та основних індикаторів виміру. Туризм розглядається як потужний сектор реалізації підприємницького потенціалу населення, особливо у контексті формування креативної економіки, адже залучення туристів до відвідування культурних об'єктів історичної спадщини, концертних, медійних, спортивних заходів є перспективним напрямом розвитку цієї сфери, сприяє покращенню іміджу туристичних територій і диверсифікації туристичних потоків. Більшість областей і міст України мають необхідні природні та культурні передумови для розвитку внутрішнього

туристичного туризму. Однак реалізація туристичних ресурсів повинна відповідати пріоритетам сталого розвитку, що означає сталу експлуатацію, трансформацію й розроблення нових туристичних продуктів і послуг. Адже відомо, що туристично-атракційні ресурси мають досить обмежений життєвий цикл без належних заходів щодо належного використання туристичних ресурсів і підвищення якості туристичних послуг¹³².

Важливою стратегією туризму як важливий фактор регіональної економіки є включення одним з пріоритетів політики згуртованості територіальних громад. Як в частині конвергенції, так і територіального розвитку. Ефективність туризму також обумовлюється через його включення у національну політику країн-членів ЄС.

Згідно з національними Стратегією розвитку туризму та курортів України на 2016 р., туристично-рекреаційна сфера пов'язана з розвитком понад 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня життя, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного природного середовища, а також підвищує рівень ефективності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між громадами і народами. Крім того, туризм є одним із засобів економічної політики держави. Україна розташована у центрі Європи, що створює умови для належного розвитку економіки за рахунок розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Однак основними стратегічними цілями розвитку сфери туризму та курортів є врахування сучасний стан і тенденцій розвитку України, на основі чого:

– розвивати конкурентоспроможного національного туристичного продукту на основі системної маркетингової діяльності, спрямованої на розширення асортименту різних видів туристичних продуктів, адаптацію до потреб і очікувань споживачів;

– забезпечити ефективне і комплексне (економічного, соціального, культурного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання завдань щодо ефективного природокористування і охорони навколишнього середовища та вдосконалення територіальної структури

¹³² *Ефективна організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми розвитку*. Монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2015. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С. 146-147.

сфери туризму та курортів для розвитку туристичних територій, брендингу територій;

- системне підвищення якості інфраструктури курортів і рекреаційних територій шляхом виконання комплексної програми постійного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

- удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних туристичних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів під час провадження туристичної, фестивальної та виставкової діяльності;

- забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу у сфері туризму і розроблення національних стандартів надання туристичних послуг відповідно до міжнародних стандартів;

- організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів¹³³.

Реалізація Стратегії передбачає у 2026 р. збільшення (порівняно з 2015 р.): витрат туристів під час подорожей в Україні до 80 млрд грн; обсягу капітальних інвестицій у сферу туризму та курортів до 6,6 млрд грн; чисельності іноземних туристів, які в'їжджають до України – у 2,5 раза, кількості суб'єктів туристичної діяльності – у 5 разів, чисельності внутрішніх туристів – у 5 разів; надходжень туристичного збору до місцевих бюджетів – у 10 разів, кількості робочих місць у сфері туризму – у 5 разів; обсягів надходжень до зведеного бюджету від суб'єктів туристичної діяльності – у 10 разів¹³⁴.

На сьогодні всі регіони мають достатній потенціал для належного розвитку внутрішнього або зовнішнього туризму, проте суттєво відстають від провідних країн за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Тому в проєкті Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 р. у межах стратегічного пріоритету 1.4. «Формування єдиного освітнього, інформаційного, культурного простору в межах всієї території України» передбачено

¹³³ Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>

¹³⁴ Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. Офіційний вісник України. 2017. № 26. С. 136.

«Українська стратегія розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах» (2020, с. 143) «Розвиток внутрішнього українського туризму». Крім того, зокрема зазначається, що події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на розвиток туризму та реалізацію туристичних можливостей країни на внутрішньому туристичному ринку, але одночасно активізувати внутрішній туристичний ринок. Поряд з традиційними видами туризму, перспективними є також нові види туризму – екологічний, екологічний (зелений), лікувально-оздоровчий, гірський, агротуризм, велотуризм та ін.¹³⁵

Згідно до Стратегії, задля раціонального і ефективного управління туристичних, природних, лікувальних і рекреаційних ресурсами країни та її регіонів необхідно сформувати туристично-рекреаційний простір шляхом створення та забезпечення функціонування зони розвитку туризму та курортів і розробити, впровадити та удосконалити для споживачеві конкурентоспроможний туристичний продукт. Зокрема передбачає розв'язання таких завдань¹³⁶:

- забезпечення на законодавчому рівні питань забезпечення функціонування та розвитку нових видів туризму;
- забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури шляхом:
- проведення моніторингу інвестиційних пропозицій щодо розвитку туристичної інфраструктури у регіонах;
- участі інвестиційних проєктів у сфері туризму та курортів у конкурентних умовах інвестиційних проєктів;
- розкриття можливостей і потреби у формуванні туристичних і туристично-інформаційних центрів у регіонах;
- забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури для осіб з обмеженими фізичними здатностями та інших маломобільних груп населення;
- залучення зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичного бізнесу та

¹³⁵ Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.gov.ukr.net/wp-content/uploads/2020/02/Proekt-Derzhavnoyi-strategiyi-reghionalnogo-razvutku-na-period-do-2027-roku.pdf>

¹³⁶ Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.gov.ukr.net/wp-content/uploads/2020/02/Proekt-Derzhavnoyi-strategiyi-reghionalnogo-razvutku-na-period-do-2027-roku.pdf>

інститутів громадянського суспільства для популяризації туристичного потенціалу регіонів у країні та закордоном;

- проведення комплексного дослідження регіональних ринків праці у сфері туризму та курортів для визначення потреб у фахівцях відповідного профілю, розроблення відповідних базових компетентностей фахівців і підготовки освітніх програм з професійного навчання у сфері туризму та курортів, урахування виявлені потреби;
- залучення місцевого населення до популяризації туризму;
- заохочення молоді до активної діяльності, розроблення інноваційних продуктів і започаткування бізнесу у сфері туризму та курортів за результатами проведення конкурсів на регіональному рівні;
- створення та забезпечення функціонування туристичного інформаційного порталу про туристичні можливості регіонів і міст України;
- формування та реалізація конкурентоспроможних регіональних туристичних продуктів, що сприятиме зростанню попиту на туристичні послуги, збільшенню надходжень від реалізації туристичних послуг до Державного та місцевих бюджетів;
- формування регіональних туристичних брендів і їх просування всередині країни та на міжнародній арені;
- розвиток системи дорожніх туристичних знаків, маркування туристичних маршрутів;
- розвиток інфраструктури курортів і рекреаційних територій шляхом удосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;
- удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційної і туристичних послуг шляхом створення в регіонах систем туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів.

Відомо, що принципи сталості (збалансованості та гармонічності) лежать в основі туристичної діяльності, однак не всюди одностайно дотримуються, надаючи перевагу швидкому фінансовому збагаченню, що може призвести у майбутньому до деградації туристичних територій. Саме тому ООН проголосила 2017 р. міжнародним роком сталого розвитку туризму¹³⁷. За сприяння ВТО 2017 р. був спрямований на підвищення обізнаності урядів, компаній і туристів про роль, яку вони

¹³⁷ ООН оголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого розвитку туризму. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України: сайт. URL: www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=ffc9a9b9-4ced-4199-aa44-c4f26e86abbj.

туризму та територій туризму на каталізатор позитивних змін у туристичній діяльності. Вітчизняний уряд підтримав таку ініціативу урядом України 2017 у рамках сталого туризму в Україні. Передбачалося, що в рамках 2017 буде доповнена наявна програма діяльності у цій сфері. Ця програма сприятиме стимулюванню українського туристичного ринку, території сталості сприятиме підвищенню економічного, соціального, екологічного та інноваційного потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери, забезпеченню ефективного і сталого використання, враховуючи пріоритети рекреаційного туризму та територій сталості структури сфери туризму та курортів територій сталості, брендингу територій тощо.

Важливою тенденцією потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери територій сталості зростатиме на основі розвитку просторових систем туристичного бізнесу, зокрема туристичних кластерів. Туристичний кластер в туризмі розглядають як взаємопов'язану групу підприємств, що сконцентровані на території туристичного ринку (або району), усі учасники якого беруть участь у формуванні туристичного продукту та створенні економічної цінності створення вартості туристичного продукту та економічного механізму управління економічною діяльністю туристичних підприємств туристичних послуг¹³⁹. Об'єднання підприємств туристичного кластеру дозволить вповні використовувати потенціал туристичного розвитку регіону як просторової системи, враховуючи територіальну індустрію.

Важливою умовою для формування туристичного кластера є наявність основних учасників туристичного ринку внутрішнього та зовнішнього туризму, тобто таких показників, як чисельність туристів, кількість туристичних агентств і туристичних операторів, кількість підприємств, які надають супутні послуги (перевезення, харчування, розваги, оздоровлення, страхування, дозвілля тощо), кількість туристичної діяльності, здійсненої на певній території, кількість освітніх навчальних закладів, що займаються підготовкою кадрів для туристичної сфери (різного рівня акредитації); кількість громадських і некомерційних організацій, що сприяють

¹³⁹ Міністерство підтримав проєкт Указу Президента про оголошення сталого туризму в Україні. 09.02.2017. Міністерство економіки розвитку та торгівлі України: сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/News/NewsPage.aspx?UA&id=2679ec84-9568-4899-b6b3-9abb80fee86e>

¹⁴⁰ Мельник С. І. Переваги кластерної організації туристичної сфери у туризмі. *Херсонський місяк Херсонського державного університету. Серія економічні науки*. 2016. Вип. 19. Ч. 2., С. 115.

розвитку та популяризації місцевого туризму; регулятори туристичного бізнесу, органи регіональної та місцевої влади. Оцінювання потенціалу кластеризації полягає у вивченні можливості формування кластерів з учасниками регіонального туристичного ринку зв'язків кооперативності та співробітництва на взаємовигідних конкурентних засадах¹⁴⁰. Зазначимо, що туристична сфера України формує близько 1,54% сукупного ВВП, за опосередкованим внеском 5,7% за методологією Європейської організації туризму (у країнах-членах ЄС – близько 10%), частка експорту туристичних послуг у структурі експорту товарів і послуг загалом становить 0,7% (у країнах-членах ЄС – 30%)¹⁴¹. Ці показники вказують на неповне й неефективне використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці країни.

І, власне, потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери економіки громади зростатиме, виходячи з таких переваг туристичних кластерів¹⁴²:

- підвищують продуктивність підприємств у тій місцевості, де їх створено за рахунок кращого доступу до робочої сили та місцевих начальників, спеціалізованої інформації, інституцій і суспільства, підвищеної доповнюваності продуктів, які внаслідок цього стають привабливими для споживачів; кращої мотивації керівників;

- збільшують темпи інновацій і визначають їх напрямки, тим самим створюють фундамент для майбутнього економічного зростання через краще розуміння ринку, здатність впроваджувати швидкі зміни та гнучкість, тиск конкурентів та інших виробників кластера;

¹⁴⁰ Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С. 149-150.

¹⁴¹ UNWTO Tourism Highlights. World Tourism Organization. 2017 URL: <http://marketintelligence.unwto.org/publications>; Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С. 149-150.

¹⁴² Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press, 1990; Porter M. E. The Economic Performance of Regions. *Regional Studies* 2003. Vol. 37. № 6-7. Pp. 549-678; Porter M. E. Clusters and Competitive Advantage. Cambridge: Harvard Business School Press, 1998. Створення та функціонування інноваційних кластерів. URL: http://old.dn.ua/ua/?q=system/files/sites/default/files/images/Stvor_ta_funk_klaster.pdf.

– сприяє створенню нових підприємств (сприяє посиленню зв'язків з сировиною необхідної сировини, комплектуючих частин і матеріалів, створенню нового бізнесу як частини позитивного ланцюжка цінності в сс);

– аналіз кластерів в Україні дозволяє відзначити три основні типи функційних кластерів:

– **аграрний**, що базується на об'єднаній діяльності садиб і закладів туристично-рекреаційного типу, які надають послуги харчування, наприклад: «Озерні» (Івано-Франківський р-н Івано-Франківщини), «Гостинна бойківська» (Львівський р-н Львівщини), «Гостинна бойківська» (Львівський р-н Івано-Франківщини);

– **індустріальний**, що базується на виробничій діяльності фермерських господарств і домогосподарств, для яких рекреаційно-туристичні послуги є додатковими (кластери «Фрумушика-Нова» (Львівський район Овешини), «ГорбоГори» (Пустомитівський район Івано-Франківщини));

– **культурно-туристичний** туристичного продукту. Ця модель пов'язана з виробництвом туристичного продукту на базі туристичних атракцій (історичні об'єкти, заклади культури, заклади освіти) наприклад: кластери «Мальовнича Бережанщина» (Тернопільська обл.), «Історико-туристичними місцями Полтавщини» (Полтавська обл.)¹⁴³.

Основним профільним стратегічним документом розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні є Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., якою основними пріоритетами для розвитку сфери розвитку туризму визнано¹⁴⁴:

– забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної туристичної політики із застосуванням принципів державно-приватного партнерства, організації наукових досліджень, розвитку людського потенціалу;

– використання ресурсів держави на пріоритетних завданнях розвитку сфери туризму та курортів;

– створення загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі.

¹⁴³ *Модель «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіально-туристичних кластерів»*. Спілка сільського зеленого туризму України, 2017. URL: http://www.greentour.com.ua/projects/proekt_agrosilrozvutok

¹⁴⁴ *Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року*. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 184-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-р>

- удосконалення законодавства з питань регулювання сфери відносин у сфері туризму та курортів;
- сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного робітництва у сфері туризму та курортів;
- удосконалення на постійній основі бізнес-клімату та добросовісної конкуренції;
- запровадження інституту саморегулюючих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);
- розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів;
- популяризація нашої держави у світі та просування національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі;
- розвиток туристичних територій.

Реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів України після ліквідації Кабміном у 2014 р. Державного агентства України з туризму та курортів здійснює Департамент туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (2015 р.). На регіональному рівні такі функції виконують різні управління та департаменти при обласних державних адміністраціях. Водночас така ситуація розцінюється нами як негативна, оскільки Мінекономрозвитку в межах чинного законодавства позбавлене дієвих інструментів впливу на гравців туристичного ринку, а отже слабка координованість дій учасників туристичного ринку призводить до різноманітних наслідків: від сповільнення законодавчого процесу щодо посилення ліцензійних вимог до туроператорів до створення дієвого механізму реалізації цивільної відповідальності туроператора перед туристами, встановлення адміністративної відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за порушення законодавства у сфері туризму тощо.

Методологія дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади дозволила виявити основні передумови, чинники та засоби його нарощення та ефективного використання.

Наступний етап дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади вимагатиме багатоаспектного

¹⁴⁵ Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та методи регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельничук. Львів, 2019. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). С. 107

...підходу, виходячи як зі складної ієрархії та великої гнучкості зв'язки цього потенціалу будь-якої територіальної одиниці, так і з специфіки взаємозв'язків, що виникають між різними елементами системи, що формують цей потенціал. Таким системним підхід до аналізу потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади будь-якого ієрархічного рівня є:

1) **можливо** кількісно, але й якісно оцінити (врахувати) всі важливі фактори структури його формування та використання;

2) **можливо** системно та комплексно визначити складові потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

3) **можливо** оцінити його величину та фактори формування потенціалу природних, рекреаційних та антропогенних ресурсів територіальних громад, економічна діяльність суб'єктів господарювання туристично-рекреаційної сфери, рівень інфраструктурного забезпечення та роль у контексті суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій);

4) **можливо** визначити можливості інтеграції компонентів, що формують потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

5) **можливо** запропонувати нові підходи, методи, механізми та організаційні форми розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад і соціальних пріоритетів територіальних громад.

2.2. Вплив та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки

Вплив процесів та виклики суспільно-економічного розвитку, інтеграції та сервісизації характеризуються значним динамічним впливом на всі сфери економічної діяльності, а механізм ефективного реагування на зовнішні впливи ефективний механізм економічної системи країн буде ускладнений. Особливо це стосується туристично-рекреаційної сфери, яка має міжнародний характер і тісно пов'язана з глобальними мегатрендами та економічною системою розвитку суспільства. Зростаюча чи спадна економічна динаміка розвитку прямо пропорційно корелює з динамікою туристичної діяльності. Нині світова туристична система формує 9,5% ВВП світової економіки та 266 млн робочих місць у економіці. Аналітики

UNWTO¹⁴⁶ також прогнозують подальше зростання кількості міжнародних туристичних візитів у світі.

Україна виявляє політику відкритості та інтеграції до світового економічного простору. Відбуваються позитивні тенденції нарощення обсягів і змін структури в'їзного туристичного потоку. За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. нашу країну відвідали 13333,0 тис. іноземних осіб і осіб без громадянства, що на 7,3% більше, ніж у 2017 р., коли цей показник становив 12428,3 тис. осіб. Тому прогнози щодо подальшого розвитку та нарощення потенціалу національної туристично-рекреаційної сфери мають всі шанси на здійснення, проте залишається високий рівень невизначеності і волатильності, що пов'язано з глобальними впливами, нестабільністю зовнішнього середовища, коливаннями кон'юнктури, загостренням конкуренції на світовому ринку туристичних послуг.

Проаналізувавши результати досліджень щодо виявлення головних драйверів розвитку туризму, експерти визначили, що в умовах переходу економічних систем до постіндустріальної (інформаційної) ери, зростає необхідність орієнтування на характерні їй «проривні інновації», якими є продукти і сервіси, що відповідають запитам інформаційної економіки – технологічні стартапи. Поширення технологічних мегатрендів – результат глобалізації. Вони можуть спричинити кардинальні зміни у світовій туристичній системі і, відповідно, туристичній системі України. Водночас вплив технологічних трендів на туризм – це технології блокчейн та її потенційні можливості, пов'язані з процедурами ідентифікації туристів, покращення якості обслуговування, появою кардинально інших механізмів організації подорожей, можливостями моніторингу ринку туристичних послуг тощо¹⁴⁸. На базі високого потенціалу розвитку в Україні ІТ-сфера можна вже сьогодні закладати інноваційні засади надання туристично-рекреаційних послуг. Україна першою у світі запустила електронний державний аукціон на основі технології блокчейн – систему державних

¹⁴⁶ Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism economic impact survey 2018. URL: <https://www.wtcc.org/-/media/files/reports/economic-impact-survey/countries-2018/ukraine2018.pdf>

¹⁴⁷ Туристичні потоки. Державна служба статистики України, 2020 URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁴⁸ Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності: матеріали Міжнародного науково-практичного конференції (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 76-78.

власним майном (СЕТАМ), після ребрендингу – <https://setam.net.ua/>.

Цифрові технології широко застосовуються в міжнародно-туристичній сфері. Згідно з даними UNWTO, понад 33% клієнтів туристичних компаній у віці від 18 до 47 років вважають за краще використовувати мобільні пристрої і туристичні он-лайн сервіси для підбору та бронювання туристичної поїздки. Понад 53% клієнтів вважають за краще використовувати доступні популярні месенджери для уточнення деталей. Багато компаній розробляють і активно впроваджують мобільні додатки для смартфонів¹⁵⁰. Ці тенденції слід враховувати, визначаючи стратегічну маркетингову політику туристичної сфери на національному та локальному рівнях.

Важливим аспектом національної цифрової економіки може по-діяти розвиток як загалом економіки країни, так і туристично-рекреаційної сфери. Детермінантами розвитку туризму

- 1) використання централізованих (Booking, Airbnb) та децентралізованих платформ (так звані «убивці Airbnb»), що звільняють туристів від сплати комісійних зборів) бронювання готельних номерів, соціальних мереж, хостингів, мобільних додатків (Facebook, Instagram, Youtube, Viber, TripAdvisor);
- 2) використання мобільних додатків;
- 3) використання туристичних продуктів і послуг в інтернет-просторі;
- 4) використання можливості бронювань послуг від чисельності користувачів сайту (конверсія);
- 5) використання технологій спільного споживання.

Важливим аспектом національної комунікації є одночасно і сучасним викликом, який впливає на розвиток комунікації між курортно-рекреаційними територіями, з одного боку, і споживачами і стейкхолдерами – з іншого. Важливе значення вони набули в умовах інформатизації туристичної сфери, за даними Асоціації готельного маркетингу,

¹⁵⁰ [URL: https://setam.net.ua/](https://setam.net.ua/) Офіційний сайт. 2020. URL: <https://setam.net.ua/>
<http://www2.unwto.org>. URL: <http://www2.unwto.org>.

¹⁵¹ Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. Туризм XXI століття: сучасні виклики та цивілізаційні цінності: матеріали Міжнар. наук.-практич. Конгресу, 10-11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Інститут туризму, 2019. 196 с. С. 76-78.

соціальні мережі охоплюють 77% онлайн-населення, і мільйони людей використовують сайти соціальних мереж, такі як Twitter, Instagram і Facebook¹⁵². Курортно-рекреаційні підприємства, задовольняючи очікування споживачів через спогади та досвід, які вони отримують за час свого перебування у підприємствах курортно-рекреаційної сфери і якими можуть поділитись у соціальних мережах, використовують маркетингові комунікації в соціальних мережах. Найбільш ефективним способом просування курортно-рекреаційних підприємств є сайти онлайн-бронювання (booking.com, hotels.com, trivago.com, agoda.com, expedia.com і т. д.) Крім того, для курортно-рекреаційних підприємств дуже важливо застосовувати методи заохочення споживачів, щоб вони бажали залишати відгуки, фото та відео на онлайн-сайтах, таких як booking.com, TripAdvisor, Facebook, Instagram і Twitter¹⁵³. Також за допомогою маркетингових комунікацій підтримується взаємозв'язок зі всіма стейкхолдерами, що дозволяє підвищувати якість наданих курортно-рекреаційних послуг.

Екологізація мислення. Упродовж останніх років Європейська Комісія виступила з кількома важливими ініціативами у галузі ефективності використання ресурсів, які втілились у «Пакет циркулярної економіки» (грудень 2015 р.). Економіка замкненого або циркулярна економіка (англ. Closed-loop economy, Circular economy) – модель економічного розвитку, заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів, альтернатива традиційній лінійній економіці¹⁵⁴. Європейський Союз запровадив ініціативу – побудувати «зелену» інфраструктуру екосистемних послуг. За визначенням фахівців ООН, екосистемні послуги становлять собою безліч благ, якими природа наділяє суспільство. Екосистемні послуги створюють можливості для життя людей, наприклад, шляхом надання їм калорій

¹⁵² Асоціація готельного маркетингу. URL: <https://hotelmarketingassociation.com/blog/hotel-marketing-trends-2019/>

¹⁵³ Романчук Л. Д. Цифрові маркетингові комунікації курортно-рекреаційних підприємств. Туризм XXI століття: глобальні виклики та культурно-ціннісні цінності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Пряшів, 10-11 травня 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 47-48.; Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C. & Vastag, J. Marketing communication strategies. Marketing for Hospitality and Tourism, 7th ed. Pearson: England, 2017. P. 668.

¹⁵⁴ Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь. 2017. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publikatsii-4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukrainy-ia-kavyznachae-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytkutssr>. С. 95

...успішного ведення, регулювання захворювань і клімату, сприяння
...фігурування ґрунтів, а також забезпечення
...культурних потреб населення¹⁵⁵. Глобальні
...погіршення стану здоров'я населення,
...перевантаження тощо. Тому сьогодні
...здоровим, а цей тренд переходить на туризм –
...LOHAS (LifestylesOfHealthAnd
...перевагу зеленому та екологічному туризму,
...середовище, обирають екологічні види
...органічних продуктів, вирощених у приватних

...розвитку екосистемних послуг у сфері
...1) фермерський туризм, – як швидко
...послуг, що дозволяє городянам поєднуватися з
...природоохоронних територіях з водними
...рибальськими селищами. Фахівці вважають, що по-
...риболовлі – це зростаючий туристичний сектор з
...рибалок у розвиненому світі; 3) природний
...у регіональному плануванні та
...діяльністю. Таким чином, доходи від
...стати стимулом для впровадження заходів
...природоохоронних територій, регіональної

...TrekSoft¹⁵⁷, екологічні тури –
...пропоновані багатьма туроператорами.
...тури, що дають той самий uniquee хрeіеnсе,
...інформативними як про окремі дестинації, так і
...глобальних і локальних екологічних

155. Гурдзюк М. Проблеми екологізації та напрями розвитку
...на сільських територіях України. URL: [http://
www.bitstream/123456789/10659/1/pdf](http://www.bitstream/123456789/10659/1/pdf)
156. V. Nedolymov S., Martyniuk O. «Green» infrastructure of
...of recreational nature use. Baltic Journal of Economic Studies.
... URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/issue/>
157. О. В. Неодоймінов С. Г. Моніторинг туристичного по-
...регіонального розвитку. «Dezvoltarea sistemelor
...un mediu competitiv la nivel global», conferinta
...Scientifico-practica, 29 februar, 2016. Chisinau, 2016. P. 167-171.
...2019 Travel. TrekSoft Travel. URL: <https://www.treksoft.com/industry-reports/travel-trends-2019>.

загроз. Згідно з опитуванням Booking.com¹⁵⁸, 86% туристів готові співпрацювати з організаціями, що займаються зменшенням згубного впливу їх поїздки на навколишнє середовище – чи то прибирання пляжів, чи відмова на час відпустки від автомобіля.

Досягнення країн у сфері управління природними ресурсами та їх раціонального використання за рівнем екологічної ефективності відображені у результатах глобального дослідження Йельського та Колумбійського університетів у співпраці з Всесвітнім економічним форумом. Розрахований ними Індекс екологічної ефективності у 2018 р. містить 24 показники в 10 категоріях, які відображають різні аспекти стану навколишнього природного середовища та життєздатності її екологічних систем, збереження біологічного різноманіття, протидії зміні клімату, стану здоров'я населення, практику економічної діяльності і ступінь її навантаження на навколишнє середовище; також ефективність державної політики у сфері екології, що дозволяє оцінити стан навколишнього середовища та життєздатність екосистем 180 країн світу. У 2018 р. лідером за рівнем екологічної ефективності визнано Швейцарію. У першу десятку лідерів також увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Великобританія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія. Україна в рейтингу посіла 109 сходинку і опинилася між Туреччиною (108) та Гватемалою (110). Останні сходинки рейтингу зайняли Бангладеш і Бурунді.

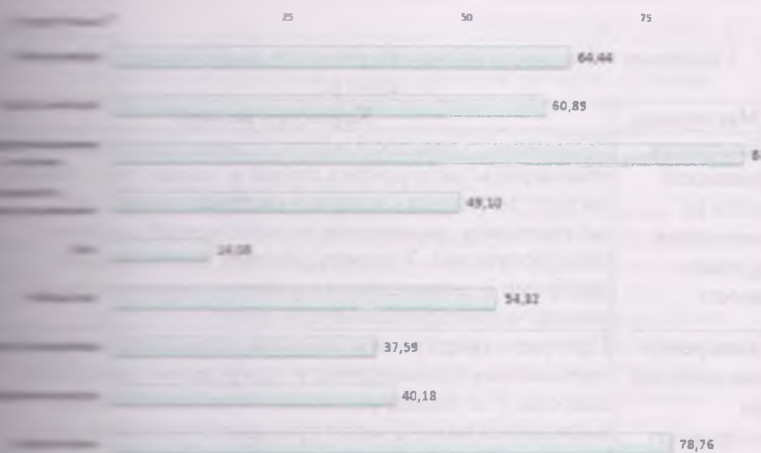
У поточному році індекс України склав 52,87 бали. Водночас найгірше значення отримав показник, який оцінює втрати нами лісового покриву (14,08). Крім того, низка показників оцінена менш ніж на 50 балів. Найкращий бал (88,71) присвоєно Україні за категорією «забруднення важкими металами», яка розглядає вплив наявності у повітрі, воді, ґрунті та штучних матеріалах свинцю на стан здоров'я людей (рис. 2.2).

Компаративний аналіз взаємозв'язку між індексами екологічної ефективності та економічним добробутом (ВВП на одну особу) показав позитивну кореляцію. І, власне, для досягнення цілей забезпечення сталого розвитку необхідний рівень економічного розвитку дозволяє реалізувати інвестиції в інфраструктуру, необ-

¹⁵⁸ Booking.com представляет 8 трендов в сфере путешествий в 2019 году. Booking.com, 2019. URL: <https://news.booking.com/Booking.com-представляет-трендов-в-сфере-путешествий-в-году>.

¹⁵⁹ Індекс екологічної ефективності. Yale University, 2019. URL: epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline?country=&order=field_epa_new&sort=asc

основи розвитку туристично-рекреаційної сфери
в територіальних громадах

індексу екологічної ефективності України
у 2018 р.*

Джерело: зведено на даними⁽¹⁰⁾.

в людини та екосистем. В умовах нарощення екологічно орієнтоване будівництво доставки питної води, управління стічними забруднення. Проте характерною перешкодою зростання доходів занадто часто відбувається середовища, особливо використання безконтрольної індустріалізації.

формує потребу у численних і різноманітних, а отже і відповідну стратегічну платформу для економічної політики багатьох країн. з перелічених мегатрендів (табл. 2.1) мають регіональну і державну політику України в реформ.

ефективності. Профіль України. Yale University, 2019.
<https://www.yale.edu/sites/default/files/2018-ukr.pdf>

Таблиця 2.1

Глобальні мегатренди впливу на розвиток національних економік до 2030 р.*

Мегатренд	Характер впливу
Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності	Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності збільшують частку літніх людей в усьому світі, ставлять під загрозу достатність коштів у системах соціального забезпечення, включаючи виплати пенсій і медичне обслуговування. У деяких регіонах також виникли проблеми із забезпеченням роботою великої кількості молоді через перенасиченість ринку
Розширення можливостей для особистості	Прогрес у сфері освіти, охорони здоров'я та технологій сприяв тому, що можливості для розвитку особистості сьогодні є як ніколи великими. У результаті цього посилилися вимоги щодо прозорості та публічності у діяльності уряду та прийнятті рішень у громадській сфері. Ці зміни триватимуть і надалі, і завдяки ним у людській історії настане нова ера, у якій до 2022 р. чисельність середнього класу перевищить чисельність бідних
Вплив соціальних медіа	Соціальні медіа включають у себе онлайн-технології та методи, які люди використовують для обміну контентом, а також засоби масової інформації. Вони помітно впливають на методи і результати процесу вибору продукції, надають змогу інтерактивно обмінюватися інформацією між клієнтами. Це приводить до зміни динаміки та напрямків маркетингу, компанії залучають усе більше споживачів через взаємодію зі своїми клієнтами, і соціальні медіа пропонують більш безпосередній і глибокий зворотний зв'язок, ніж той, що може бути забезпечений традиційними методами обстеження ринків і клієнтів
Big Data	Для успішного підприємництва компанії потребують аналізу великої кількості даних щодо проблемних питань бізнесу, зміни форми діяльності та підвищення їхніх бізнес-результатів. Кількість даних у світі зростає в геометричній прогресії, і велика їх частина отримується в результаті взаємодії між мобільними пристроями і використання Big Data як ресурсу може забезпечити створення реальної вартості для бізнесу. Big Data сприятиме перетворенню всіх аспектів організації: стратегії, дизайну бізнес-моделі, маркетингу, розроблення продуктів, управління кадровими ресурсами тощо. Організації стануть набагато більш керованими на всіх рівнях

Продовження табл. 2.1

Тенденція	Цифровізація та комунікаційні технології (КТ) трансформували суспільство протягом останніх 30 років. Близько двох технологічного прогресу створює нові можливості і водночас є тестом уряду на здатність скористатися плодами такого прогресу і швидко реагувати на виклики, що виникають у результаті
Тенденція	Суть цієї тенденції полягає в тому, що в майбутньому на практиці буде спостерігатися швидкий темп розвитку нових пристроїв та інтерфейсу людини. Вплив цього тренду буде характерним для різних галузей, але спосіб його забезпечення коливатиметься. Компанії будуть розробляти програми, що легше використовувати на смартфонах та інших мобільних пристроях. Ця тенденція спонукатиме компанії до фінансування інструментів для розроблення додатків, що стосуються кількох платформ, а також до розроблення безпеки та конфіденційності, які забезпечують надійність використовуваних даних
Тенденція	Ключовою спроможністю компаній визначатиметься, як і раніше, швидкістю прийняття інноваційних рішень щодо продуктів, технологій, сервісів і бізнес-моделей. Проте набуття нових знань буде все більш складним процесом, особливо внаслідок його міждисциплінарний характер вимагатиме все більшої інтеграції зусиль суб'єктів, які одночасно є різноманітними не лише різними сферами науки, а й різними рівнями просторами та міждержавними кордонами
Тенденція	Скористатиметься подальше зростання взаємопов'язаної економіки на рівні міжнародної торгівлі та великого капіталів, проте, якщо не буде зміцнена міжнародна даних база, прогрес та оптимальні вигоди від цього зростання можуть не реалізуватися
Тенденція	Зростаючі економік, що розвиваються, звільняє мільйони людей на всьому, все більше впливаючи на глобальну економіку. Зі зростаючим впливом у глобальній економіці як міжнародним економікам, так і національним урядам доведеться приділяти більше уваги прозорості та повноті інформації
Тенденція	Ця тенденція означає злиття корпоративних і споживчих можливостей у межах IT-пристроїв. Споживачі та компанії використовують одні і ті ж технологічні пристрої для схожих дій, так як їх доступ до корпоративних даних, щоб отримати більш глибоке уявлення про поточний стан виконання завдань, робіт і послуг. Це зближення пристроїв і послуг призведе до нових бізнес-моделей і відкриває можливості для нових потоків доходів. Конвергенція буде також впливати на традиційні бізнес-концепції

Продовження табл. 2

Негайна доступність товарів і послуг	Сьогодні для утримання покупця недостатньо низьких цін, ефективних послуг, можливості індивідуального вибору тощо. Успішний бізнес у сучасному економічному просторі має розробляти та запроваджувати стратегії задоволення попиту клієнтів на основі негайної доставки товарів і послуг. Реалізація такої стратегічної концепції сприятиме мінімізації витрат компаній на зберігання надлишкових запасів, уникнення зривів. Описаний тип поведінки клієнта матиме яскраво виражений вплив на зміну виробничих процесів компаній і їх логістичну інфраструктуру
Індивідуалізація товарів і послуг	Це можливість надати клієнтам вибір характеристик продукту, зокрема за принципом масової кастомізації. Для індивідуалізації продукту часто достатньо зміни кількох особливостей, які, з погляду клієнта, мають вирішальне значення
Скорочення життєвого циклу продукції	Скорочення життєвих циклів означає, що продукт або послугу компанія має змінювати все швидше, щоб поставити їх на ринок раніше за своїх конкурентів. Щоб максимально збільшити швидкість виходу на ринок продукту необхідно впровадження технологій, які дозволяють організаціям швидко і ефективно управляти операціями по всьому ланцюжку створення вартості, застосовувати ребрендинг, прогнозування та планування технологій, дотримуватися стратегії адаптації ланцюга цінності шляхом внесення необхідних змін у будь-який момент
Державний борг	Очікується, що державний борг суттєво обмежуватиме варіанти розвитку фіскальної політики у період до 2030 рр. і подальші роки. Здатність урядів відповісти на основні виклики соціального, економічного та екологічного характеру залежатиме від того, наскільки їм вдасться поставити борг під контроль і знайти нові шляхи надання урядових послуг
Зміни в підприємницькій культурі	Тенденцією розвитку нових галузей економіки, які мають життєво важливе значення для розвитку проривних технологій, є поява нових форм їх фінансування, зокрема такого як крауфандинг. Замість того, щоб покладатися на думку експертів, він дозволяє мільйонам людей приймати рішення щодо того, чи проекти вони, як підприємці, хочуть випробувати і підтримувати. Зростаюча мобільність молоді забезпечуватиме нові джерела підприємницьких ідей і концепцій

Продовження табл. 2.1

Тенденція	Збільшення викидів парникових газів спричинило зміни клімату, результатом яких стала складна комбінація природних факторів змін навколишнього середовища, що становить серйозне випробування як для природних, так і для людських систем. Для більшості урядів буде важливо правильно поєднати політику адаптації та зменшення наслідків таких змін
Тенденція	Компанії сьогодні розуміють важливість контролю викидів від виробництва, тому посилюють контроль вуглецевого слугу по всьому ланцюгу постачання для своєї продукції. Споживачі несуть на низьковуглецеві продукти і послуги певний тиск: проти жорсткі економічні умови – виробництво, розподіл, продаж та утилізація продуктів з погляду викидів вуглецю становить більш дорого вздовж всього ланцюга цінності. Люди готові змінити свої купівельні звички, щоб допомогти мінімувати наслідки екологічних забруднень, пов'язаних з покупками. Провідні компанії реагують на ці зміни шляхом замірювання та зменшення викидів, а також шляхом докоблення екологічних виробництв
Тенденція	Збільшений тиск таких факторів, як зростання чисельності населення, економічний ріст і зміни клімату створює дефіцит суттєвих природних ресурсів (у т. ч. води, плодючості, орних земель та енергії). Через ці проблеми управління ресурсами перебуває у центрі уваги державних установ
Тенденція	До 2050 р. майже дві третини населення Землі мешкатиме у містах. Урбанізація створює значні можливості для соціально-економічного розвитку та стабільнішого життя, але цей тиск є причиною тиску на інфраструктуру та ресурси, зокрема енергетичні.

Джерело: авторські розрахунки на даних [16].

Важливою тенденцією є метатренд суспільно-економічного розвитку особливостями туристично-рекреаційну сферу, але останніми роками з'явився новий термін, як «overtourism» (у перекладі з англ. – надмірний туризм) як реакція на виклики щодо управління

[16] European Commission, 2014. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2014/09/Summary_Report_-_Cluster_of_Global_Mega_Trends_2030_UA_v3.pdf; Summary Report – Cluster of Global Mega Trend. European Commission, 2015. URL: <https://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments/1/translation>

зростаючими туристичними потоками у міських дестинаціях, зважаючи на вплив урботуризму на міста та їхніх мешканців¹⁶². Зростає кількість урботуристів збільшує споживання природних і туристичних ресурсів міст, здійснює соціокультурний вплив і зростаючий тиск на міську інфраструктуру. Ще задовго до появи терміна «overtourism» ЮНВТО визначила поняття туристичної місткості (пропускної спроможності) «як максимальну кількість людей, які можуть відвідати туристичну дестинацію одночасно без здійснення деструктивного впливу на природне, економічне та соціокультурне середовище та погіршення якості туристичних продуктів, що надаються». Ця міста може бути досягнута через участь територіальних громад (міських влад) у розвитку туризму, управлінні туристичними потоками, зменшенні сезонності туризму, ретельному плануванні туризму в дестинаціях, яке враховує їхню туристичну спеціалізацію та диверсифікацію туристичних продуктів, а також максимально можливу туристичну місткість¹⁶³.

Вирішити проблеми, що стоять перед урботуризмом, сьогодні є складним завданням. «Нова програма ООН з розвитку міст» входить на 17 цілей їх сталого розвитку, водночас особливо слід виділити Ціль 11 «Зробити міста інклюзивними, безпечними, пружними та сталими». За кілька останніх десятиріч чисельність міського населення, як і територія міст, динамічно зростали та трансформувалися. Згідно з даними ООН, у 1990 р. 43% світового населення проживало в урбанізованих ареалах, на 2015 р. цей показник склав 54% та очікується його зростання до 60% у 2030 р. Разом з прискореною урбанізацією у світі спостерігається зростання урботуризму через те, що міста вважаються дуже популярними дестинаціями для бізнесового та пізнавально-відпочинкового туризму. Чисельність міжнародних туристів зросла з 20 млн у 1950 р. до понад 1,3 млрд осіб у 2017 р. ЮНВТО прогнозує, що світовий туризм буде динамічно розвиватися далі – з середньорічним темпом 3,3% за рік до 2030 р., коли число туристів у світі досягне 1,8 млрд осіб¹⁶⁴. Нині дохід, що отримується від внутрішнього, так і міжнародного туризму, є важливим чинником соціоекономічного та культурного розвитку багатьох міст і міських

¹⁶² Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth and Perceptions.: UNWTO Library, 2018. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>

¹⁶³ Смирнов І. Г. «Овертуризм»: глобальний виклик XXI століття. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/fb98ed3d77f36d1f83d300a7243c2b1.pdf>

¹⁶⁴ Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth and Perceptions.: UNWTO Library, 2018. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>

- віртуальний простір як потужна платформа співпраці з партнерами та клієнтами у режимі реального часу;
- розширення можливостей доступу споживачів до асортименту пропонованих туристичних послуг;
- одночасне здійснення кількох операцій на одній онлайн-платформі;
- доступність ознайомлення та придбання туристичних послуг для людей з обмеженими можливостями;
- необмеженість у часі та пошук туристичних напрямів відповідно до індивідуальних потреб споживача; створення та функціонування нового віртуального підприємства в мережі з мінімальними витратами на розвиток;
- зростання кількості пропонованих брендів переважно за рахунок злиття або утворення спільних об'єднань з конкурентами, що дозволяють пропонувати нові або використовувати удосконалені онлайн-платформи для обслуговування споживачів і налагодження партнерських відносин.

На сьогодні *індивідуалізація товарів і послуг* є глобальним мегатрендом розвитку національних економік, і, власне, у туристично-рекреаційній сфері туроператори отримують щораз більшу кількість заявок на унікальні тури, які хочуть отримати щось особливе, певний унікальний досвід – *once-in-a-life time experience*.

Згідно з даними звіту Booking.com, найближчим часом ми, ймовірно, побачимо стрімкі зміни у ставленні до подорожі як до продукту. Замість путівники поступляться місцем ємному, максимально актуальному контенту, який легко вміститься в стрічках новин мандрівників. Третина опитаних (34%) хотіли б одержувати готові персональні рекомендації про подорожі, а 41% учасників дослідження хотіли б, щоб туристичні бренди впроваджували такі технології, як штучний інтелект і пропонували варіанти на основі аналізу минулих подорожей. Понад половину (52%) респондентів зацікавлені в технологічних інноваціях (наприклад, цифрових туристичних гідів), які допоможуть зробити враження від поїздки дійсно унікальними¹⁰⁹. За даними TripAdvisor, підвищиться роль впливових людей (influencers), на сайті будуть з'являтися професійні відгуки впливових людей, що мають велике охоплення на своїх сайтах і в соціальних мережах, або тих, хто працює в надійних виданнях, включаючи National Geographic, Business Insider

¹⁰⁹ Booking.com представляет 8 трендов в сфере путешествий в 2019 году. URL: <https://news.booking.com/Bookingcom-представляет-тренды-в-сфере-путешествий-в-году>.

Крім того, в умовах індивідуалізації туристичних подорожей (екологічність, акцент на отриманні незвичайного досвіду) зростає попит на все більше нових і цифровізованих travel-сервісів. Організація турів переходить в он-лайн, а маркетингові зусилля туристів набуває більш витончених, нових і креативніших граней.

Однією з глобальних тенденцій розвитку туристично-рекреаційної сфери є зрощення масштабів круїзного туризму. Згідно з даними круїзного туризму обслуговано 25,2 млн осіб у 2017 році (США), що на 6,6% більше, порівняно з 2016 р., і на 10% більше, порівняно з 2007 р.¹⁷¹. Глобальний круїзний ринок формували 100 портів пасажирських причалів на початок 2018 р. Водночас, кількість портів причалів зростає на обсягах суднобудівних замовлень, кількість портів причалів зростає до 750 тис. для обслуговування міжнародного флоту¹⁷². Синергетичний ефект у розвитку туристично-рекреаційної сфери досягається диверсифікацією та диференціацією туристичних послуг різних груп потреб (мотивів) споживачів, розвитком обслуговування пасажирів, розвитком дестинацій та розвитком територіальних територій, що зумовлює формування туристично-рекреаційної сфери і зростання бюджетних відрахувань у круїзних туристах.

Пандемія COVID-2019 як новий виклик завдає значних змін у розвитку туристично-рекреаційної сфери, так і світової економіки. Як заявила голова Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) Сара Гезара в інтерв'ю газети «El Mundo», світовий туристичний ринок втратить розміром 22 млрд дол. США через спалах пандемії COVID-2019. «Ще зарано, щоб зрозуміти ступінь впливу пандемії COVID-2019 на туристичну галузь – ред.), але Всесвітня рада з подорожей та туризму разом з Oxford Economics провели попередні дослідження, згідно з якими ця криза обійдеться галузі щонайменше на 22 млрд дол. США. Туристи друкуються на досвіді попередніх криз, як-от SARS, і біжуться на втраті китайських туристів, які

¹⁷¹ Skift Research. Skift Travel Reviews Toward Professional Content Travel. Skift Research, 2018-2018. URL: <https://skift.com/2018/09/18/tripadvisor-ceo-reviews-toward-professional-reviews>.

¹⁷² Cruise Market Watch. D201. URL: <http://www.cruise.marketwatch.com/>

¹⁷³ Cruise Industry News. Annual Report. Cruise Industry News, 2020. URL: <https://www.cruiseindustrynews.com/annual-cruise-industry-report>.

більше не подорожують у цей період»¹⁷³. Глава WTTC прогнозує, що найбільший вплив епідемія матиме на галузь в Азії, насамперед у Китаї, де туризм становить 11% ВВП. Уже зараз китайці відмовляються від поїздок, хоча «вони витрачають найбільше, коли подорожують»¹⁷⁴.

Також у Державному агентстві з розвитку туризму України повідомили, що найбільше карантин та пандемія коронавірусу впливатимуть по туристичній галузі. Однак остаточних даних щодо збитків не підрахувати не можуть, оскільки відсутня статистична інформація. Голова агентства Мар'яна Олесків зазначає: «На сьогодні сектор туризму є одним із найбільш постраждалих у світі від спалаху COVID-19, який впливає як на попит, так і на пропозицію. Це провокує подальший регрес в умовах слабшої світової економіки, геополітичної, соціальної та торговельної напруженості, а також нерівномірної ефективності серед основних виїзних ринків подорожей»¹⁷⁵.

Такий серйозний виклик сьогодні як пандемія коронавірусу впливає сьогодні не лише на туристично-рекреаційну сферу, але й на світову економіку загалом, зокрема характеризується такими наслідками:

падіння цін на нафту. Наприклад, за даними агентства Bloomberg, попит на нафту в Китаї впав приблизно на 3 млн барелів на добу, що становить близько 20% обсягу споживання. А Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings прогнозує, що триваюче поширення коронавірусу може стримати зростання попиту на нафту, і це призведе до посилення перевиробництва через збільшення видобутку в Бразилії, Норвегії та США¹⁷⁶;

падіння цін на міжнародному ринку на зернові та олійні культури. Впав індекс цін на промислові метали – у середині січня 2020 року він знизився на 7,1%, а в кінці місяця він був найнижчим з червня 2017 року. Індекс міді впав на 10,4%, нікелю – на 8,7%, олова – на 8,2%, цинку – на 7,3%, свинцю – на 4,6%, алюмінію – на 3,5%;

¹⁷³ Втрати туризму від коронавірусу оцінюють у 22 мільярди доларів. Українська правда, 28 лютого 2020 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/28/657591/>

¹⁷⁴ Всесвітня рада з туризму оцінила втрати галузі через коронавірус у \$22 млрд. Гордон, 28.02.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/vsesvitnja-rada-z-turizmu-otsiniv-vtrati-galuzi-cherez-koronavirusa-milrd-1489002.html>

¹⁷⁵ Коронавірус призвів до кризи у туристичній галузі України. Державне агентство з туризму. URL: <https://hromadske.ua/posts/koronavirus-prizviv-do-krizi-u-turistichnij-galuzi-ukrayini-derzhagentstvo-z-turizmu>

¹⁷⁶ Коронавірус б'є не тільки по людях: чим епідемія з Китаю загрожує світовій економіці. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/4/657591>

... фондових ринків, наприклад, за один день, за розрахунками Reuters, втратили понад 100 млрд дол. Основний індекс CSI 300, що розраховується на основі біржових біржових індексів континентального Китаю в Шанхаї впав на 9,1%. Індекс Шанхайської фондової біржі впав на 7,7%. Таке падіння китайського фондового ринку відбулося за останні 12 років;

... в Китаї, це половина від усієї території. Сотні ресторанів, у магазинах Walmart та парках розваг Walt Disney Co у Шанхаї Google заявила, що тимчасово закриває свої офіси в Китаї, щоб забезпечити своїх співробітників від коронавірусу. Автовиробники Ford Motor Co., Volkswagen NV, Nissan Motor Co., Tesla тимчасово призупиняють свою діяльність;

... та авіасполучення, закриваються наземні транспортні засоби. У багатьох країнах зупиняється рух робочої сили, зупиняється рух міжнародних поставок товарів, зупиняється рух на добробуті громадян і падінні

... збитки для світової економіки перевищать суму понад трильйона дол. США – це ВВП США, який посідає 16-у сходинку серед найбільших економік світу. Найбільший банківський холдинг США, JPMorgan, уже зменшив прогноз зростання світового ВВП, зменшивши його зростання в першому кварталі 2020 р. наполовину – до 1,3%. Це найгірший показник з початку найбільшої фінансової кризи 2008-2009 рр. А через пандемію – другий економіці світу – розміщуються виробничі підприємства провідних компаній, спалах коронавірусу боляче впливає на такі технологічні гіганти як Apple, Microsoft, Amazon. Тобто сьогодні вірус сильно впливає на економіку, а особливо на туристично-рекреаційну сферу. А це означає реальні ризики і негативно позначитися на економіці країн.

... впливу пандемії коронавірусу на основних глобальних трендах і туристично-рекреаційної сфери особливо важлива

... ксенофобія: як спалах коронавірусу впливає на туристично-рекреаційну сферу. Київське Телебачення, 25.02.2020. URL: <https://www.kyivpost.com/ukrainska-ekonomika-zakriti-kordoni-ta-ksenofobiya-yak-...>

сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів розвитку вітчизняного туристичного бізнесу з кризи, а також виявлення додаткових можливостей і передумов нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в національному суспільно-економічному просторі загалом.

2.4. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів

Упродовж останніх десятиліть туристично-рекреаційна сфера утвердилася як одна з найбільш прибуткових і розвинутих галузей світової економіки. Виконуючи важливу роль у соціально-економічному розвитку як окремих регіонів, так і багатьох країн, вона сприяє створенню додаткових робочих місць, подоланню бідності та підвищенню якості життя місцевого населення.

Підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери зумовлює численні позитивні ефекти для розвитку економічних систем – від зростання внеску до ВВП країни та залучення додаткової робочої сили, до активізації економічного розвитку для віддалених громад. З другого боку, неналежний рівень управління туристично-рекреаційною сферою часто приводить до надмірного туристичного навантаження, яке, значно перевищуючи пропускну спроможність окремих локацій, спричиняє численні негативні наслідки для економічного, соціокультурного та природного середовища, а також загального зниження якості туристичних послуг і рівня задоволеності відвідувачів наданими послугами. У контексті значного потенціалу для зростання з одночасним підвищенням навантаження на туристичну та окремі елементи соціальної інфраструктури, висока конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери, залежно від рівня державного регулювання, може розглядатися як потужний чинник економічного зростання або ж загроза для її стабільного розвитку.

В умовах зростання рівня конкуренції на глобальному та національних туристичних ринках, питання оцінювання атрактивності та потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів набувають особливої актуальності. Для вирішення цих завдань існує кілька підходів, кожен з яких має свої переваги та недоліки, специфічну інформаційну основу та варіанти застосування у практичній діяльності.

11.1.1. Для оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в складові регіонів України слід проводити на

11.1.1.1. оцінюваності туристично-рекреаційної сфери регіонів; 11.1.1.2. впливу на ступінь розвитку туристично-рекреаційної сфери в

11.1.1.3. впливу чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів.

11.1.1.4. Для цього треба обрати з простих і найбільш зрозумілих способів оцінюваності атрактивності туристично-рекреаційної сфери України є параметричний метод. Завдяки ранжуванню значень основних індикаторів туристично-рекреаційної сфери регіонів, він дає змогу визначити їх місця у рейтингу атрактивності.

11.1.1.5. Алгоритм визначення під час застосування параметричного методу виглядає у такій послідовності:

11.1.1.5.1. Визначити перелік основних ознак і їх базових індикаторів, які характеризують рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів.

11.1.1.5.2. Провести стандартизоване оцінювання стану туристично-рекреаційних комплексів у регіонах за кожним базовим індикатором

$$P_i = 100 - \frac{a_i}{a_{\max}} \times 100 \quad (2.1)$$

11.1.1.5.3. Визначити значення параметра основної ознаки; 11.1.1.5.4. Визначити параметр основної ознаки, що відображає рівень базового індикатора атрактивності туристично-рекреаційного комплексу регіону; 11.1.1.5.5. Визначити (або еталонне) значення параметра основної

11.1.1.5.6. Визначити інтегрального показника атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України за усіма обраними ознаками за

$$A = \sum_{i=1}^n P_i x_i \quad (2.2)$$

11.1.1.5.7. Визначити інтегральний показник атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України; 11.1.1.5.8. Визначити вагу кожної основної ознаки;

- i – базовий індикатор атрактивності туристично-рекреаційного комплексу регіону;
- P_i – стандартизоване значення параметра основної ознаки;
- n – кількість основних ознак.

4. Визначення позицій туристично-рекреаційної сфери регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери нами запропоновано інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України (АТРС) як основний індикатор привабливості та конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів на ринку туристичних і рекреаційних послуг.

Інтегральний індекс АТРС включає 4 субіндекси (індекс культурної привабливості (ІКП), індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР), індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТИ) та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПІТРС)), які, на нашу думку, найбільш комплексно відображають основні ознаки атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, а також в агрегованому стані дозволяють встановити позиції туристично-рекреаційних комплексів регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг. До складу кожного з субіндексів входять 4 або 5 основних ознак, кожна з яких представлена відповідним базовим індикатором, що стандартизується щодо максимального рівня свого ряду в бальній оцінці від 1 до 100. Регіон з найвищим рівнем атрактивності туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг визначається за критерієм мінімальної суми стандартизованих значень 19 базових індикаторів, на основі якої в подальшому розраховується підсумкове значення індексу АТРС. Шляхом ранжування отриманих результатів визначається позиція кожного регіонального туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг України.

Перелік основних ознак і базових параметрів інтегрального індексу АТРС наведено на рис. 2.2.

Індекс культурної привабливості (ІКП). Основними ознаками для індексу ІКП є історико-культурні об'єкти (внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, побудовані до XVI ст., а також внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) і потік іноземних туристів. Історико-культурна спадщина України, як потужний духовний та соціально-економічний капітал, є одним з головних компонентів

Інструменти розвитку туристично-рекреаційної сфери
в територіальних громадах

Інструменти розвитку туристично-рекреаційної сфери	Чисельність іноземних туристів (ІТ) (10%)	Чисельність іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, тис. осіб
	Загальна кількість культурних пам'яток (ЗКП) (5%)	Кількість пам'яток культури, історії, архітектури, археології, музеїв, монументів, культових пам'яток, внесених до Державного
	Пам'яток, створених до 1918 рр. (ПДШ) (5%)	Кількість пам'яток культури історії, архітектури, археології, музеїв, монументів, культових пам'яток, створених до XVI ст.
	Пам'яток, внесених до списку ЮНЕСКО (ДСЮ) (5%)	Кількість пам'яток культури, історії, архітектури, археології, музеїв, монументів, культових пам'яток, внесених до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, од
	Берегова лінія (БЛ) (5%)	Протяжність берегової лінії, км
	Води об'єкти (ВО) (5%)	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га
	Гірські території (ГТ) (5%)	Загальна площа гірських територій, тис. га
	Природні лікувальні ресурси (ПЛР) (5%)	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ у добу
	Захищені території (ЗТ) (5%)	Загальна площа захищених територій, тис. га
	Ефективність закладів розміщення (ЕЗР) (5%)	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %
Інструменти розвитку туристично-рекреаційної сфери	Конференц-зали (КЗ) (5%)	Кількість конференц-залів, од.
	Санаторно-курортні заклади (СКЗ) (5%)	Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць
	Відстань транспортної інфраструктури (ЯП) (5%)	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.
	Відстань ІКТ-інфраструктури (ЯІКТ) (5%)	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу, тис. осіб
	Капітальні інвестиції у туристично-рекреаційній сфері (КІТРС) (5%)	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, тис. грн
	ІІІ у туристично-рекреаційній сфері (ІІІТРС) (5%)	ІІІ на 1 особу, тис. дол. США
	ВДВ, створена туристично-рекреаційною сферою (ВДВТРС) (5%)	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн
	Зайнятість у туристично-рекреаційній сфері (ЗТРС) (5%)	Чисельність населення, зайнятого в туристично-рекреаційній сфері, тис. осіб
	Обсяг туристичного збору до місцевих бюджетів (ВТСМБ) (5%)	Обсяг туристичного збору, млн грн
	Основна ознака	Базовий параметр

Система основних ознак і базових параметрів індексу АТРС регіонів України

Зроблено автором.

національної ідентичності та самоповаги, а також належного представлення нашої країни на міжнародному рівні. Історико-культурні об'єкти разом з унікальним ландшафтом і туристичним простором, утвореним за їх допомогою, здійснюють відчутний вплив на визначення основних напрямів туристично-рекреаційних паттернів, рівень привабливості туристичних локацій як для іноземних, так і для вітчизняних туристів.

На теренах України збережено значну кількість об'єктів нерухомих культурної спадщини, починаючи від стоянки раннього палеоліту (Виноградівський район Закарпатської області) до відносно недавніх пам'яток, збудованих у минулому столітті. На території нашої країни розташовано понад 130 тис. пам'яток, які перебувають на державному обліку, зокрема: 65 350 – пам'яток археології (427 з яких мають національного значення); 44 496 – пам'яток історії (152); 1 944 – пам'яток монументального мистецтва (45); 13 518 – пам'яток архітектури та містобудування (2825); 548 – пам'яток садово-паркового мистецтва та ландшафтного дизайну (169); 92 – пам'ятки науки та техніки (187). Також в Україні на базі комплексів пам'яток, що мають особливу історичну, культурну та наукову цінність, функціонує 65 історико-культурних заповідників. Серед регіонів України найбільше пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, розташовано в м. Києві (181 пам'ятка), Чернігівській (10), Черкаській (40), Львівській (39) і Київській (38) областях. Крім цього, 7 унікальних культурних і природних пам'яток, розташованих в Україні, які мають виняткову загальнолюдську цінність, включено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (близько 0,5% від загальної кількості об'єктів всесвітньої спадщини)¹⁷⁸. Як статус об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, так і статус об'єкта національного культурного надбання України, сприяють зростанню престижу та привабливості локації та регіону загалом для внутрішніх

¹⁷⁸ Концепція державної політики реформування сфери охорони національної культурної спадщини. Міністерство культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=24535816&cat_id=244993460.

¹⁷⁹ Реєстр пам'яток національного значення. Міністерство культури України, 2020. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245365203&cat_id=244910406.

¹⁸⁰ Українські об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/unesco/?page=ukrainian-object>.

...якіснішій популяризації її історико-культурних цінностей серед першого кола потенційних відвідувачів. Найважливішими результативними індикаторів приналежності до історико-культурних пам'яток, так і природно-рекреаційних ресурсів своєї країни, є обсяг потоку іноземних туристів. Це свідчить про ступінь відкритості економіки в національній економіці, характер економічних трансформацій, інвестиційну привабливість економіки, державно-політичного устрою. З другого боку, зростаючий приріст грошових надходжень до місцевих бюджетів. Згідно Міністерства економічного розвитку, торгівлі та підприємництва України, враховуючи безготівковий метод розрахунку, за результатами 2017 р. іноземні туристи ввели в економіку держави 1,3 млрд дол. США, а 2018 р. – 1,5 млрд дол. США.

...сприятливості **рекреаційних ресурсів (ІПРР)**. Основними джерелами для розвитку ІПРР є провідні природно-рекреаційні ресурси регіонів України.

...з найбільших держав у Європі є багатою на природно-рекреаційні ресурси, які, взаємодіючи між собою, створюють природне середовище, що дозволяє задовольнити свої потреби у відпочинку та рекреації.

...рекреаційних ресурсів, які безпосередньо беруть участь у розвитку туристичного та рекреаційного процесів, є основними джерелами для регіональних туристично-рекреаційних центрів. Це геологічні, ландшафтні та кліматичні, які належать до ресурсів першого порядку. Природно-рекреаційні ресурси впливають на туристичні та рекреаційні процеси, включаючи лісові, флоро-фауністичні, біотичні та інші ресурси, які можна визначити як ресурси другого порядку.

...рівня сприятливості для відпочинку та рекреації, за його супроводжує, часто відбувається у взаємодії з ландшафтом. Регіони та країни, які володіють природно-рекреаційними ресурсами (поєднанням на їх територіях гірських, річкових, берегових і приозерних місцевостей) отримують перевагу для розвитку своїх туристично-рекреаційних центрів. Унікальність певного ресурсу можна збільшити разом з вдалою рекламною кампанією здатні

перетворити його на головну туристичну принаду регіону або країни загалом.

Гідрографічні об'єкти (океани, моря, озера, річки та водосховища) разом зі сприятливими кліматичними умовами вже тривалий час є одним з визначальних чинників розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів. У сучасних умовах морські та океанічні узбережжя зі зручними пляжами та м'яким кліматом, як провідний компонент водних туристично-рекреаційних ресурсів, перетворюються на туристично-рекреаційні структури глобального масштабу, які концентрують близько 81% загального обсягу світових туристичних потоків.

Наявність бальнеологічних ресурсів (мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей та ін.), які досить широко використовуються в туристично-рекреаційній сфері, є природною основою для створення подальшого розвитку лікувально-оздоровчого туризму регіону. Пріоритетне використання бальнеологічних ресурсів пов'язане з наявністю достатнього рівня розвитку медицини та медичних технологій, відповідних традицій і культури оздоровчо-рекреаційного їх споживання. Досить часто низький рівень використання бальнеологічних ресурсів у країнах і регіонах зі значними їх запасами обумовлено відсутністю саме цих соціальних компонентів культури відпочинку та медичного обслуговування.

Гірські території як унікальна природна, соціально-економічна та етнокультурна спадщина людства є джерелом значної кількості туристично-рекреаційних ресурсів (ландшафтних, бальнеологічних, водних, лісових, орографічних, кліматичних і флоро-фауністичних) і однією з найбільш привабливих локацій для розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Наявність особливого ресурсу сприяє розвитку окремих напрямів туристично-рекреаційної діяльності в гірській місцевості, зокрема таких як: гірськолижний та піший туризм, скелелазіння, альпінізм, дельтапланеризм тощо.

Індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПІТІ). Основними ознаками для індексу ІПІТІ є окремі елементи туристичної та загальної інфраструктури, які, на нашу думку, є критично важливими під час формування атрактивності туристично-рекреаційних комплексів регіонів України.

У сучасних умовах створення можливостей для активізації соціально-економічного розвитку території та зміцнення її конкур-

можливості є практично неможливим без належного рівня якості інфраструктури. Включаючи кілька сфер діяльності, які мають певне призначення, інфраструктура здійснює формування умов функціонування певного процесу, який здійснюється туристично-рекреаційного комплексу регіону. Це означає те, що для багатьох країн і регіонів зі схожими географічними, культурними та суспільно-політичними умовами туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником соціально-економічного зростання, саме від якісного забезпечення залежить найбільш повне розкриття значних можливостей для сталого розвитку їх туристичної та рекреаційної діяльності.

Важливою загальною соціально-економічною інфраструктурою, яка забезпечує функціонування та обслуговування туристично-рекреаційної сфери. До її складу належать такі основні елементи: розгалужена транспортна мережа, навколишнє соціально-економічне середовище, кадровий потенціал, готельне господарство, заклади розміщення, заклади громадського харчування, системи обслуговування, інформаційне забезпечення, системи туристичного продукту, забезпечення безпеки туристів тощо. Значна частина об'єктів туристичної інфраструктури безпосередньо на обслуговування туристичних потоків, а також обслуговування та забезпечення покращених умов проживання місцевого населення. Розвиток туристичної інфраструктури в регіоні часто стає ефективним стимулом для розвитку місцевого інфраструктурного забезпечення на різних рівнях, а також важливим чинником підвищення бізнес-атрактивності регіону та рівня зайнятості окремих територій.

Туристичний сервіс значної частини об'єктів регіональних туристично-рекреаційних комплексів був сформований ще за радянських часів і орієнтований на невибагливого споживача, а серед інфраструктури розміщення переважали великі туристичні комплекси з великою кількістю місць, низькою якістю надання туристичних послуг та низьким комфортом проживання. Тому надзвичайно важливим чинником підтримки високого рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, є відповідність їх туристичної

матеріально-технічної бази світовим стандартам прийому та обслуговування відвідувачів.

Щоб досягти відповідних міжнародних норм, виникає необхідність у інноваційному розвитку матеріально-технічних баз регіональних туристично-рекреаційних комплексів і їх туристичного продукту. Ефективне управління туристичною інфраструктурою за допомогою сучасних технологій створює сприятливі умови для формування конкурентних переваг туристично-рекреаційної сфери регіонів України, що дозволить їм посилити свої конкурентні позиції та підвищити привабливості на міжнародному ринку туристичних послуг.

Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІІПТРС). Основними ознаками для індексу ІІПТ є пріоритетні соціально-економічні показники туристично-рекреаційної сфери регіонів України (ВДВ, ПП, капітальні інвестиції, рівень зайнятості та обсяг туристичного збору), які характеризують рівень привабливості регіональних туристично-рекреаційних комплексів з фінансово-економічної точки зору.

Об'єкти інвестування, які характеризуються коротким терміном окупності, володіють значною конкурентоспроможністю на зовнішньому та внутрішньому ринках, мають високий експлуатаційний потенціал, а також спроможні створити істотний мультиплікативний ефект для розвитку інших супутніх сфер діяльності, у фінансово-економічній практиці зараховують до пріоритетних. Туристично-рекреаційна сфера регіонів України значною мірою відповідає таким вимогам і, за оцінками фахівців, вважається однією з найбільш рентабельних і найменш ризикових¹⁸¹. Крім цього, досвід багатьох країн з розвинутою ринковою економікою (Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія, Італія та Греція) переконливо свідчить про те, що сфера туризму та рекреації володіє статусом однієї з найбільш інноваційних, найефективніших, найперспективніших та найбільш інвестиційно привабливих сфер господарської діяльності.

Для України, яка перебуває в процесі розвитку ефективної соціально-економічної системи, туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником як зовнішньоекономічної діяльності, так і внутрішньої соціально-економічної політики. Україна, володіючи значним тури-

¹⁸¹ Довгаль Г. В. Конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість як складові іміджу Харківського регіону // Туристичний імідж регіону: монографія / [за ред. А. Ю. Парфіненка]. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 312 с

туристичним потенціалом, поки що не може використати цей потенціал. При це нестремно свідчать порівняння результуючих показників туристично-рекреаційних комплексів України, Польщі та Франції. Так, за результатами 2018 р., внесок туристично-рекреаційної сфери України у ВВП склав близько 1,4% (1,9% у Польщі, 1,9% у Франції), частка в зовнішньому торговельному обороті – 0,5% (0,5% у Польщі, 5,7% у Франції), близько 1,3% (2,0% у Польщі, 1,3% у Франції) робочої сили в Україні було зайнято у сфері туристично-рекреації.

Висока вартість іноземних туристів, які відвідують Україну, порівняно з цінами наданих туристичних послуг, водночас спричиняє зростаючі витрати від туризму зростають набагато повільнішими темпами. За наш погляд, це зумовлено невідповідністю між цінами туристично-рекреаційної сфери та сучасними економічними тенденціями та реальним туристично-рекреаційним потенціалом України.

Важливою реалізація туристично-рекреаційного потенціалу України на рівні атрактивності її туристично-рекреаційно-інвестиційних комплексів, крім цілісної системи стратегічного управління сфери, вимагає інвестиційних ресурсів для розвитку туристично-рекреаційної сфери. Задоволення потреби туристично-рекреаційної сфери України в інвестиційних ресурсах передбачає передусім покращення інвестиційного клімату в масштабі соціально-економічної системи держави завдяки комплексному використанню економічної інвестиційної політики та координації інтересів державних інвесторів, з подальшим його поширенням на туристично-рекреаційну сферу регіонів України.

Важливою ознакою і базових індикаторів для оцінювання туристично-рекреаційної сфери регіонів України, які б дозволяли відображати її внутрішню сутність, специфіку появи туристично-рекреаційного потенціалу, проведено на підставі детального аналізу економічних індикаторів, які є репрезентативними ознаками туристично-рекреаційної сфери і на основі, яких вони проявляються та вимірюються в просторі.

Важливою ознакою розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді ми пропонуємо використати такі індикатори:

• обсяг валової доданої вартості (ВДВ), створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів у розрахунку на 1 особу, для визначення внесків туристично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України. Динаміка обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери та її частки у валовому регіональному продукті (ВРП) регіонів характеризує вагомість цієї сфери як в процесі розвитку регіональної, так і національної соціально-економічної системи. Зважаючи на те, що у національному класифікаторі видів економічної діяльності (КВЕД-2010) відсутній окремий розділ «Туризм», наразі немає чіткої методології для розрахунку загального обсягу ВДВ, створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів України, доцільно поєднати таку економічну діяльність за КВЕД-2010 або їх окремі компоненти, які сукупно сформують туристично-рекреаційну сферу. Зокрема, це «Тимчасове розміщування й організація харчування» (Секція I) «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (Секція R), а також 79 розділ «Діяльність туристичних агентств, туристичних операцій, надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність із Секції N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування»;

• частка зайнятих у туристично-рекреаційних сферах регіонів до загальної зайнятості для визначення внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів до загальної зайнятості в Україні. Окрім загальної прямого впливу (створення нових робочих місць, зростання надходжень до місцевих бюджетів, матеріального забезпечення працівників), функціонування туристично-рекреаційної сфери регіону генерує значні позитивні соціально-економічні ефекти для розвитку багатьох суміжних галузей, які безпосередньо залучені до обслуговування туристів. Унаслідок чого в таких сферах, як роздрітна торгівля, транспорт, громадське харчування, побутове обслуговування, зв'язок, будівництво, сільське господарство, а також сфері культури, спорту та розваг, спостерігається зростання рівня зайнятості та доходності, що позитивно відображається на якості життя у регіоні. Так, за даними ВРПТ, у 2018 р. кожне п'яте нове робоче місце у країні було створено у туристично-рекреаційній сфері, а мультипликативний ефект у результаті її функціонування склав – 195,9 млн осіб, зайнятих у суміжних сферах¹⁸³.

¹⁸³ Travel & Tourism Economic Impact. World Travel & Tourism Council. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-annual-report-2019/archived/regions-2019/world2019.pdf>.

... впливу на формування потенціалу
туристично-рекреаційної сфери регіонів ми пропонуємо використати

... інвестицій туристично-рекреаційної
... на 1 особу для визначення частки туристично-
... у загальному обсязі капітальних
... інтеграція туристично-рекреаційної
... в європейський і глобальний туристичний
... численних міжнародних стандартів
... норм будівництва й облаштування доріг
... та загальної інфраструктури. Саме від
... ефективності інвестиційних рішень значною мірою
... цих завдань на різних рівнях суспільної
... суб'єкта туристично-рекреаційної
... профільного державного органу
... привабливість окремих видів туристично-
... туристично-рекреаційних локацій, а також
... є одними з основних чинників, які
... на динаміку та якість структурних зрушень
... сфері регіону, так і в його соціально-

... та виїзного туристичних потоків,
... індикаторів ефективності використання їх
... потенціалу, для визначення становища
... сфер регіонів за рівнем їх туристичного
... Світової туристичної організації
... частки України у світових туристичних
... від туристичної
... становила лише 0,1%. Загалом така
... про низький рівень використання наявного
... потенціалу України, так і невисоку
... сфери;

... використання туристично-рекреаційного
... України як доповнення до інтегрального
... TPC регіонів України для комплексного

... of Tourism Statistics dataset. World Tourism
... URL: https://www.e-unwto.org/doi/suppl/10.5555/0000320519952018202001/suppl_file/0000320519952018202001.

оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Обсяг чистого доходу від туристично-рекреаційної діяльності в розрахунку на 1 особу та на 1 км² є важливим індикатором фінансово-економічної ефективності використання території регіонів України, що характеризує рівень економічного розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Чинники впливу на формування туристично-рекреаційного потенціалу регіонів і показники внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів є науково обгрунтованими індикаторами рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Ці індикатори можуть бути корисними для ефективного управління різного рівня під час розроблення механізмів державної підтримки туристично-рекреаційної сфери регіонів і держави загалом, що дозволить у перспективі створити сприятливі умови для її сталого розвитку, а також для підвищення конкурентоспроможності українського туристичного та рекреаційного продукту. Активізація суб'єктів туристичного ринку в Україні, у результаті послідовної державної підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів, може завдяки позитивному впливу на процес створення нових робочих місць, зростання рівня доходів населення, покращення якості туристичної та загальної інфраструктури, підвищення рівня конкурентоспроможності національної сфери послуг сприяти відтворенню та зміцненню людського потенціалу нашої країни.

Розділ 3

РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Фактори атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Успіх туристично-рекреаційної сфери в економічних регіонах України обумовлене її здатністю ефективно використовувати історико-культурні та природні ресурси та раціональне використання історико-культурних, природно-рекреаційних та інформаційно-віртуальних ресурсів.

Успіх туристично-рекреаційної сфери в суспільній життєдіяльності регіонів України обумовлене сприятливими умовами розвитку численних суміжних до неї галузей економіки: ресторанне господарство, транспорт, торгівля, виробництво сувенірної продукції тощо. Також сприятливим фактором є розвиток міжкультурної комунікації, відновлення та охорони історико-культурних пам'яток, культурної спадщини та національних традицій, а також сприяє розвитку їхніх традиційних галузей економіки. З іншого боку, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку регіонів і непослідовні регуляторні реформи в туристично-рекреаційній сфері України призводять до низької ефективності використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу України та втрати сприятливих можливостей для розвитку цієї сфери.

Для оцінки рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України було проведено розрахунок інтегрального індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери (АТРС) регіонів України за 2013 р. який охопив основні ознаки за всіма їх базовими характеристиками. Для цього було запропоновано методика, представлена на рис. 3.1. Основні ознаки індексу АТРС базуються на основних ресурсній структурі атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, зокрема визначенні основних ознак атрактивності, які їх репрезентують, у розрізі 4 субіндексів атрактивності: індекс привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс привабливості туристично-рекреаційної сфери).

Розрахунок АТРС за 2013 та 2018 рр. проводився на основі статистичних даних за регіонами (областями) України і м. Києва (Додатки А, Б, В), а також здійснено ретроспективну порівняльну оцінку рівня атрактивності туристично-рекреаційних систем у регіональному розрізі. Для розрахунків стандартизованих значень

усіх базових індикаторів було використано відношення відношення показників до максимальних значень по країні.

Підсумкове значення інтегрального індексу АТРС регіонів України кожного з досліджених регіонів відображається сумою стандартних значень базових індикаторів кожної з 19-ти основних ознак. Значення інтегрального індексу АТРС перебуває в діапазоні від 1 до 100, значенню 100 відповідає найвищий рівень атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіону, а значенню 1 – мінімальний (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати розрахунку інтегрального індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України за 2013 та 2018 рр.*

№	Регіон	Значення інтегрального індексу АТРС регіонів України		Відхилення
		2013 р.	2018 р.	
1	Вінницька	21,09	19,55	-1,54
2	Волинська	16,20	15,66	-0,54
3	Дніпропетровська	24,57	26,29	1,72
4	Донецька	26,73	20,68	-6,05
5	Житомирська	15,54	15,82	0,28
6	Закарпатська	28,29	27,77	-0,52
7	Запорізька	25,49	24,34	-1,15
8	Івано-Франківська	22,92	22,89	-0,03
9	Київська	24,03	28,87	4,84
10	Кіровоградська	10,56	9,45	-1,11
11	Луганська	11,05	9,31	-1,74
12	Львівська	33,84	33,35	-0,49
13	Миколаївська	20,31	21,74	1,43
14	Одеська	38,12	37,82	-0,30
15	Полтавська	21,40	20,72	-0,68
16	Рівненська	16,15	13,63	-2,52
17	Сумська	15,38	14,66	-0,72
18	Тернопільська	10,39	9,02	-1,37
19	Харківська	27,15	24,62	-2,53
20	Херсонська	33,18	35,69	2,51
21	Хмельницька	22,43	21,68	-0,75
22	Черкаська	16,71	17,37	0,66
23	Чернівецька	13,10	12,84	-0,26
24	Чернігівська	20,48	18,70	-1,78
25	м. Київ	57,64	58,02	0,38

* Джерело: розраховано на основі авторської методики.

... статистичного аналізу атрактивності туристично-рекреаційних систем, визначення їх структурності і об'єднаності регіональних порівнянь нами використаний математичний метод для проведення типологізації регіонів відповідно до їх рівня інтегрального індексу АТРС. Регіони були розподілені на 4 групи: 1) регіони-лідери туристично-рекреаційної сфери (АТРС); 2) регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС; 3) регіони з низьким рівнем АТРС; 4) регіони-аутсайтери з найнижчим рівнем АТРС. Для визначення меж цих груп було використано статистичні дані досліджених регіонів і середньоквадратичні відхилення інтегрального індексу АТРС для груп регіонів, чий рівень АТРС перевищує за середнє значення.

... до однієї з груп відбувалося за певних умов, який визначається таким виразом:

$$\left. \begin{array}{l} 1 \text{ гр. - регіони - лідери за рівнем АТРС} \\ 2 \text{ гр. - регіони - переслідувачі за рівнем АТРС} \\ 3 \text{ гр. - регіони з низьким рівнем АТРС} \\ 4 \text{ гр. - регіони - аутсайтери за рівнем АТРС} \end{array} \right\} (3.1)$$

- ... значення інтегрального індексу АТРС;
- ... значення інтегрального індексу АТРС;
- ... значення інтегрального індексу АТРС;
- ... квадратичне відхилення значень інтегрального індексу АТРС, які більше A_{cp} ;
- ... квадратичне відхилення значень інтегрального індексу АТРС, які менше A_{cp} .

... відхилення значень інтегрального індексу АТРС за допомогою таких формул:

$$S_h = \sqrt{\frac{1}{k} \times \sum (A_h - A_{cp1})^2}, \text{ де } h = 1, \dots, k; \quad (3.2)$$

$$S_l = \sqrt{\frac{1}{n-k} \times \sum (A_l - A_{cp2})^2}, \text{ де } l = 1, \dots, n-k. \quad (3.3)$$

- ... кількість регіонів, для яких $A_h \geq A_{cp1}$;
- ... кількість регіонів, для яких $A_l \leq A_{cp2}$;

- A_h – значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, яких $A_h \geq A_{\text{ср1}}$;
- A_l – значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, яких $A_l \leq A_{\text{ср2}}$;
- $A_{\text{ср1}}$ – сер. значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, яких $A_h \geq A_{\text{ср1}}$;
- $A_{\text{ср2}}$ – сер. значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, яких $A_l \leq A_{\text{ср2}}$;

Підстановка значень інтегральних індексів АТРС регіонів України за 2013 та 2018 рр. до відповідних виразів дозволила нам провести типологізацію за допомогою матричного методу (рис. 3.1).

Регіони-лідери за рівнем АТРС	м. Київ – 57,64 Одеська – 38,12 Львівська – 33,84 Херсонська – 33,18
Регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС	Закарпатська – 28,29 Харківська – 27,15 Донецька – 26,73 Запорізька – 25,49 Дніпропетровська – 24,57 Київська – 24,03 Івано-Франківська – 22,92
Регіони з низьким рівнем АТРС	Хмельницька – 22,43 Полтавська – 21,40 Вінницька – 21,09 Чернігівська – 20,48 Миколаївська – 20,31
Регіони з найнижчим рівнем АТРС	Черкаська – 16,71 Волинська – 16,20 Рівненська – 16,15 Житомирська – 15,54 Сумська – 15,38 Чернівецька – 13,10 Луганська – 11,05 Кіровоградська – 10,56 Тернопільська – 10,39

Рис. 3.1. Матриця розподілу регіонів України за рівнем АТРС у 2013 р.

* Джерело: розраховано на основі авторської методики.

Безумовним лідером, відповідно до нашої методики типологізації серед регіонів з найвищим рівнем АТРС як у 2013 р., так і в 2018 р.

індекс інтегрального індексу АТРС якого переважало серед інших регіонів України в 2,5 раза за результатами 2018 р.

Високі темпи зростання в соціально-економічній системі України (висока економічна нестабільність, анексія Криму (а також частково території Росії на території України), починаючи з 2014 року) впливають на весь ринок туристично-рекреаційних послуг. Крім того, сповільнили темпи його розвитку, це не впливає на структуру матриці розподілу регіонів України за рівнем АТРС у 2018 р., порівняно з докризовим 2013 р.

Регіон м. Київ	м. Київ – 58,02 Одеська – 37,82 Херсонська – 35,69 Львівська – 33,35
Регіон Київська	Київська – 28,87 Закарпатська – 27,77 Дніпропетровська – 26,29 Харківська – 24,62 Запорізька – 24,34 Івано-Франківська – 22,89
Регіон Львівська	Миколаївська – 21,74 Хмельницька – 21,68 Полтавська – 20,72 Донецька – 20,68 Вінницька – 19,55 Чернігівська – 18,70
Регіон Чернівецька	Черкаська – 17,37 Житомирська – 15,82 Волинська – 15,66 Сумська – 14,66 Рівненська – 13,63 Чернівецька – 12,84 Кіровоградська – 9,45 Луганська – 9,31 Тернопільська – 9,02

Українська економіка туристично-рекреаційної сфери в умовах регіонів України за рівнем АТРС у 2018 р.

Українська економіка туристично-рекреаційної сфери в умовах регіонів України на основі авторської методики.

Значне переважання рівня інтегрального індексу АТРС у 2013 та 2018 рр., розрахованого для м. Києва, спричинило відносно високі порівняно з рівнями більшості регіонів, середні значення інтегрального індексу АТРС для всіх регіонів України. Як наслідок, це привнесло певної нерівномірності представництва регіонів України в квадратичній матриці розподілу. Зокрема, до групи регіонів-лідерів з найвищим рівнем інтегрального індексу АТРС за результатами 2013 та 2018 рр. увійшли 4 регіони: – м. Київ, Одеська, Львівська та Херсонська області. У цій групі, як і в межах загальнодержавного розподілу, спостерігається суттєве домінування м. Києва як найбільш потужної туристично-рекреаційної дестинації України за обсягами доходів від туристичної діяльності, чисельністю обслугованих іноземних і вітчизняних туристів, а також за кількістю та якістю туристично-рекреаційної інфраструктури. Так, значення інтегрального індексу АТРС м. Києва у 2013 р. переважало найближчого за рівнем цього показника регіону в групі (Одеської області) в 1,51 раза, а в 2018 р. – в 1,53 рази.

З другого боку, у докризовому 2013 р., дев'ять регіонів (Чернівецька, Рівненська, Волинська, Житомирська, Сумська, Чернівецька, Луганська, Тернопільська та Кіровоградська), унаслідок невисокого середнього квадратичного відхилення ($=3,36$) від показника $A_{\text{кр}}^2$, опинилися в останньому квадранті матриці розподілу – регіонів-аутсайдерів з найнижчим рівнем інтегрального індексу АТРС. За результатами 2018 р., аналогічних дев'ять регіонів опинилися в останньому квадранті матриці розподілу. Причому у 2018 р. спостерігалось нижче на 0,81 бал. пункти оцінки значення інтегрального індексу АТРС регіонів-аутсайдерів (13,08 б. п.) проти 13,89 б. п.), порівняно з 2013 р., що свідчить про значний вплив негативних кризових наслідків на рівень атрактивності їх туристично-рекреаційних систем і сповільнений процес його відновлення.

Рівень регіонів-аутсайдерів з найнижчими значеннями інтегрального індексу АТРС у 2018 р. (Луганська та Тернопільська області) є нижчим від середнього рівня інтегрального індексу АТРС регіонів України в 2,41 і 2,49 раза відповідно, від середнього рівня інтегрального індексу АТРС регіонів-лідерів – у 4,43 і 4,57 раза відповідно, від мінімального рівня інтегрального індексу АТРС (м. Київ) – 6,23 і 6,44 рази відповідно. Це свідчить про значний рівень регіональної нерівності між туристично-рекреаційними системами регіонів як за значеннями інтегрального індексу АТРС регіонів України, так і за основними показниками та базовими індикаторами, які його формують.

До групи регіонів-переслідувачів з високим рівнем інтегрального індексу АТРС у 2013 р. потрапило 7 областей, у т. ч. таких регіонів:

... багатих на історико-культурні та природно-...
... як Закарпатська, Запорізька, Київська та
... а також три промислово розвинуті регіони
... та Харківська) з високим рівнем загальної
... інфраструктури, а також інвестиційної
... туристично-рекреаційних систем.

... прогресу як серед представників цієї групи,
... у підвищенні рівня АТРС досягла
... інтегрального індексу АТРС якої, порівняно
... б. п. і практично досягло верхньої межі групи
... Успіхи в підвищенні рівня АТРС у Київській
... із значним розширенням загальної площі
... територій, підвищенням якості та зростанням
... доріг загального користування з твердим
... зростанням кількості об'єктів для бізнес-

... та результатами 2018 р., рівень атрактивності
... систем Донецької та Луганської областей
... Росії в окремих їх районах суттєво знизився,
... на значеннях їх інтегральних індексів АТРС
... з 2013 р. на -6,05 б. п. і -1,74 б. п. відповідно), але
... нашої типологізації – переміщення Донецької
... рівнем АТРС і наближення Луганської
... значень інтегрального індексу АТРС у групі
... найнижчим рівнем АТРС.

... інтегрального індексу АТРС регіонів України для кож-
... регіонів дозволив встановити не лише загальний
... туристично-рекреаційної сфери регіонів, але
... структурних компонентів (чотирьох
... Аналіз на рівні субіндексів дає змогу окреслити
... значення інтегрального індексу АТРС регіонів
... визначити їх основні конкурентні переваги, що є
... процесі формування атрактивності регіональних
... систем.

... субіндексу культурної привабливості (ІКП) серед
... в 2013 р. спостерігався у м. Києві, що зумовлено
... чисельністю іноземних туристів, обслуговува-
... та турагентами, яка склала 60,06 тис. осіб, що
... аналогічний показник 2013 р. Столиця України
... майже 20 разів більше іноземних відвідувачів за

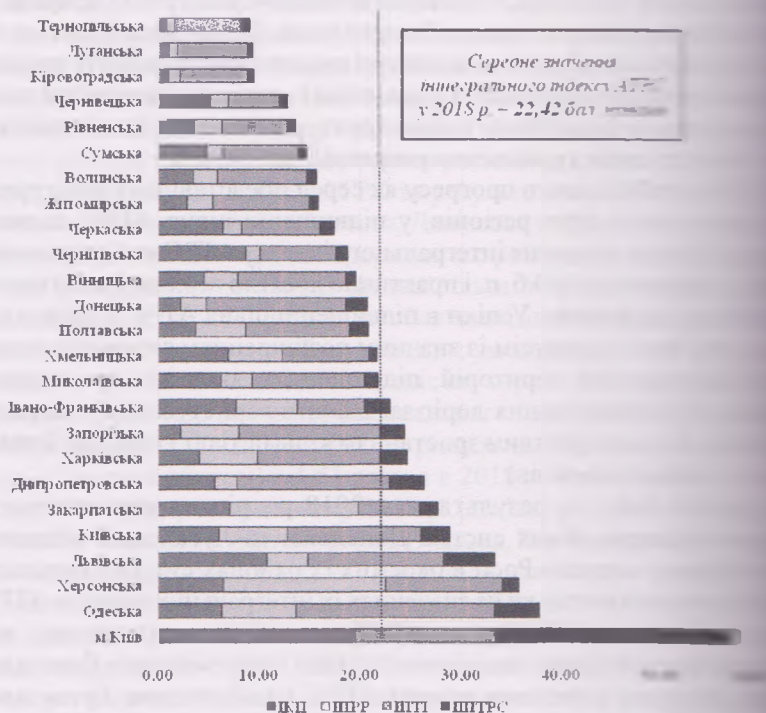

Рис. 3.3. Внесок субіндексів до загального значення інтегрального показника АТРС регіонів України в 2018 р.¹⁸⁶

Примітка: ІКП – індекс культурної привабливості, ППРР – індекс привабливості рекреаційних ресурсів, ППТІ – індекс привабливості туристичної інфраструктури, ППТРС – індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.
* Джерело: розраховано на основі авторської методики.

середнє значення для регіонів України, а також у 7,9 рази свого найближчого конкурента – Львівську область¹⁸⁶. Фундамент на українському ринку європейських бюджетних авіакомпаній (WizzAir, Pegasus, Air Baltic, Atlas Global та ін.), невідомо

¹⁸⁶ Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm

... досить розвинена загальна та туристична
... наявність цікавих туристичних локацій
... конкурувати за увагу іноземних туристів з такими
... туристичними центрами: Будапешт, Краків,
... Львову є найвища в країні концентрація пам'яток
... національного значення, занесених до Державного
... пам'яток України – 181 пам'ятка (у т. ч. 18 створених
... об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО)¹⁸⁷.

... як столиця України та її провідний бізнес-
... державні організаційно-управлінські органи
... та дипломатичні представництва іноземних
... та центральні офіси міжнародних організацій,
... структур: ТНК, є головним осередком іноземного
... в Україні. За даними департаменту туризму Київської
... адміністрації, у 2018 р. близько 70% заповнення
... (5-ти, 4-х та 3-х зіркових) – це ділові туристи.
... , другому регіоні після м. Києва за рівнем ІКП
... іноземних туристів, обслугованих туроператорами та
... п'ята частина об'єктів архітектурної спадщини
... 3440 пам'яток архітектури, історії та археології
... культурної спадщини національного значення,
... Державного реєстру нерухомих пам'яток України¹⁸⁸; три
... спадщини ЮНЕСКО¹⁸⁹). Серед них особливою
... історико-архітектурною та туристичною цінністю
... історико-архітектурні заповідники у м. Львові
... пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури
... Львівської області включені до списку Всесвітньої
... ЮНЕСКО¹⁹⁰) та численні пам'ятки замкової архітектури
... Львівський, Золочівський, Свірзький, Підгорецький замки
... значною мірою саме багатий і різноманітний
... історико-архітектурний потенціал разом з добре
... сервісом та інфраструктурою є головною

... національного значення. Міністерство культури
... URL: https://cult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=144910406.

... спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний
... URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/>

... спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний
... URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/>

конкурентною перевагою туристично-рекреаційної сфери Львівської області та основним елементом його атрактивності в національному та міжнародному масштабах.

Також варто відзначити, що у 2018 р. серед інших регіонів України високий рівень ІКП спостерігався у Чернігівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях. Основними конкурентними перевагами яких під час формування атрактивності їх туристично-рекреаційної сфери стали наявність досить великої кількості різноманітних історико-культурних та архітектурних пам'яток. Зокрема, одного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2 областях Карпатського регіону (по 2 дерев'яні храми в кожній області), а також найбільшій кількості м. Києва, кількості пам'яток культурної спадщини (у т.ч. старовинних до XVI ст.) національного значення, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, у Чернігівській області.

Найвищий рівень субіндексу привабливості рекреаційної ресурсної (ІПРР) серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у Херсонській області, що зайняла лідируючі позиції відразу за його трьома основними ознаками: протяжністю морської берегової лінії; загальною кількістю зайнятою водними об'єктами; а також загальною площею захищених територій (рис. 3.4).

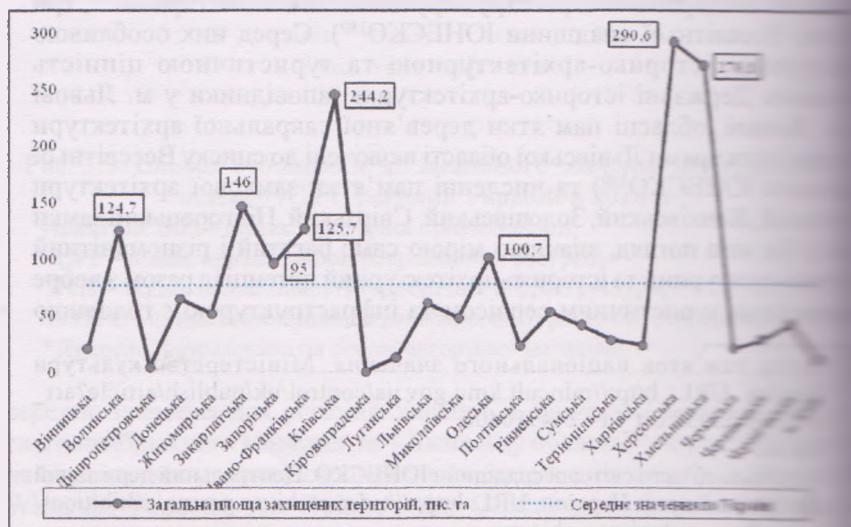

Рис. 3.4. Загальна площа захищених територій у регіонах України в 2018 р.

5000 об'єктів культурної спадщини загальнодержавного та місцевого значення). Невід'ємним компонентом природно-рекреаційних ресурсів області є наявність родовищ мінеральних вод (Одеського, Куяльницького, Чорноморського) і лікувальних грязей (Будаківського, Тилігульського, Куяльницького, Хаджибейського, а також Алібей, Бурнас, Сасик, Шагани). Також у межах регіону розташовані унікальні для нашої країни природні об'єкти – річкові каньйони, сформовані в гирлах р. Дунай і р. Дністер (заповідні ландшафтно-гірлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус). Загальна площа захищених територій регіону, що майже в три рази менша за аналогічний показник Херсонської області та на 30% перевищує середній рівень по країні, у 2018 р. становила 101 тис. га, або 4,8% території області. Хоча за рівнем забезпечення та привабливості природо-рекреаційного потенціалу Одеська область у понад 2 рази поступається Херсонській області, завдяки високому рівню туристичної інфраструктури, вона досягла набагато вищого рівня його реалізації (у понад 3 рази більше туристів, обслужованих туроператорами та турагентами, ніж у Херсонській області)¹⁹³.

Ще одним важливим аспектом розвитку туризму та рекреації в регіонах України, у контексті аналізу ІППР, є вплив реєстрації та формування атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Серед регіонів України, у межах розрахунку інтегрованого індексу АТРС, можна виділити 2 групи областей, які володіють великими унікальними туристично-рекреаційними ресурсами, недоступними іншим (морською береговою лінією та гірськими територіями). Якщо до першої групи, забезпечених виходом до моря, належать 5 областей (Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська), то до другої групи, регіонів з гірськими територіями, входять 4 області Карпатського регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька). До анексії Росією у березні 2014 р. АР Крим був єдиним регіоном України, який поєднував у собі ці два компоненти.

Близько двох третин площі Закарпатської області, другої після Херсонської за рівнем ІППР у 2018 р., займають гірські території (956 тис. га, або 43% гірських територій Українських Карпат – найбільше серед усіх областей Карпатського регіону. Карпатська територія є однією з останніх великих гірських екосистем Європи, що збереглися відносно неперушному природному стані. Унікальний рельєф, високі

¹⁹³ Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Одеська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://mea.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Одеської%20області%202016.pdf

...множестві пряских територій Карпатського регіону, ...туристичним локаціям, дозволяє зацікавлювати ...сприяє зниженню негативного впливу ...туристичного бізнесу.

...манітності, мальовничим ландшафтам, ...рекреаційних і бальнеологічних ресурсів, ...одного з найбільш привабливих для ...решти регіонів Закарпатська область ...лісового потенціалу (понад 51% ...Україні – 15,7%), до ...площі букових пралісів у Європі. ...спадщини ЮНЕСКО, зважаючи ...генофонду природних букових лісів, ...Карпат (у т. ч. об'єкти, розташовані ...Франківській і Львівській областях) до списку ...спадщини¹⁹⁴.

...Закарпатської області налічується понад ...джерел, що представляють більшість ...для ...Закарпатська область є національним лідером ...мінеральних вод, так у 2018 р. він ...середній показник по країні ...решти регіону створені та функціонують ...Карпатський біосферний заповідник ...Ужанський, Синеvir і «Зачарований ...146,3 тис. га його території¹⁹⁵.

...варто відзначити ще одну високогірну ...Івано-Франківську. Майже ...території. Мальовнича етнографічно- ...регіону, наявність значних природно- ...масиви, водойми та річки, численні ...мінеральні води) привертають ...та іноземних туристів. Відносно довга ...та особливості рельєфу території є досить ...рівноманітних видів гірськолижного туризму.

...спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний ...URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/>

...регіонів за 2017 рік. Закарпатська область. Мініс- ...Україні, 2018. URL: <https://menr.gov.ua/ua/regiony/2017/Zakarpat'ska%20eko-pasport%202017>.

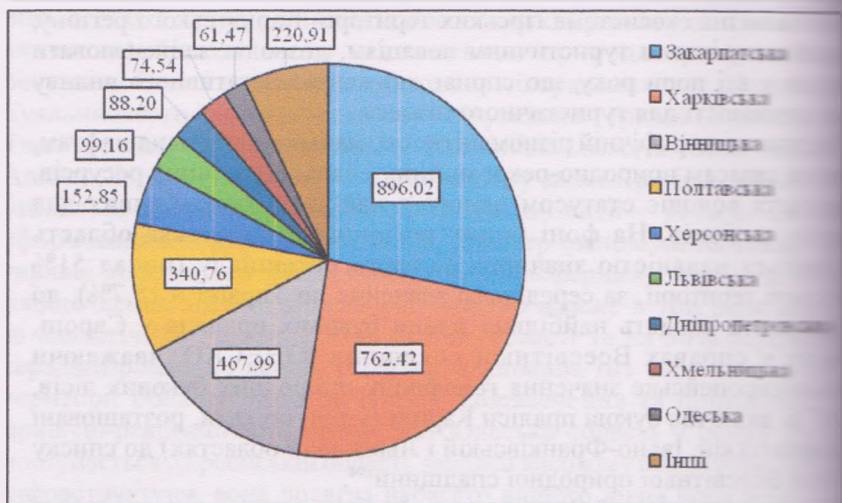

Рис. 3.5. Обсяг видобутку підземних мінеральних вод за регіонами України в 2018 р., м³ в добу¹⁹⁶

За рівнем лісистості, який у 2018 р. становив 42,2% території регіону Івано-Франківська область поступається тільки Закарпатській області відчутно переважаючи дві інші області Карпатського регіону. Лише третину лісового фонду регіону становлять унікальні екосистеми гірських і передгірних ялинових і дубово-букових карпатських лісів, які використовуються для екологічного туризму та перебувають під захистом держави. Серед 147 об'єктів природно-заповідного фонду на території області (загальною площею 126 тис. га) варто відзначити найбільші за площею у регіоні Карпатський національний природний парк (НПП), НПП «Гуцульщина», гірські лісові резервати «Джурджівський», «Садки» та «Скит Манявський»¹⁹⁷.

Зворотним боком активізації туристичного руху в області Карпатського регіону та розвитку різноманітних видів туристично-рекреаційної діяльності стало неналежне дотримання, а часом

¹⁹⁶ Стан підземних вод України: щорічник 2019. Державне НВП «Держгеоінформаційний геологічний фонд України». URL: http://geoinf.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/schorichnyk_stan_pv_2018_1.pdf

¹⁹⁷ Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Івано-Франківська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: http://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Івано%20-Франківська.pdf

високі екологічні вимоги і нормативів, що є основним чинником збереження цих природних екосистем. Подібні явища досить часто трапляються в процесі функціонування великих туристичних центрів Карпатського регіону («Буковель», «Драгобрат», «Захар Беркут»).

Важливою умовою для розвитку туристично-рекреаційної діяльності в екологічного природного середовища є визначальним, який вплив на його кількісних характеристик може зумовити не лише екологічні, але й фінансово-економічні втрати. За таких умов головною перешкодою сталого соціально-економічного розвитку та підвищення привабливості туристично-рекреаційної сфери як областей, так і решти регіонів України, є максимальне забезпечення нормального функціонування природних екосистем.

Високий рівень субіндексу привабливості туристичної інфраструктури серед регіонів України в 2018 р. спостерігався в Івано-Франківській області, що утримувала лідируючі позиції відразу за його кількісними показниками за кількістю місць в санаторно-курортних закладах, а також за кількістю абонентів мережі широкопasmового безпроводового доступу. Внесок Івано-Франківської області до загального значення інтегрального індексу АТРС у 2018 році переважив внески трьох інших компонентів індексу, що підтверджує його виняткову важливість у регіоні.

В Україні в 2014 р. налічувався 241 курортний населений пункт, з яких розташовувались в АР Крим (131), Львівській (22), Львівській (18) і Херсонській (12) областях. Після анексії Криму та тимчасовою окупацією АР Крим Росією та втратою курортного статусу, відбулося перегрупування лікувально-оздоровчих регіонів України, яке призвело до того, що Івано-Франківська область перемістилася на перше місце не лише за кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів, але й за кількістю місць, які надаються для потенційних відвідувачів. Найближчими конкурентами Івано-Франківської області, крім Дніпропетровської, Львівської та Тернопільської областей, є Львівська та Івано-Франківська області. Крім того, у сфері лікувально-оздоровчого туризму можна виділити ще три регіони, що розташовані на узбережжях Чорного моря – Одеську, Миколаївську та Запорізьку. Проте наразі ці регіони виступають як за кількістю санаторно-курортних закладів, так і за рівнем сервісу.

З другого боку, якщо за показниками місткості та технічної бази санаторно-курортних та оздоровчих закладів область у 2018 р. займала провідні позиції, то за рівнем їх спостерігалися негативні тенденції, які можуть бути наслідком інфраструктурних, так і фінансових чинників (незадоволеність чів якістю їх матеріально-технічної бази, обслуговування та також вартістю проживання та лікувально-оздоровчих послуг).

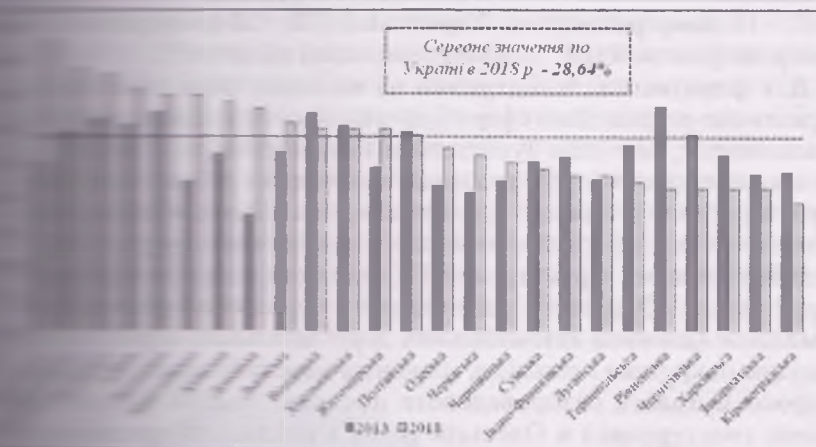
Успішне функціонування сфери засобів розміщення, рівня атрактивності культурних пам'яток чи природно-ресурсів, розміщених у регіоні, значною мірою залежить від спроможності створювати високоякісні послуги за конкурентності а також відповідності матеріально-технічної бази засобів умов обслуговування клієнтів високим вимогам професійних До складу п'яти найкращих регіонів України у 2018 р. за рівнем та використання місткості колективних засобів розміщення результуючих параметрів сфери засобів розміщення, увійшли (43,0%), Дніпропетровська (39,0%), Запорізька (38,0%), Миколаївська (35%) та Волинська (35,0%) області¹⁹⁸(рис. 3.6).

Середній рівень завантаження колективних засобів регіонах України в 2018 р. становив 28,64%, що на 8,7 в. п. вище аналогічний показник 2013 р. і лише на 3,64 в. п. вище за середній рівень завантаження (25%), нижче якого суттєво обмежує можливість для модернізації та підвищення якості обслуговування клієнтів, а також знижується інвестиційна привабливість країнах-членах ЄС, за інформацією Всесвітньої туристичної організації (WTO), середній рівень використання місткості готельних у 2018 р. становив близько 62%, у Північній Америці – 67%, Австралії – 71%¹⁹⁹. Хоча в Україні, за результатами 2018 р. продемонстрували вищий за середній по країні рівень колективних засобів розміщення, а у 14-ти регіонах відбувається зростання, порівняно з докризовим 2013 р., водночас з рівнем країн з розвинутою туристично-рекреаційною сферою вони продовжують відчутно відставати в контексті ефективного використання місткості засобів розміщення.

¹⁹⁸ Колективні засоби розміщення в Україні у 2018 році. Сторінка 10 бюлетень. Державна служба статистики України. URL: http://www.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/kol_zas_roz_ukr

¹⁹⁹ International Tourism Highlights. World Tourism Organization (WTO) 2019. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421422>

Таблиця 2.1. Динаміка розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

Таблиця 2.2. Ефективність використання місткості колективних засобів розміщення у регіонах України в 2013-2018 рр., %
 Дані сформовані на основі даних Державного комітету статистики

Висока ефективність використання місткості колективних засобів розміщення в Львівській, Миколаївській і Запорізькій областях можна пояснити зростаючим туристичним потоком, орієнтованим на відпочинок з виїздом до моря, то зростання цього показника в Київській та Закарпатській областях – розвитком бізнес-туризму. Київ та м. Дніпро є провідними діловими центрами України, тому увагу багатьох представників закордонних і внутрішніх ділових структур, попит на готельні послуги з їх боку є високим і зростаючим.

Висока ефективність, коли відбувається постійне розширення мережі готельних засобів України з різними країнами світу, зростає кількість іноземних і вітчизняних бізнес-туристів, які прибувають до столиці та в інші великі міста країни. Зростаючим чинником цьому може бути, окрім зростання кількості вітчизняних туристів, які відвідали регіони з високим рівнем ділової діяльності (а не виключно туристично-рекреаційні регіони). Зростає кількість конференц-залів як одного з основних елементів для масових ділових заходів і зустрічей. Зростає кількість конференц-залів була розміщена в Львівській (+122 конференц-зали, порівняно з 2013 р.), Одеській (169, +100 конференц-зали), Київській (148, +31 конференц-зал), Львівській

(105, +19 конференц-залів), Харківській (72, +20 конференц-залів), Дніпропетровській (62, +8 конференц-залів) областях²⁰⁰.

Для формування та підтримки на високому рівні атрактивності туристично-рекреаційної сфери будь-якого регіону не менш важливим компонентом, ніж стан туристичної інфраструктури, є якість загальної інфраструктури, головною метою якої є забезпечення широкого та якісного доступу до туристично-рекреаційних об'єктів, а також безпечного та комфортного отримання туристичних і супутніх послуг. За двома базовими параметрами ППТІ, які є важливими для формування атрактивності будь-якого регіонального туристично-рекреаційного комплексу (довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям і кількість абонентів мережі Інтернет з наданням ширококутного безпроводового доступу), у 2018 р. найвищий рівень спостерігався в Одеській (одна з найдовших протяжностей автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям найбільша в Україні чисельність абонентів мережі Інтернет з наданням ширококутного безпроводового доступу), Харківській (найдовша протяжність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям та одна з найбільшою кількістю абонентів мережі Інтернет з наданням ширококутного безпроводового доступу) Дніпропетровській, Львівській і м. Київ.

Найвищий рівень субіндексу інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІІІТРС) серед регіонів України у 2018 р. спостерігався у м. Києві, яке утримувало лідируючі позиції за всіма п'ятьма його основними ознаками. Як головний бізнес-центр України, м. Київ, яке генерує близько 23% ВВП, 24% загальної зовнішньоекономічного обігу та майже 53% обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІІ)²⁰¹, також є провідним центром бізнес-активності та інвестиційної привабливості для української туристично-рекреаційної сфери, що володіє одним з найкращих рівнів загальної та туристичної інфраструктури.

Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу м. Києва, за даними Державної служби статистики України, у 2018 р. склав 3004,62 млн грн., що майже в 2,3 раза більше за аналогічний показник 2013 р., проте тільки 1,5% від загального обсягу капітальних

²⁰⁰ Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/02/zb_ru2ch2019.pdf.

²⁰¹ Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/02/zb_ru2ch2019.pdf.

Рис. 3.7. Показники розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

в економіці міста. В загальній структурі капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу України питома вага Києва становила 47,66%, що в 4,1 та 5,4 раза більше за своїх основних конкурентів – Донецьку та Львівську області (рис. 3.7). Це пов'язано тим, що Київ, як столиця України та її найбільше за кількістю жителів місто, з найвищим рівнем життя та найвищою спроможністю у нашій державі, найвищими цінами нерухомості має досить високим рівнем соціальної інфраструктури є найбільш привабливим для інвестування у туристично-рекреаційну сферу як для українських, так і для іноземних інвесторів.

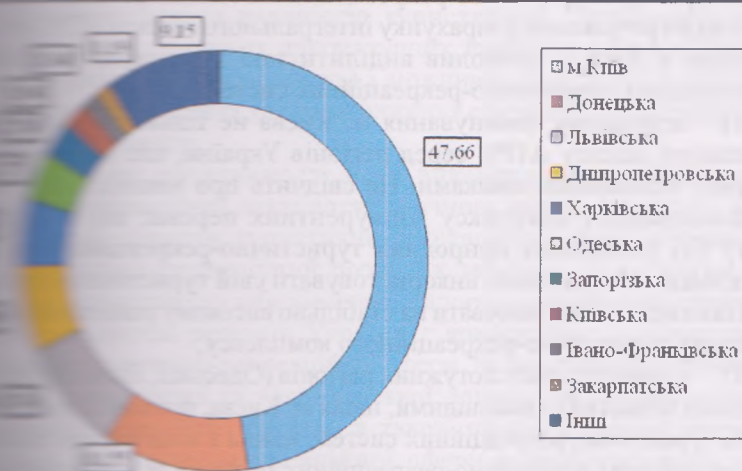

Рис. 3.7. Структура капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу України в розрізі регіонів у 2018 р., %

Джерело: автор на основі даних Державного комітету статистики

Київ є столицею України та найбільшим містом країни. Це відображається в соціокультурній і фінансово-економічній сфері України, за рівнем життя в суспільстві, освітнім рівнем населення відображається у перевазі його показників та інших основних ознаках індексу ІПТРС над основними конкурентами: у 5,2 і 6,4 раза більше за обсягом ПІІ, ніж у Донецькій та Київській областях відповідно; у 4,1 і 4,2 раза більше за обсягом валової доданої вартості у туристично-рекреаційній сфері на 1 особу, ніж у Одеській і Львівській областях

відповідно; у 7,2 і 7,8 раза за середньообліковою чисельністю працівників суб'єктів туристичної діяльності, ніж у Львівській та Дніпропетровській областях відповідно; а також у 2,5 і 2,8 разів за обсягом туристичного збору, ніж у Львівській та Одеській областях відповідно. З другого боку, загальний обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу м. Києва та інших регіонів України є вкрай малим і недостатнім для підвищення загального рівня атрактивності та суттєвої активізації розвитку, що робить особливо актуальною потребу в державному та приватному інвестуванні, а також у ширшій поінформованості міжбюджетних інвесторів про туристично-рекреаційний потенціал регіонів України.

Аналіз результатів розрахунку інтегрального індексу АТРС регіонів України в 2018 р. дозволив виділити такі характерні особливості регіональних туристично-рекреаційних систем:

1) безперечне домінування м. Києва не тільки за рівнем інтегрального індексу АТРС серед регіонів України, але й за кількістю ознак, які виступають його основними ознаками. Це свідчить про наявність у м. Києва збалансованого комплексу конкурентних переваг, які дозволяють йому без унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів максимально ефективно використовувати свій туристично-рекреаційний потенціал і підтримувати на стабільно високому рівні атрактивності власного туристично-рекреаційного комплексу;

2) наявність трьох потужних регіонів (Одеської, Львівської та Тернопільської областей) з найвищими, після м. Києва, рівнями атрактивності своїх туристично-рекреаційних систем, кожна з яких володіє збалансованим набором туристично-рекреаційних ресурсів (у т. ч. унікальними на теренах України) і досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури для їх ефективного освоєння, що дозволяє їм підтримувати високу динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери;

3) активне зростання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів-переслідувачів. Часто володіючи значними обсягами історико-культурних і природних туристично-рекреаційних ресурсів, вони поступаються провідним туристичним регіонам як за рівнем соціально-економічної інфраструктури та рівнем інвестиційної привабливості, так і рівнем поінформованості серед потенційних туристів та інвесторів про їхній туристично-рекреаційний потенціал. Проте активна позиція місцевих органів влади та бізнесу дозволяє поступовому усуненню цих диспропорцій;

4) численна група регіонів (9) з незбалансованим і частково освоєним набором туристично-рекреаційних ресурсів, а також

туристично-економічної та туристичної інфраструктури, а також залежить від привабливості їхніх економічних систем, а також загальному рівні їхньої

2. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери держави визначається наявністю туристичних і рекреаційних ресурсів (природно-рекреаційних, архітектурних, природно-рекреаційних, культурних та інвестиційних) і можливостями їх подальшого використання для налагодження ефективної туристично-рекреаційної діяльності.

Ефективність його використання суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності значною мірою залежить не тільки від розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів, а й від економічно-соціального розвитку загалом. Тому одним з основних процесів забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України є комплексне оцінювання туристично-рекреаційної сфери. Як важлива передумова ефективного функціонування та господарської організації регіональних туристично-рекреаційних систем, а також процесу стратегічного розвитку туристично-рекреаційної сфери в національному та регіональному масштабах, комплексне оцінювання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу є одним з найважливіших елементів комплексного розвитку туристично-рекреаційної сфери разом з економічними, соціально-економічними та екологічними наслідками.

Неадекватне оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери держави чи регіону знижує рівень ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів, інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також сприяє розробленню загальнодержавних і регіональних програм розвитку туризму та рекреації.

Важливою складовою загальноприйнятої методики оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери, попри значний досвід використання системного планування туристично-рекреаційних

комплексів і оцінювання їхніх туристично-рекреаційних ресурсів накопичений у зарубіжній та українській наукових сферах. Можливо це і є однією з основних причин того, що сучасне оцінювання туристично-рекреаційних ресурсів України та окремих її регіонів подається у вигляді невизначених, абстрактних категорій: «екстраординарні», «колосальні», «великі», які не відображають реального стану туристично-рекреаційної ресурсної бази²⁰².

Перш ніж проводити оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України та ефективності його використання на нашу думку, варто оцінити рівень конкурентоспроможності та актуальну позицію нашої держави на глобальному туристично-рекреаційному ринку. Всесвітньою радою з подорожей та туризму (The World Travel & Tourism Council) (ВРПТ) щорічно здійснюється оцінювання та прогноз соціального та економічного впливу туристично-рекреаційних комплексів країн-членів на процес їх соціально-економічного розвитку. Одним з найважливіших індикаторів у межах оцінювання туристично-рекреаційних комплексів для розвитку національних економічних систем у країнах-членах ВРПТ є їх частка у ВВП. Частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП розділяється фактично на такі три компоненти²⁰³:

- прямий внесок (direct contribution), що включає витрати внутрішніх і іноземних туристів на організацію та здійснення подорожей;
- непрямий внесок (indirect contribution), що включає витрати та інвестиції у туристично-рекреаційну сферу, витрати на придбання туристичних продуктів і послуг суб'єктами господарювання;
- індукований внесок (induced contribution), що включає витрати суб'єктів господарювання, які одержують прибутки у туристично-рекреаційній сфері прямим чи опосередкованим шляхом.

Аналіз статистичної інформації, отриманої з щорічних звітів ВРПТ за 2013-2018 рр., дозволяє констатувати суттєве зниження частки туристично-рекреаційної сфери України до ВВП (-40,33%, від 89,7 млрд грн менше в 2015 р., порівняно з 2013 р.) як загальної частки в розрізі всіх трьох його компонентів, що стало наслідком негативного впливу суспільно-політичної та фінансово-економічної ситуації у країні.

²⁰² Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону. Методичні рекомендації. ред.: В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 232 с.

²⁰³ Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council. 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>.

Найбільші втрати серед трьох компонентів внеску туристично-рекреаційної сфери України у ВВП в означеному періоді відбулися за рахунок прямого впливу (-41,14%, або на 24,6 млрд грн порівняно з 2013 р.), який можна вважати базовим показником. Проте, починаючи з 2016 р., у результаті стабілізації економічної та макроекономічної ситуації в Україні саме туристично-рекреаційна сфера продемонстрував найшвидші темпи відновлення – у 2018 році її внесок зріс на 77% у рік (рис. 3.8).

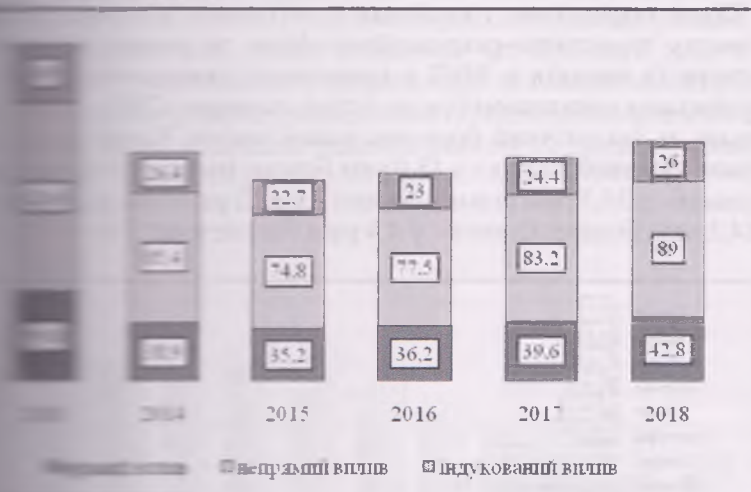

Рис. 3.8 Частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП України
з 2014-2018 рр., % *

* Дані за період з 2014 року на основі [24].

Внесок прямого та індукованого впливу загалом були притаманні тенденції розвитку: досить різкий спад на початку періоду (на 15,4 млрд грн у 2014-2015 рр., а також дещо повільніші темпи відновлення в середньому +5,4%) у 2016-2018 рр.

Для порівняння частини туристично-рекреаційної сфери у ВВП України з показниками інших країн нами було розглянуто частку туристично-рекреаційної сфери у ВВП (включаючи Україною включно), які розташовані на чотирьох континентах (Європа, Азія, Північна Америка та Африка) і є державами

* *Economic impact Ukraine*. World travel & tourism council, 2018. URL: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-ukraine-2018-ukraine2018.pdf>.

з різними рівнями соціально-економічного розвитку. Так, зокрема, середній рівень внеску туристично-рекреаційної сфери України у ВВП (5,7%) у 2014-2018 рр. був одним з найнижчих у всіх розглянутих країн, за виключенням Польщі (4,4%). З абсолютному вимірі (грошовому еквіваленті) рівень внеску рекреаційної сфери України у ВВП (6,77 млрд дол. США) поступався аналогічному показнику Польщі (26,38 млрд дол. США) у майже чотири рази, переважаючи тільки на 16% показник Туреччини.

Щодо порівняння з країнами – світовими лідерами у розвитку туристично-рекреаційної сфери, то розмах розміру їх внесків у ВВП у грошовому еквіваленті у порівнянні з українським показником був ще більш широким: США – у 211,0 разів більше за аналогічний показник нашої країни; Китай – у 310,9 разів більше; Великобританія – у 45,9 разів більше; Італія – у 40,6 разів більше; Франція – у 39,3 разів більше; Іспанія – у 31,2 разів більше; Туреччина – у 14,2 разів більше; Єгипет – у 4,4 разів більше (рис. 3.9).

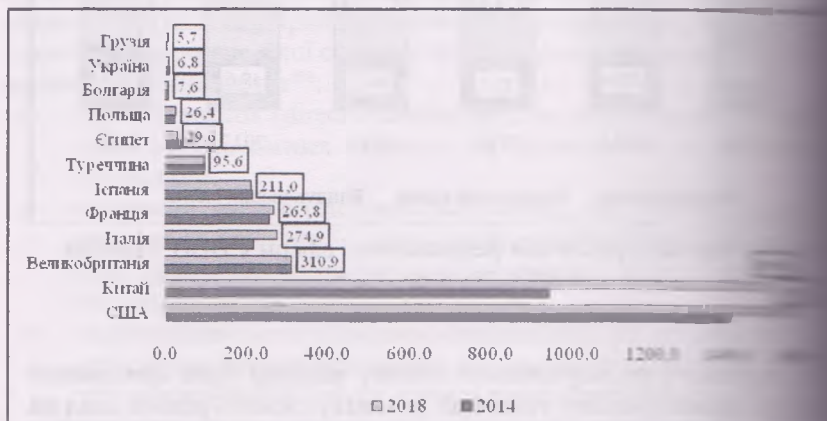

Рис. 3.9. Загальна частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., млрд дол. США
*Складено автором на основі²⁰⁶.

Головними причинами значного відставання України у внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП, на наш

²⁰⁵ Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism economic impact 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>.

²⁰⁶ Там само.

Рис. 3. Діаграма розв'язку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

туристичному ринку, так і від країн, близьких з нашою економікою, є негативний вплив суспільно-політичної та економічної нестабільності, а також досить низький рівень пріоритетності туристично-рекреаційної сфери для державного та місцевого самоврядування у процесі комплексного розвитку національної та регіональних економічних систем.

Як менш важливого індикатора, частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в загальній кількості зайнятих у економіці країн-лідерах за рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери та країнах, які прагнуть досягти цього рівня у найближчій перспективі), дозволив визначити функціонування їхніх туристично-рекреаційних систем в процесі зниження рівня безробіття і створення нових робочих місць у 2014–2018 рр. (рис. 3.10)

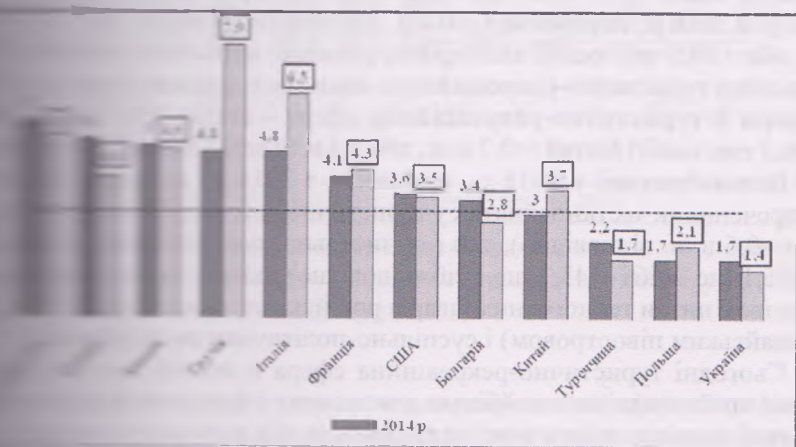

Рис. 3.10 Частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері окремих країн-лідерів ВВП у 2014 і 2018 рр., %*

Як в Україні, так і у більшості з обраних нами країн (з дванадцяти) у 2018 р., порівняно з 2014 р., збільшилася частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в загальній кількості зайнятих. Так, в Україні в 2018 р. частка

* Tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council, 2019. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>.

зайнятих у туристично-рекреаційній сфері знизилася на 0,3 в. п. або 87,6 тис. осіб, порівняно з 2014 р. Маючи в 2014 р. ідентичну з Польщею частку зайнятих у туристично-рекреаційній сфері (по 1,4%), Україна внаслідок неефективного управління та негативного впливу економічних зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних і фінансово-економічних чинників протягом 2014-2018 рр. досить стрімко втрачала робочі місця у своїй туристично-рекреаційній сфері. Натомість, Польщі завдяки ефективній внутрішній економічній політиці в туристично-рекреаційній сфері разом з широкою підтримкою зі структурних фондів ЄС вдалося досягти суттєвого поступу в цьому напрямі – країна перемістилася з 49 на 43 позицію у рейтингу країн-членів ВПРТ за цим індикатором, а частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в 2018 р. зросла на 0,4 в. п. (або +64,9 тис. осіб), порівняно з аналогічним показником 2014 р.

Серед інших країн, дані яких були проаналізовані нами, найбільш високі швидкі темпи зростання частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в 2018 р., порівняно з 2014 р., продемонстрували Грузія (+1,7 в. п., або +59,5 тис. осіб), яка стрімко розвиває всі основні компоненти власного туристично-рекреаційного комплексу, а також відомі країни-лідери в туристично-рекреаційній сфері – Італія (+1,7 в. п., або +426,1 тис. осіб) і Китай (+0,7 в. п., або 5,4 млн осіб). Натомість у Єгипті та Великобританії у 2018 р., порівняно з 2014 р., відбулося стрімке скорочення як частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері (-0,4 в. п. і -0,6 в. п. відповідно), так і їх чисельності в абсолютному вимірі (-236,1 тис. осіб і -143,7 тис. осіб відповідно), які пов'язані з негативним впливом низки техногенних (аварія російського авіалайнера А321 над Синайським півостровом) і суспільно-політичних подій (Brexit).

Сьогодні туристично-рекреаційна сфера в кожній з розглянутих нами країн є однією з найбільш динамічних і важливих форм міжнародної торгівлі послугами, надходження від якої перетворюється вкрай важливе джерело наповнення національних бюджетів і надходження іноземної валюти для розвитку їх фінансово-економічних систем. Зокрема, якщо в Україні протягом 2014-2018 рр. середня частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг становила 3,16% (+0,5 в. п. у 2018 р., порівняно з 2014 р.), то в таких країнах, як Грузія, Єгипет, Іспанія, Туреччина та Болгарія, вона складала 45,5%, 27,3%, 16,6%, 16,4% і 12,3% відповідно. В абсолютному вимірі в 2018 р. туристично-рекреаційна сфера

208 Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism economic impact 2019. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>.

Рис. 3.11. Темп зростання розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

Україні сформовано 1,98 млрд дол. США (-0,72 млрд дол. США, або -37% порівняно з 2014 р.) надходжень від іноземного туризму, що становить 15,9-кратно менше за середній рівень надходжень серед країн Європи та Північної Америки (за виключенням США та Китаю), а також 1,98 млрд дол. США за середній рівень у світі (рис. 3.11).

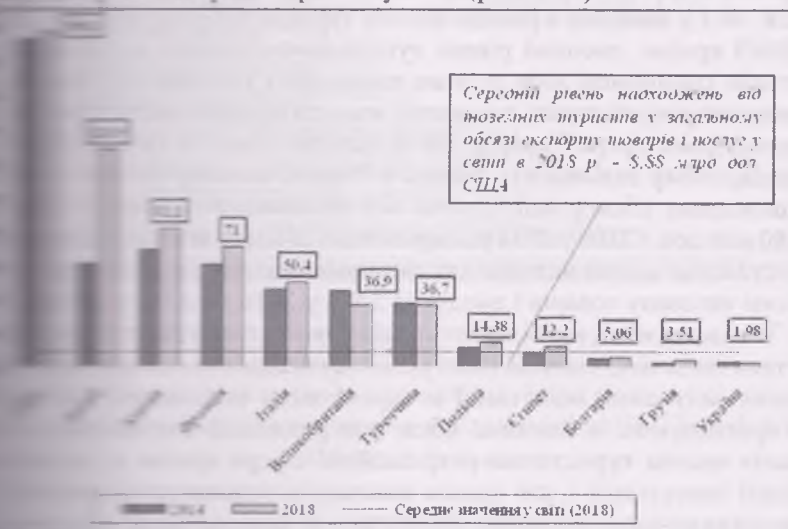

Рис. 3.12. Темп зростання надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %*

* Дані за період з 2014 по 2018 рік.

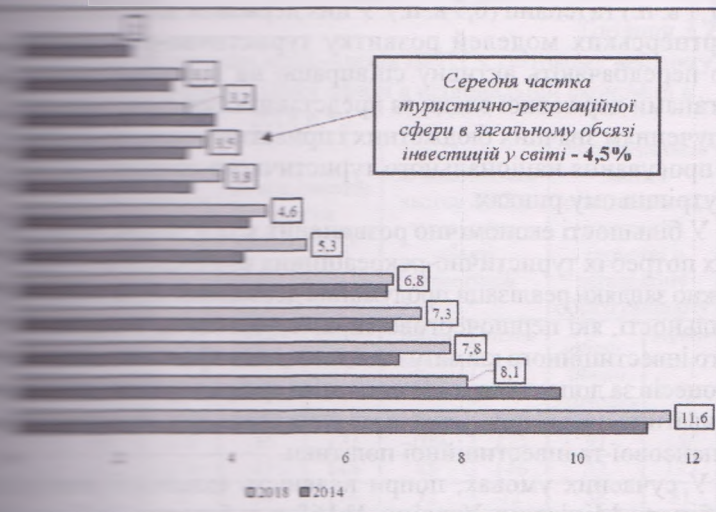
У 2018 р., туристично-рекреаційна сфера України отримала надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг поступалася не тільки визнаним лідерам туристичного ринку, але й країнам, які активно розвивають свої туристично-рекреаційні комплекси та прагнуть досягнути підвищення туристичності в глобальному масштабі (Польщі, Болгарії та Грузії). Україна та Польща в 2018 р. спостерігалися одні з найбільших темпів зростання надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг – +75,5% і +27,26% відповідно, що свідчить про високу ефективність реалізації стратегічних

World Economic Impact Ukraine. World travel & tourism council, 2019. URL: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-ukraine-2018/ukraine2018.pdf>.

напрямів і програм розвитку їхньої туристично-рекреаційної сфери, але й про розуміння її важливості в процесі соціально-економічного розвитку керівництвом цих країн. На наш погляд, основними чинниками, які зумовили зниження обсягу надходжень від туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг у 2014-2016 рр. були, як і у випадку з рівнем внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП країни, високий рівень суспільно-політичної неспокійності, а також спричинені ним суттєва девальвація національної валюти, зниження рівня безпеки, що значно знизили привабливість туристично-рекреаційної сфери України для іноземних туристів і рівень її доходів в доларовому еквіваленті. Наразі в Україні спостерігається повільне відновлення обсягу надходжень від іноземного туризму (+32% або +480 млн дол. США у 2018 р., порівняно з 2016 р.), яке супроводжується зростанням частки надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг (з 2,9% у 2016 до 3,5% у 2018 р.).

Зважаючи на те, що більшість країн у своїх стратегічних документах у питань соціально-економічного розвитку неодмінно оцінюють рівень залучення інвестицій в окремі види економічної діяльності, вони та прогнозують їх бажаний обсяг для реалізації поставлених завдань. Аналіз частки туристично-рекреаційної сфери країни в загальному обсязі інвестицій є ще одним важливим індикатором ефективності туристично-рекреаційного комплексу в національній економічній системі. Високий ступінь диференціації країн і регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, так і за рівнем продуктивності економічних систем, є одними з головних причин дуже нерівномірного розподілу інвестицій, у т. ч. у їх туристично-рекреаційній сфері.

Активізація розвитку туристично-рекреаційної сфери України передусім пов'язана з інтенсивністю процесу модернізації туристичної інфраструктури України, яка через свою застарілість і низьку якість є однією з основних причин повільного росту туристично-рекреаційної сфери та потребує значних капіталовкладень. Так, у 2014-2016 рр. спостерігалось відчутне зниження (-0,5 в. п. або близько 230 млн дол. США) як частки туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій, так і її абсолютних значень, з їх подальшим незначним зростанням (+0,3 в. п. або близько 120 млн дол. США) у 2017-2018 рр. Зокрема, частка туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій у 2018 рр. становила 2%, що на 0,2 в. п. менше за аналогічний показник 2014 рр. і в 2,8 раза менше за середній показник 12-ти досліджених країн-членів ВРПТ (5,59%) (рис. 3.12).

Середня частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій в Україні та окремих країнах-членах ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %*

Середня частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій в Україні та окремих країнах-членах ВРПТ у 2018 р. спостерігалася їх підвищення у порівнянні з аналогічним показником у 2014 р. Найбільше підвищення частки туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій у 2018 р., як і у 2014 р., зафіксовано у Великобританії (8,1%). Вони є яскравими представниками туристично-рекреаційної сфери, відповідно до світової тенденції. Туристично-рекреаційна сфера не тільки розглядається на рівні окремих галузей економіки та важливе джерело надходження до національного бюджету, але й об'єкт державного інвестування у свій розвиток для досягнення високого рівня національної туристичної продукції. Найбільший приріст частки туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій спостерігався з 2014 р., зафіксовано у Великобританії

* World Economic Forum, *Economic Impact of Tourism*, 2018. <https://www.weforum.org/media/files/reports/economic-impact-tourism-2018.pdf>.
 * Impact Ukraine. World travel & tourism council, *Economic Impact of Tourism in Ukraine*, 2018. <https://www.impactukraine.org/media/files/reports/economic-impact-tourism-2018.pdf>.

(+1,1 в. п.) та Іспанії (0,9 в. п.). У цих державах здійснюється реалізація партнерських моделей розвитку туристично-рекреаційної сфери, що передбачають активну співпрацю на взаємовигідній основі між органами державної влади та представниками туристичного бізнесу з залученням значних бюджетних і приватних інвестицій для створення та просування національного туристичного продукту на світовому та внутрішньому ринках.

У більшості економічно розвинених країн задоволення інвестиційних потреб їх туристично-рекреаційних комплексів відбувається переважно завдяки реалізації продуманих державних стратегій інвестиційної діяльності, які першочергово спрямовуються на створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів за допомогою об'єднання інтересів держави, громадськості та приватних інвесторів, а також комплексного застосування інструментів фінансової та інвестиційної політики.

У сучасних умовах, попри наявність схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України №168-р у березні 2017 р. «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року»²¹¹, однією з основних завдань якої є створення привабливого інвестиційного клімату в туристично-рекреаційній сфері, в Україні не спостерігається суттєвого покращення інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів у туристично-рекреаційній сфері. На нашу думку, це пов'язано з тим, що туристично-рекреаційна сфера, хоча й задекларована у багатьох нормативно-правових актах пріоритетною для розвитку національної економіки, фактично в Україні так само не є. Через відсутність розуміння важливості туристично-рекреаційної сфери в представників державних органів управління, в Україні та закордоном відбувається критично мало відповідних заходів, необхідних для інтенсифікації її розвитку та стимулювання росту. Це переконливо засвідчують рейтингові місця нашої країни за чотирма основними індикаторами, розрахованими ВРПТ у 2018 р. (табл. 3.2):

- за показником внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП Україна посіла 83-є місце за абсолютним значенням і 153-є за відносним значенням серед 185 країн-членів ВРПТ;
- за показником частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в загальній чисельності зайнятих – 56-є місце за абсолютним значенням і 171-є за відносним значенням;

²¹¹ Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. №168-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>.

Таблиця 3.2

Україна та окремих країн-членів ВРПТ у світовому рейтингу туристично-рекреаційної сфери в національній економіці в 2018 р.*

За показником частки ТРС у ВВП		За показником частки зайнятості в ТРС		За показником частки ТРС у загальному обсязі інвестицій		За показником частки надходжень від іноземних туристів у загальному обсязі експорту	
абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення
89	153	56	171	109	175	91	156
41	170	43	148	45	146	32	137
75	72	98	114	71	72	58	81
5	83	11	61	8	94	9	136
8	106	15	76	4	77	6	117
5	64	13	45	17	135	7	106
9	53	20	60	9	66	3	69
1	120	3	100	1	106	1	96
45	77	18	81	42	38	41	41
14	70	35	168	10	64	13	73
91	21	78	29	126	130	69	26
2	75	1	91	2	144	2	131

* Дані за 2018 рік на основі ²¹².

показником частки туристично-рекреаційної сфери у загальному обсязі інвестицій – 109-е місце за абсолютним значенням та 175-е місце за відносним значенням;

показником частки надходжень від іноземних туристів у загальному обсязі експорту – 91-е місце за абсолютним значенням і 156-е місце за відносним значенням.

Висновком про актуальності позиції України на глобальному туристичному ринку та проаналізувавши рівень її конкурентоспроможності, вереснімо до оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Для порівняння внесків туристично-рекреаційної сфери до економіки регіонів України.

World Tourism Council: Travel & Tourism Economic Impact. 2019. <http://www.wtc.org/-/media/files/reports/economic-impact-2019/world2019.pdf>.

тично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України розглянемо створеного ними обсягу валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на 1 особу в 2013-2017 рр. (Додаток А).

В аналізованому періоді, попри загострення кризових явищ у 2015 рр., у більшості регіонів України (15-ти) було зафіксовано позитивні темпи зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу (у середньому на 15,79% щорічно). Середній рівень зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в регіонах України в 2013-2017 рр. становив 13,44%, максимальні темпи зростання в аналізованому періоді продемонстрували Закарпатська, Львівська та Харківська області (21,31% і 20,16% відповідно), а в Донецькій області, єдиній серед 21-ти проаналізованих регіонів, спостерігалось невелике його зменшення (-5,41%)²¹³.

В абсолютному вимірі м. Київ, незаперечний лідер туристичного ринку України, переважало за обсягами ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу середнє значення для інших регіонів України в 2013-2017 рр. у 7,73 раза, своїх найближчих переслідуючи Одеську та Львівську області в 4,46 і 4,75 раза відповідно, а найнижчим рівнем – Луганську область у майже 20 разів. Переважання туристичних потоків після окупації АР Крим та ескалація бойових дій на Сході України дозволив більшості регіональних туристично-рекреаційних комплексів зберегти позитивну динаміку зростання обсягів валової доданої вартості, у т. ч. за рахунок приросту чисельності вітчизняних туристів, які віддали перевагу їхнім туристично-рекреаційним локаціям.

З другого боку, різке падіння курсу гривні (з 7,99 грн у 2013 р. до 26,6 грн у 2017 р. за 1 долар США)²¹⁴ суттєво позначилося на рівні на купівельній спроможності українських громадян, але й на рівні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Зокрема, середнє значення обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для регіонів України в 2017 р. було у понад 2 рази або на 28,80 дол. США менше аналогічний показник докризового 2013 р. (рис. 3.13).

²¹³ Валовий регіональний продукт у 2013 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_03/zb/04/zb_vgr_2013.pdf.

²¹⁴ Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). Банківський банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_rate.

національного туристично-рекреаційного потенціалу. Рівень внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП в розрахунку на 1 кв. км провідної туристично-рекреаційної дестинації України – в Італії (158,86 дол. США), у 2017 р. був в 1,7 раза менший за рівень внеску Польщі (268,63 дол. США), у 1,6 раза – Болгарії (253,45 дол. США) та у 2,36 раза – Грузії (375,54 дол. США) та в 2,52 раза – Туреччині (400,95 дол. США)²¹⁶.

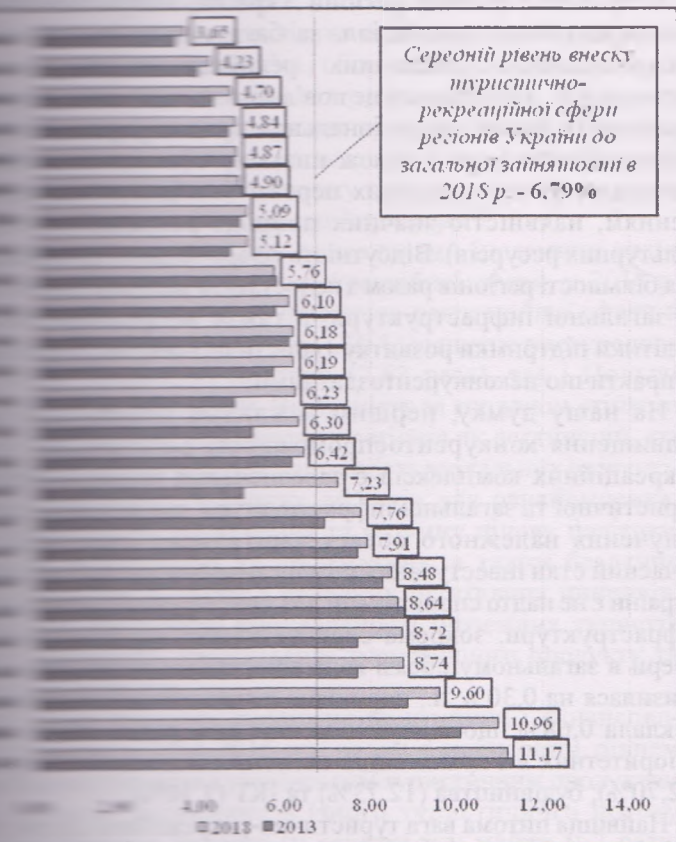
Наступним важливим компонентом оцінювання потенціалу розвитку ТРС регіонів України, після аналізу внеску регіональних туристично-рекреаційних комплексів до ВВП країни, є аналіз їх внеску до загальної зайнятості в Україні. Так, середній розмір внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в Україні становив 6,79%, що на 0,44 в. п. більше за аналогічний показник у Польщі і майже на 3 в. п. перевищує середній рівень у світі (3,8%) (рис. 2.10).

Проте в абсолютних значеннях внесок туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості скоротився в середньому на 11% з 22,22 тис. осіб у середньому зайнятих у регіоні у 2013 р. до 19,20 тис. осіб у 2018 р., продемонструвавши середній темп зниження у 2013-2018 рр. у розмірі –2,25% на рік. В аналізованому періоді тільки 4-м з 25-ти регіонів України вдалося продемонструвати позитивну динаміку росту чисельності зайнятих у своїх туристично-рекреаційних сферах, зокрема Харківській (у середньому +3,04% на рік), Чернігівській (+0,71%), Львівській (+0,62%) та Івано-Франківській (+0,50%) областям, що сприяло зростанню у 2018 р. кількості зайнятих у їх туристично-рекреаційних комплексах у середньому на 1,41 в. п. порівняно з рівнем докризового 2013 р. (на +1,41 в. п., +1,05 в. п., +0,85 в. п. і +0,74 в. п. відповідно), порівняно з рівнем докризового 2013 р.

Загалом незначне зростання середнього внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в Україні у 2018 рр. стало можливим не стільки завдяки підвищенню ефективності систем кадрового забезпечення та рівня професіоналізму працівників туристично-рекреаційної сфери регіонів, як внаслідок нижчого середнього рівня зниження чисельності зайнятих у цій сфері в регіонах України порівняно з середнім рівнем зниження загальної чисельності зайнятих у економіці регіонів (-16,76% у 2018 р., порівняно з 2013 р.). Натомість проблема належного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної

²¹⁶ Travel & Tourism Economic Impact. World travel & tourism economic impact 2019. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-overview/archived/regions-2019/world2019.pdf>.

Туристично-рекреаційної сфери
регіонів України

Середній внеску туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості в 2013 і 2018 рр., %*

Через професійними кадрами разом з недостатнім інвестицій у розвиток туристичної та загальної інфраструктури чинниками, що перешкоджають суттєвому зростанню конкурентоспроможності українського туристично-

У сучасних умовах регіони України, попри значний туристично-рекреаційний потенціал, за багатьма показниками конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг поступають регіонам ЄС. Здебільшого це пов'язано з недостатнім рівнем уваги, приділяють більшість регіональних органів управління туристично-рекреаційній сфері, а також низькою ефективністю використання регіональних конкурентних переваг (вигідним географічним положенням, наявністю значних природо-рекреаційних та історико-культурних ресурсів). Відсутність сформованого привабливого середовища для більшості регіонів разом з недостатнім рівнем розвитку туристичної та загальної інфраструктури, а також неефективністю державної політики підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери робить їх практично неконкурентоздатними.

На нашу думку, першим важливим практичним кроком для підвищення конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів є забезпечення високого рівня розвитку туристичної та загальної інфраструктури, що можливо лише за умов залучення належного обсягу капітальних інвестицій. Наразі сучасний стан інвестування у туристично-рекреаційній сфері регіонів України є не надто сприятливий для прискореного розвитку туристичної інфраструктури, зокрема середня частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій регіонів у 2018 р. знизилася на 0,30 в. п., порівняно з аналогічним показником 2013 р. і склала 0,68%, що відчутно менше за середні частки інших базових пріоритетних в Україні видів економічної діяльності: промисловість (32,70%), будівництва (12,73%) та ІКТ (1,10%).

Найвища питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій серед регіонів України в 2013-2018 рр. спостерігалася у Харківській і Львівській областях (у середньому 2,3% і 2,1% на рік відповідно), частки яких за результатами 2018 р. у порівнянні поступалися аналогічним показникам докризового 2013 р. З другої сторони, мінімальна питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій серед регіонів України в аналізованому періоді була характерна для Сумської (0,1%), Хмельницької (0,1%), Полтавської (0,2%) областей, які, на відміну від Львівської області, не володіючи потужними туристично-рекреаційними комплексами, мають менше потенційних можливостей для залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій. Найвищий обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у м. Києві (475,18 грн на особу), що

... серед регіонів України більш ніж у
... (Львівську обл.) – майже
... з 2013 р., обсяг капітальних інвестицій
... м. Києва в розрахунку на 1 особу зріс,
... від загострення кризових явищ в Україні,
... підтверджує високий рівень атрактивності
... тільки для розвитку туристичного бізнесу, але
... туристично-рекреаційну сферу²¹⁸.

... з аналогічними показниками іноземних країн
... туристично-рекреаційної сфери, у 2018 р.
... інвестицій туристично-рекреаційної сфери в
... м. Києва (17,47 дол. США) відчутно поступалося
... (15 разів) і Болгарії (7,63 раза), так і Польщі
... (2,91 раза)²¹⁹. Відсутність за кордоном стійкого
... України та її окремих регіонів як дестинацій, які
... не лише доступність унікальних природо-
... культурних об'єктів для ознайомлення,
... обслуговування та розумну цінову політику,
... перебування та проживання, а також безпечне
... є одним з основних негативних чинників,
... зростанню зацікавленості іноземних туристів
... українського туристичного продукту та
... розвиток.

... кризових суспільно-політичних і фінансово-
... у 2014-2015 рр. разом з невисоким рівнем
... туристів з українським туристичним продуктом
... зменшення в'їзного туристичного потоку
... регіонах України (у середньому майже у 2 рази,
... р.), погіршення структури туристично-рекреаційної
... ефективності реалізації туристично-рекреаційного
... як на зовнішньому, так і на внутрішньому
... Проте з 2016 р. прослідковується незначна
... зростання чисельності іноземних туристів (+6%
... 2016-2018 рр.), які відвідали Україну, зокрема в 2018 р.
... туристів складала 14,8 млн осіб, що на 20%

Україна 2018. стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики Укра-
їни. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/_zb/12/19022019.pdf.

World Tourism Economic Impact. World travel & tourism council, 2019.
URL: www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/world-economic-impact-research-2019/world2019.pdf.

більше за показник 2015 р. У регіональному розрізі за результати 2018 р. найбільше зростання чисельності іноземних туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, порівняно з 2015 р. спостерігалося в м. Києві та Івано-Франківській області (+30 331 ос. і +3391 ос. відповідно), найбільше зниження – у Донецькій і Закарпатській областях (-551 ос. і -345 ос. відповідно).

Також слід відзначити, що, починаючи з 2015 р., завдяки спрощенню візових правил і покращенню авіасполучення, спостерігалося прискорене зростання виїзного туристичного потоку, обсяг якого в 2018 р. зріс на 12%, або на 2,74 млн осіб, порівняно з показником 2013 р. Непропорційне збільшення виїзного туристичного потоку порівняно з в'їзним, зумовлює негативний вплив на формування доходної частина бюджету нашої країни (недоотримання валютних надходжень від іноземних туристів і податкових надходжень від зростання рівня споживання та внутрішнього туризму) і, як наслідок, зменшення загального обсягу фінансового ресурсу, гостро необхідного для інвестування у розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України нами як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України використано показник ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) регіонів України в 2013-2018 рр. (Додаток Ж), який розраховано за формулою:

$$TP = \frac{TR}{NP \times S},$$

де: TP – показник ефективності використання ТРП регіону, грн / осіб / км²; TR – обсяг доходу від туристично-рекреаційної діяльності в регіоні, грн; NP – чисельність населення регіону, осіб;

S – площа регіону, км².

За результатами розрахунку показників ефективності використання ТРП регіонів України в 2013-2018 рр. (табл. 3.3) можна зробити наступні висновки:

1) як головний фінансово-економічний, науково-освітній та культурний центр країни, м. Київ, володіє не тільки збалансованим туристично-рекреаційним потенціалом, але й широким спектром можливостей для його найбільш ефективного використання, а

м. Києва як за рівнем інтегрального індексу туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр., так і за рівнем ефективності використання ТРП. Унікальні конкурентні переваги м. Києва – економіко-соціально-економічні, які м. Київ отримує завдяки своєму положенню в соціально-економічній системі України, дозволяють йому керувати найвищим рівнем доходів від туристично-рекреаційної діяльності в Україні, приваблюючи найбільшу кількість вітчизняних та іноземних туристів;

Івано-Франківський регіон – другий після м. Києва регіону за рівнем туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в аналізованому періоді, Івано-Франківської області – за рівнем ефективності використання його головної конкурентної переваги – природно-ландшафтних ресурсів гірських регіонів. Це пов'язано з великими інвестиціями та сприяттям місцевих властей створити конкурентоспроможний туристично-рекреаційний комплекс за умов стабільним попитом як у вітчизняного, так і іноземного туриста.

Інші регіони України з найвищими після м. Києва рівнями туристично-рекреаційних комплексів (Львівська та Херсонської областей) лише Львівській області в аналізованому періоді вдалося продемонструвати відносно високу ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу, що відносно поступався як результату м. Києва, так і Івано-Франківської області. На наш погляд, це пов'язано з нижчим рівнем інвестицій в високо диверсифікованих туристичних комплексах та туристичними продуктами м. Києва та Івано-Франківської області.

Інші регіони України, які в 2013-2018 рр. продемонстрували відносно низький рівень ефективності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Чернівецька, Закарпатська та Київська області), в аналізованому періоді були характерна невисока ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу. Це можна пояснити тим, що в регіоні збалансованого комплексу природно-ландшафтних ресурсів з досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури, але без належного рівня інвестиційних витрат влади та інвестиційного забезпечення туристично-рекреаційної сфери, не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу

Динаміка ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013 і 2018 рр.*

№	Регіон	Рівень ефективності використання ТР потенціалу регіону, грн / ос./км ²		Рівень інтегрального індексу АТРС, балів	
		2013	2018	2013	2018
1	м. Київ	1959,11	8014,07	57,64	58,02
2	Івано-Франківська	12,67	23,71	22,92	22,89
3	Львівська	4,13	9,29	33,84	33,35
4	Чернівецька	1,43	3,96	13,10	12,34
5	Одеська	1,59	2,55	38,12	37,82
6	Херсонська	0,37	1,83	33,18	35,59
7	Закарпатська	0,62	1,82	28,29	27,77
8	Київська	0,42	1,19	24,03	28,87
9	Волинська	0,63	1,13	16,20	15,86
10	Вінницька	0,31	1,07	21,09	19,55
11	Харківська	0,52	1,03	27,15	24,62
12	Запорізька	0,59	0,99	25,49	24,34
13	Дніпропетровська	0,44	0,97	24,57	26,29
14	Черкаська	0,32	0,90	16,71	17,37
15	Рівненська	0,27	0,86	16,15	13,63
16	Тернопільська	0,32	0,85	10,39	9,02
17	Кіровоградська	0,57	0,71	10,56	9,45
18	Полтавська	0,24	0,64	21,40	20,72
19	Сумська	0,18	0,61	15,38	14,66
20	Миколаївська	1,18	0,60	20,31	21,74
21	Донецька	0,43	0,57	26,73	20,68
22	Хмельницька	0,38	0,48	22,43	21,58
23	Чернігівська	0,10	0,38	20,48	18,70
24	Житомирська	0,11	0,29	15,54	15,82
25	Луганська	0,52	0,19	11,05	9,31

*Складено автором на основі [20].

5) низький рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в більшості регіонів України в 2013-2018 рр. прямо пов'язаний з низькою атрактивністю їхніх туристичних

²²⁰ Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень Державна служба статистики України, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm.

Обмеженість туристично-рекреаційних туристичної та загальної інфраструктури не сприяє створенню конкурентоспроможних підприємств, які б дозволили максимально ефективно використати туристично-рекреаційний потенціал.

Туристично-рекреаційними комплексами регіонів України задоволено лише частину потреб туристичних регіонів світу. Потребу в туристично-рекреаційному секторі центральних і місцевих органів влади, зокрема з питань безпеки, комплексні заходи з визначення туристично-рекреаційної сфери як одного з основних пріоритетів економічного розвитку, впровадження інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури та формування позитивно-конкурентного середовища мають стати основними компонентами державної регіональної політики розвитку туристично-рекреаційної сфери. Реалізація згаданих вище заходів сприятиме не тільки розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, але й економічній соціально-економічній системі всієї країни та її громадян.

Вплив державної регуляції на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери в регіонах України

Вплив державної регуляції на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери визначається впливом багатьох чинників мега-, макро-, мезо- та мікросередовища, які створюють передумови і середовище для реалізації економічних стратегій підприємств туристичної індустрії, а також їх ефективного функціонування. Звичайно, найперше це конкурентоспроможність і успішність діяльності підприємств туристично-рекреаційної сфери у конкурентному середовищі внутрішньому та міжнародному ринках, а також їхня здатність створювати конкурентоспроможний потенціал на внутрішньому та міжнародному ринках завдяки високій якості та різноманітності їх інформаційної насиченості.

Вплив державної регуляції на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери визначається також глобальними тенденціями розвитку світового туристичного сектору, ріст якого зумовлений, з одного боку, зростанням попиту, з другого, – ростом пропозиції. До причин зростання попиту варто віднести: зростання мобільності населення, зростання доходів і зменшення вільного часу сучасної

людини; підвищення стандартів життя в розвинутих кра-
відкритість зовнішнього світу (особливо відчутним є фактос
пострадянського простору); соціально-психологічну пере-
населення на комфорт і пізнання культурних цінностей; з-
ролі туристичних послуг для підтримки іміджу особи та ін. З-
пропозиції спричинений здебільшого розвитком підпри-
зумовленим високим рівнем обіговості та рентабельності
сфери, її конкурентним потенціалом²²¹. Ці чинники є визна-
якщо, формуючи потенціал туристично-рекреаційної сфери
керуємось критерієм стратегічної конкурентоспроможності
за мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристич-
індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреа-
ної сфери регіонів є достатньо багатоаспектні, які з транс-
суспільно-економічних процесів і розвитком технологій змін-
пріоритетність. Серед макрочинників впливу на розвиток
туристично-рекреаційної сфери регіонів можна виділити так:

1) *природно-географічні* (економіко-географічне по-
транспортне положення, особливості рельєфу, доступність до
транспортних магістралей, вихід до моря, наявність природних
на території та доцільність їх видобування);

2) *економічні* (загальне зростання чи спад економіки (вироб-
доходи населення, рівень платоспроможності покупців туристич-
послуг, а значить – на структуру туристичних продуктів); між-
поділ праці, близькість до світових ринків, діяльнісно-видова
економіки, рівень і темпи інфляції, коливання курсу національ-
валюти щодо валют інших країн, інноваційна система, рівень
зайнятість населення, рівень оподаткування (необхідно врахува-
не тільки оподаткування доходів турфірми як резидента країни, а
величину місцевих податків і зборів, які має сплачувати турист
проживання в певному місті згідно з обраним маршрутом).

²²¹ Вахович І. М., Малімон В. В. Інституційні теорії у системі теорії
тку регіональних ринків медичного туризму. Економічний форум. 2017.
№3. С. 34-44.

²²² Щеглюк С. Д. Взаємозв'язок просторової організації бізнесу та
розселення населення. Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, май-
бутнє: тези наук.-практ. інтернет-конф. (3 березня 2017 р.) // Економіка
2017. С. 254; Стадник В. В., Головчук Ю. О. Маркетинговий
аналізу чинників макросередовища в контексті економічної безпеки
нес-стратегій підприємств туристичної індустрії. Вісник Хмель-
національного університету. 2019. № 5. С. 224-232.

інформаційних технологій зменшує попит на послуги спеціалізованих фірм, оскільки потенційні клієнти можуть самостійно формувати туристичні продукти, керуючись власними вподобаннями і користуючись інформацією з глобальної мережі: про транспортне сполучення, туристичні заклади харчування екскурсійні бюро, режим роботи музеїв та інших туристичних локацій).

На сьогодні важливим маркером формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів і країни загалом є обсяги обслуговування іноземних громадян, для яких визначено такі тенденції:

- значне розширення ринку авіап перевезень (прикладом є повернення на український ринок авіакомпаній (Wizz Air, Emirates, Vueling Airlines, Qatar Airways, El Al, Flydubai, Etihad, Arabia, Alitalia тощо);
- формування національного low cost – перевізника Sky Up;
- зростання автомобільних перевезень у міжнародному сполученні;
- запровадження біометричних технологій та електронних віз / активізація діяльності державних органів влади щодо створення / відміни візових режимів з окремими країнами та посилення біометричного контролю на кордонах країни для громадян окремих держав;
- запровадження інноваційних технологій (спеціалізовані сайти та портали (TripMyDream, ZruchnoTravel), мобільний додаток «Турист України», туристичний хакатон);
- започаткування діяльності щодо створення регіональних туристичних продуктів «Україна – Туреччина», «Україна – Грузія»;
- активізація промоції туристичних можливостей України на кордоні і для зарубіжних партнерів.

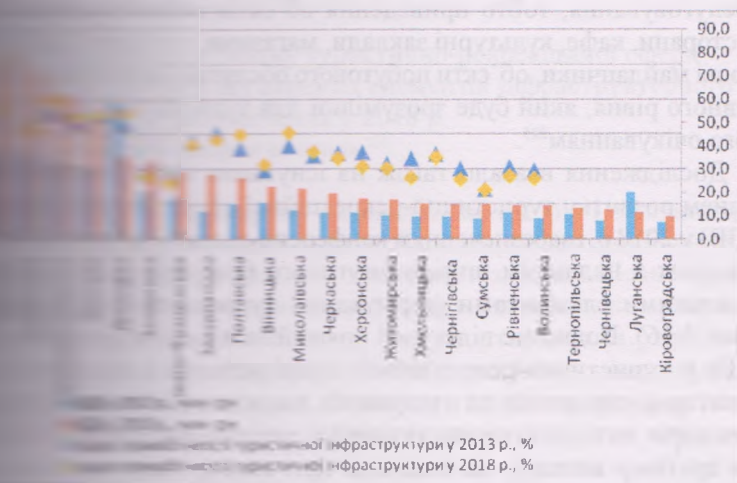
Зазначені тенденції розвитку туристичної індустрії та формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери у розвитку регіонів нерозривно пов'язані з таким визначальним чинником як сформована сучасна туристична інфраструктура.

Інфраструктуру туризму розглядають як комплекс видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристичних послуг і як сукупність різноманітних об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів. А в сприянні задоволенню туристичних потреб і максимізації

²²³ Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. Туризм XX століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності: матеріали Мазаракі А. А. практич. конф. (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 76-78.

витрати туристом вбачають головну інфраструктури²²⁴. Наявність розвиненої інфраструктури регіонів України є визначальним фактором розвитку туристично-рекреаційної сфери у їх економічному розвитку, адже не лише впливає на потреби туристичних послуг, але і посилює конкурентні переваги туристично-рекреаційної індустрії, а отже і їх результативність економічний ефект у розвитку регіонів.

Аналіз туристично-рекреаційної сфери регіонів України за 2013 та 2018 рр. (рис. 3.15) вказав на її залежність від туристичної інфраструктури (індекс привабливості туристичної інфраструктури 3.1). Найвищі обсяги створеної та нарощеної туристично-рекреаційній сфері характерні для Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Дніпропетровської та Київської областей, крім того, Львівська належало з вищим індексом привабливості туристичної інфраструктури.

Вплив розвитку туристично-рекреаційної сфери на економіку регіонів України (за БДВ) від привабливості туристичної інфраструктури у 2013 і 2018 рр.

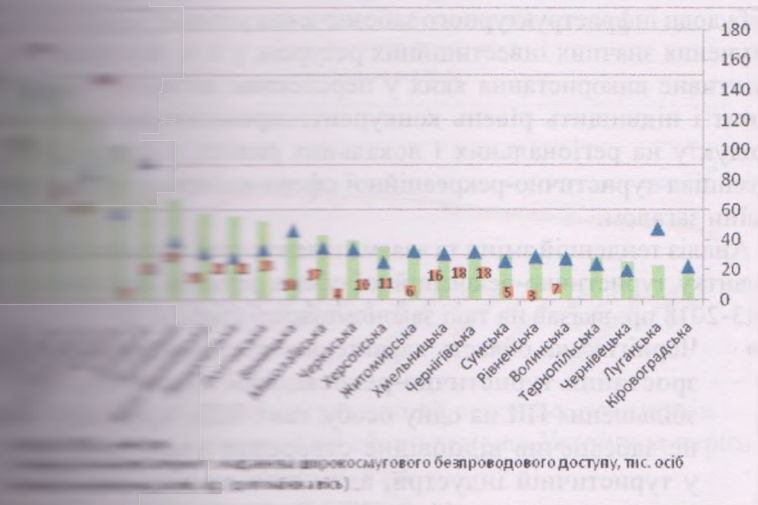
²²⁴ *Українська інфраструктура: поняття та складові*. Гуманітарний журнал «Українознавство». 2005. №21. С. 118-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukr_2005_21_13

Як бачимо з рис. 3.15, економічний потенціал туристично-рекреаційної сфери регіонів України знижується прямо пропорційно з рівнем привабливості туристичної інфраструктури. Львівська, Франківська та Закарпатська області випадають з загальної залежності, адже залишають за собою вищі обсяги туристичного ВДВ за порівняно низького індикатора привабливості туристичної інфраструктури. Це пояснюється тим, що потенціал туристично-рекреаційної сфери цих регіонів підсилюється іншими чинниками, зокрема природно-кліматичними, бальнеологічними, а низький рівень нерозвиненості інфраструктури туристичних послуг зумовлює нижчим коефіцієнтом використання місткості колективних засобів розміщення, недостатнім забезпеченням автомобільними дорогами загального користування з твердим покриттям.

На сьогодні особливого значення набуває адаптація вітчизняної туристичної інфраструктури до міжнародних вимог щодо маркування, оцінки відповідності категоріям, складу обов'язкових послуг і рівня обслуговування, тобто приведення об'єктів інфраструктури (готелі, ресторани, кафе, культурні заклади, магазини, спортивні майданчики, ігрові майданчики, об'єкти побутового обслуговування тощо) до певного рівня, який буде зрозумілий для туриста та буде відповідати його очікуванням²²⁵.

Дослідження вказало також на існування прямої залежності між рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України та ВДВ у 2018 р. і забезпеченням конференц-залами і кількістю абонементів на Інтернет з наданням широкосмугового безпроводового доступу в основними елементами формування туристичної інфраструктури (рис. 3.16). Водночас відсутній прямий зв'язок між рівнем створення ВДВ у туристично-рекреаційній сфері регіонів і кількістю місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, довжиною автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям. У першому і в другому випадку це свідчить про низьку якість цих складових інфраструктурного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а отже неефективне використання економічного інфраструктурного потенціалу.

²²⁵ Лендел О. Д. Напрямки розвитку інфраструктури ринку туристичних послуг регіону. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2018. №1(9). С. 111-114. URL: <https://mssu.edu.ua/visnik/?p=3426&lang=uk>.

Розвиток туристично-рекреаційної сфери
від окремих елементів інфраструктурного
забезпечення у 2018 р.

Джерело: автором на основі²²⁶

розвитку через автомобільних доріг і залізниць, морських портів. Авіаційний, автомобільний, морський і морський транспорт здатні забезпечити з резервом транспортних потужностей на транспортному шляху. Саме тому транспортні шляхи України відповідають міжнародним вимогам і надавати можливість переміститися швидко, безпечно, надійно і комфортно. Основа складовою інфраструктури є наявна мережа зв'язків з країнами-сусідами, її розширення та функціонування. Неможливий розвиток туризму без системи функціонування різноманітних служб сервісу, харчування і побутового обслуговування, рекреаційного обслуговування. Актуальною проблемою є проблема водопостачання та каналізації

²²⁶ Держстат зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019 /zb/12/

населених пунктів і передусім рекреаційних центрів²²⁷. Підвищення розбудови інфраструктурного забезпечення регіонів України сприятиме залученню значних інвестиційних ресурсів, у т. ч. на основі ефективного використання яких у перспективі активізується попит і підвищить рівень конкурентоспроможності туристичного продукту на регіональних і локальних ринках, а також підкреслює потенціал туристично-рекреаційної сфери як окремих регіонів та країни загалом.

Аналіз тенденцій зміни та взаємозалежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказав на такі закономірності (рис. 3.17):

- Чернігівська область характеризується найвищою динамікою зростання туристично-рекреаційної сфери як за темпами збільшення ПІІ на одну особу, так і ВДВ, проте цей рівень не забезпечив відповідне створення нових робочих місць у туристичній індустрії, адже темп зростання зайнятості в туристично-рекреаційній сфері був порівняно низьким. Подібна ситуація в Івано-Франківській, Полтавській і Хмельницькій областях (але значно нижчі, ніж в Чернігівській області темпи росту ВДВ), проте лише в Івано-Франківській області розвиток туристично-рекреаційної сфери спостерігається за всіма аналізованими показниками;
- у тих регіонах, де характерні темпи спаду ВДВ у туристично-рекреаційній сфері, зайнятість залишається на тому ж рівні, що спадає значно нижчими темпами, що пов'язано з неефективною діяльністю у сфері надання туристично-рекреаційних послуг, а також неформальною зайнятістю на ринку туристичних послуг. Це пов'язано з значним обсягом тіньової економічної діяльності в туристичній індустрії. Водночас у цих регіонах темпи спаду ВДВ позитивно корелюють з темпами спаду прямих іноземних інвестицій (Запорізька, Волинська, Київська, Вінницька, Одеська, Житомирська, м. Київ, Чернівецька, Львівська, Кіровоградська, Сумська, Рівненська, Дніпропетровська, Черкаська, Хмельницька області). Це говорить про залежність розвитку туристично-рекреаційної сфери від іноземного капіталу в умовах використання власних ресурсів вітчизняних суб'єктів економіки.

²²⁷ Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчально-методичний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с.

Таблиця 3.4

Кореляційна матриця залежності чинників формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Кількість конференцій-з'їздів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	Кількість абонентів Інтернет з наданням ширококосмугового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, тис. грн	ІШ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньомісячна кількість туристів, що приїждять суб'єктом туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу, грн	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, дол. США	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, тис. грн	Кількість абонентів Інтернет з наданням ширококосмугового безпроводового доступу, тис. осіб	Позначення автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість потенційних туристів, обслуговуваних туристичними та туристичними об'єктами	Середньомісячна кількість туристів, що приїждять суб'єктом туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу, дол. США
0,90237	1																			
0,26085	0,579154	1																		
0,2100	0,10462	-0,12861	1																	
0,90914	0,838633	0,313368	0,225142	1																
-0,0671	-0,09461	0,140632	0,042203	0,15440	1															
-0,4424	-0,31936	-0,04858	-0,1696	-0,2293	0,213283	1														
0,42043	0,36409	0,06054	0,219676	0,65562	0,533078	0,28552	1													
0,96994	0,871967	0,254193	0,251738	0,93850	0,071567	-0,3368	0,547465	1												
0,96861	0,902715	0,301947	0,148049	0,92153	-0,02214	-0,3536	0,46415	0,975233	1											
0,92211	0,845646	0,337185	0,339707	0,97087	0,146415	-0,3232	0,559026	0,941562	0,91977	1										
0,98007	0,890062	0,365711	0,225706	0,94006	0,00457	-0,1803	0,50906	0,99011	0,90113	0,98123	0,94838	1								

... розвитку бізнесу, дієвості регуляторних механізмів і
... туристичних послуг, що знижує тіньову практику

... проблема високого рівня тінзації туристичної
... мінімізацією податкового навантажен-
... ринку, а також значним недоотриманням
... могли б послужити основою бюджетного
... необхідного для сектору інфраструктури. Обсяг
... в Україні у 2018 р. залишається в межах 90,6 млн
... надходжень від юридичних і фізич-
... туристично-оздоровчою діяльністю, за даними
... 5960 млн грн. Водночас спостерігається вкрай
... розподіл цих доходів, який обмежує
... інфраструктури в регіонах з найбільшою потребою. Так,
... туристичного збору, який надходив до місцевих
... в 2018 р. припало на Київ, 18% – на Львівську область,
... Наприклад, дев'ять регіонів отримали близько
... обмежувалися кількома сотнями тисяч.

... тінзації туристично-рекреаційної сфери на
... органів влади обмежені як фінансові
... мотивація для розбудови туристичної
... відповідних громадах, що знижує потенціал
... сфери у розвитку економіки громад (регіонів).
... відсутність важливого причинно-наслідко-
... капітального інвестування в туристично-
... динамічним розвитком туристично-
... (росту ВДВ), зростанням доходів від неї до
... (рис. 3.18). Адаже темпи росту туристичного збору
... процесами нарощення розвитку
... сфери за ВДВ і капітальними інвестиціями. А
... який в умовах тінзації туристичного рин-
... туристичних послуг – ПДВ, надходить виключ-
... бюджету. А розвиток туристичної інфраструктури на
... рівнях перебуває в компетенції місцевих

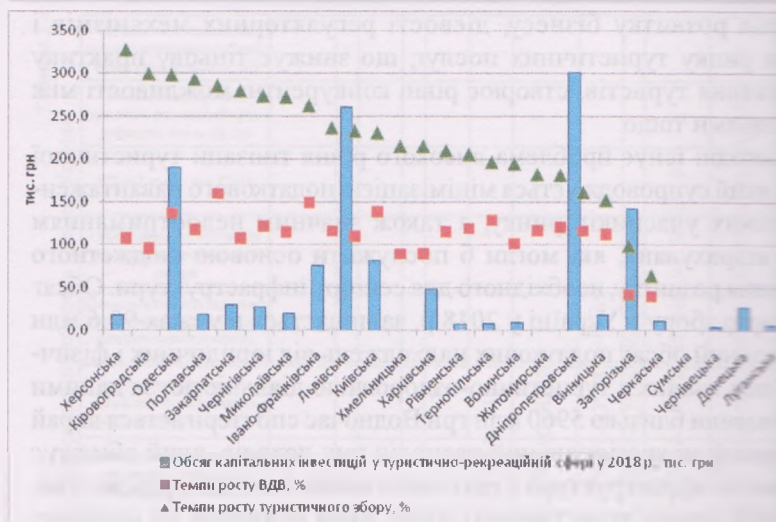

Рис. 3.18. Тенденції основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр.

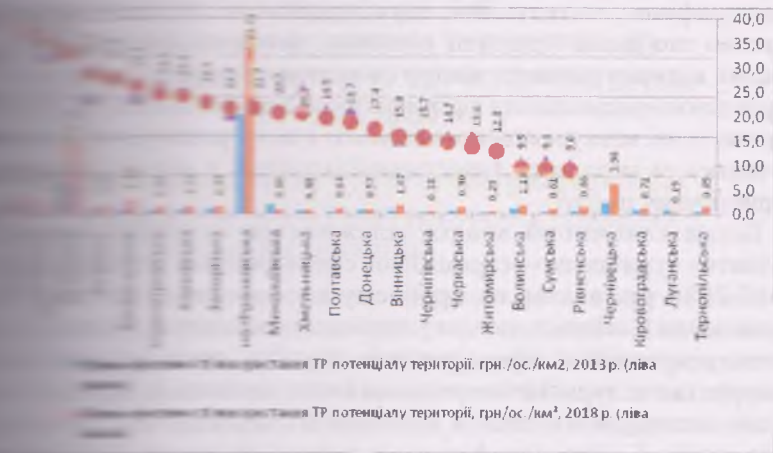
* Джерело: розраховано автором.

У цих умовах хаотичний розвиток тіньового турбізнесу становити інтерес для місцевих еліт лише з погляду участі в правах співвласності чи отримання корупційної винагороди. Це змушує сектор переважно на шляху «дикого» розвитку. Він спирається на колосальний нереалізований туристичний потенціал як внутрішній, так і в'їзного туризму. Але водночас супроводжується хронічним недофінансуванням інфраструктури та викликаною цим обмеженістю туристичних потоків з країн з «вибагливим» споживачем²³⁰.

Проведені нами дослідження показали також тісну залежність ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів (розрахована у підрозділі 3.2) та атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України у 2013 та 2018 рр. (розрахована у підрозділі 3.1) (рис. 3.19), про що свідчить, зокрема, високий коефіцієнт кореляції (0,688765 у 2018 р.).

²³⁰ Олексієнко О. Нереалізований потенціал. Чим небезпечна тенденція розвитку туристичної галузі. Український тиждень. 3 серпня, 2017. № 31 (507).

Таблиця 1. Динаміка розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України

Таблиця 2. Ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу та атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України у 2013 і 2018 рр.

Джерело: авторською збором.

Вивчаючи динаміку в розрізі складових формування індексу туристично-рекреаційної сфери регіонів України, то можна констатувати, що найбільший вплив на рівень ефективності туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України мають такі компоненти, як індекс культурної привабливості (коефіцієнт становить 0,758946) та інтегральний індекс привабливості туристично-рекреаційної сфери (коефіцієнт становить 0,967032). Натомість низькою була ефективність інтегрального індикатора привабливості туристичної сфери та рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території (коефіцієнт кореляції становить 0,27), що пов'язано з низьким рівнем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, яка на сьогодні не служить необхідною умовою для вичерпання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а тому є основним пріоритетом під час планування розвитку в рамках державної, секторальних та регіональних стратегій.

Висновком аналізу чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дав змогу згрупувати їх за типами: природно-географічні, економічні, соціально-

демографічні, інституційні, науково-технічні. А також основні глобальні тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг, від яких залежать вектор і можливості формування туристично-рекреаційної сфери регіонів України з огляду на стратегічної конкурентоспроможності і мету розширення розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародній туристичних послуг.

Більш глибокий аналіз залежностей основних розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за 2013-2018 рр. вказав на проблему неефективного транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території негативно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері (коефіцієнт кореляції становить 0,956401), як і обсяги прямого іноземного інвестування (коефіцієнт становить 0,971406), що визначає доцільність подальшої локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього і іноземного інвестора у розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Результати цього дослідження можуть бути використані при формування загальнодержавної, регіональних і локальних програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальні в час нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Розділ 4

ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

4.1. Застосування стандарту туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях

Стандарт сфери туризму та рекреації в територіальних громадах пов'язаний з формуванням у громадах умов для відвідування туристів і рекреантів, а також розкрити потенціал територіальних громад (зокрема, у тому числі і фінансові, які сфера туризму та рекреації має в територіальній громаді, можливо, якщо розглядати територіальну громаду як цілісну туристичну дестинацію. Опираючись на наукову літературу²¹ трактування поняття «туристична дестинація» ми розуміємо привабливу територіальну територію з наявним туристичним продуктом та інфраструктурою сфери туризму та рекреації, здатною забезпечити комфортне перебування туристів.

Поняття «туристичний продукт» закріплено у Законі України «Про туризм», згідно з яким туристичний продукт – це комплекс туристичних послуг, який поєднує послуги з розміщення та інші туристичні послуги, невід'язні з розміщенням і розміщенням (послуги з організації відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Виходячи з такого трактування, територіальна громада, яка розвивається на розвиток туризму та рекреації, має воювати інфраструктурою для всебічного задоволення потреб туристів у перебуванні, проживанні, харчуванні, розвагах,

²¹ Д. Д. Бабак, Д. І. Управління туристичними дестинаціями: підходи до розвитку. М. Київ: ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с. С. 10-25, 285-287; Д. Д. Бабак, Д. І. Сфера та перспективи розвитку підприємств і дестинацій туристичного відвідування регіону. Економіка та держава. 2017. №11.

²² Закон України від 15 вересня 1995 року, №324/95-ВР. URL: [http://zakon.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/](http://zakon.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80)

У науковій і прикладній літературі містяться різні трактування та класифікації інфраструктури туризму і рекреації. Так, наприклад, Н. Корж, Д. Басюк²³³ вказують на дві складові інфраструктури туризму: індустрію туризму та індустрію гостинності. Індустрія туризму включає суб'єкти, діяльність яких безпосередньо пов'язана з організацією туристичних поїздок і супроводом туристів (туристичні оператори, туристичні агентства і т. п.), підприємствами, які доставляють туристів і багажі до туристичної дестинації та надають транспортні послуги в її межах, суб'єктів індустрії розважальних задіянь в організації дозвілля туристів і рекреантів (розважальні тематичні парки, атракціони тощо). До індустрії гостинності належать суб'єкти, діяльність яких полягає у забезпеченні перебування туристів (колективні та індивідуальні заклади розміщення), харчування, надання супутніх туристичних послуг (побутових, банківських, зв'язку та інших).

Зазначені науковці²³⁴ також акцентують увагу на існуючих особливостей функціонування інфраструктури туризму:

1) наявності сполучної ланки – своєрідного допоміжного елемента інфраструктури туризму, – яка забезпечує зв'язок між споживачами туристичного продукту та суб'єктами об'єктами інфраструктури туризму (індустрії туризму та індустрії гостинності) так і суб'єктів інфраструктури туризму між собою. Також це стосується глобальні комп'ютерні мережі. Вони не лише інформують туристів про популярні туристичні дестинації, але й дозволяють їм віддалено забронювати туристичні тури, квитки на транспорт до місця призначення, проживання, оренду транспорту тощо. Серед найпопулярніших ресурсів, на нашу думку, можна виділити Маркетплейс (туристична метапошукова система, за допомогою якої користувачі можуть здійснювати пошук та порівнювати пропозиції на сайтах готелі, автомобілі на прокат та інші туристичні послуги). Маркетплейс перенаправляє користувачів на сайти суб'єктів інфраструктури туризму, які безпосередньо здійснюють продаж квитків і надання туристичні послуги), Booking.com (система інтернет-бронювання готелів в будь-якій країні світу), Airbnb (онлайн-сервіс з розміщенням людини та короткострокової оренди житла по всьому світі, що функціонує на засадах економіки спільної участі), Skyscanner (онлайн-сервіс пошуку авіаквитків).

²³³ Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: навчальний посібник. Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с. С. 10-25, 20-27.
²³⁴ Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: навчальний посібник. Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с. С. 10-25, 20-27.

...та порівняння авіаквитків усіх регулярних і
...готелів і прокату автомобілів);
...і вертикальний взаємозв'язок суб'єктів
...з елементами інфраструктури (мережею
...господарством, енергетикою,
...та системою управління територіальною
...самоврядування)²³⁵. Цей взаємозв'язок
...надавання туристичних
...інфраструктури туризму) в межах
...туристичної дестинації) може позитивно
...другої (наприклад, житлово-комунального
...його фінансування від надходжень,
...збору). І, навпаки, покращення дорожньої
...до туристичної дестинації і
...туристів, що в результаті може позитивно
...інфраструктури туризму.
...особливостей демонструє мультиплі-
...туризму і рекреації на суміжні галузі економіки,
...з інфраструктурою туризму (переробною
...металевих, дерев'яних, скляних,
...виробів, продуктів харчування тощо),
...послуги та інші), проте для яких вона є
...продукції.
...підходить до плумачення інфраструктури ту-
...вказуючи, що це лише «проміжна ланка між
...ресурсами, культурно-
...та задоволенням потреб споживачів у
...вражень»²³⁶. Дослідниця виділяє в складі
...господарюючих суб'єктів двох рівнів:
...інфраструктури туризму (їх діяльність
...туристичної подорожі (туристичні оператори
...готелі, санаторії, пансіонати тощо), пере-
...внутрішній маршрутний транспорт), надан-
...та фінансових послуг);
...інфраструктури туризму (надають
...міжнародних і в межах туристичної дестинації),

...Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: під-
...ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с. С. 10-25, 285-287.
...С. П. Конкурентоспроможність територіальних ринків ту-
...дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Львівський
...університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 242 с. С. 112.

харчування, торгівлі, організації дозвілля, побутового та іншого обслуговування)²³⁷.

Однак, попри відмінності в підходах до трактування інфраструктури туризму, як іноземні, так і вітчизняні дослідники²³⁸ сходяться на думці щодо її складових елементів: 1) послуги з організації туризму; 2) послуги з організації перевезень; 3) послуги з розміщення туристів тимчасового проживання; 4) послуги з забезпечення харчування туристів; 5) послуги з організації відпочинку та розваг. Головним чинником, що вплинуло наявністю видів економічної діяльності, задіяних у сфері туризму та рекреації, які підпадають під статистичний облік, є відсутність економічної оцінки та відповідають міжнародним класифікаційним стандартам. Останнє дозволяє здійснювати їх зіставлення з іншими країнами світу.

До суб'єктів, які надають послуги з організації подорожей належать туристичні оператори та агентства, туристичні інформаційні центри, туристичні служби бронювання, а також суб'єкти, які прямо не задіяні в організації подорожі, але своєю діяльністю заохочують до прийняття рішення про подорож (рекламні агенції, туристичні оглядачі і блогери, туристичні асоціації і т. ін.).

Послуги з організації перевезень забезпечують підприємства, які спеціалізуються на повітряних, залізничних, морських, річкових перевезеннях, фізичні особи, які здійснюють перевезення туристів автомобільним транспортом (здебільшого в межах туристичних маршрутів до місця призначення), підприємства з прокату автомобілів, таксі та інші. Крім того, групи з певною умовністю можна віднести і автозаправні станції, які є невід'ємною складовою транспортної галузі.

Надавачами послуг туристам і рекреантам з розміщення та тимчасового проживання є готелі, мотелі, хостели, кемпінги, бази відпочинку, оздоровчі табори, пансіонати, приватні садиби тощо.

Послуги з забезпечення харчування надають ресторани, кафе, бары, фудкорту і т. п.

Організація відпочинку і розваг покладається на музеї, рекреаційні центри, клуби, тематичні парки, атракціони, підприємства, які надають послуги з організації гірськолижного відпочинку, водних спортивних заходів тощо.

²³⁷ Грабовенська С. П. Конкуренентоспроможність територіальних громад туристичних послуг в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Грабовенська С. П. – Львів: національний університет імені Івана Франка, 2017. – 242 с. – С. 10.

²³⁸ Westcott M. Transforming Communities Through Tourism: A Handbook for Community Tourism Champions. 2016. URL: <https://indigenousbusiness.com/wp-content/uploads/2016/12/Transforming-Communities-Through-Tourism.pdf>

... туризму, спортивного туризму і т. д. До цієї
... фестивалі, концерти, виставки, ярмарки,
... значною мірою організація таких заходів
... територіальної громади: органів місцевого
... громади.

... вище поділу, ми аналізуватимемо
... в територіальних громадах.

... функціонування і перспектив розвитку сфери
... на локальному рівні ми відібрали найбільш
... туристів і рекреантів територіальні громади
... які отримували до своїх бюджетів найбільші
... збору (як показника офіційного
... На наступному етапі ми поділили відібрані
... від їх орієнтації на домінуючий
... рекреаційних послуг на п'ять груп:
... 2) громади з орієнтацією на гірські види
... термальними джерелами; 4) громади
... відпочинок; 5) громади з орієнтацією
... туризм. Об'єктом аналізу першої групи
... м. Трускавець, смт. Східниця, м. Мор-
... другої групи (громади з орієнтацією на
... с. Полянниця і м. Яремче (Івано-Франківської
... Львівської
... термальними джерелами) –
... Березівського району Закарпатської області;
... з орієнтацією на морський відпочинок) –
... територіальна громада та смт. Затока Білгород-
... Одеської області, м. Бердянськ і Приморська
... Запорізької області, Коблівська
... Миколаївської області, с. Залізний
... м. Скадовськ і смт. Лазурне Скадов-
... Херсонської області); п'ятої групи
... на культурно-історичний туризм) – м. Львів,
... центри). Саме ці територіальні громади
... нашого дослідження. Проте для виявлення
... розвитку сфери туризму та рекреації
... деяких інших територіальних громадах.

... Transforming Communities Through Tourism: A Handbook for
... 2016. URL: <https://indigenoustourism.ca/>
... 2016/12/Transforming-Communities-through-

Аналізувались лише ті регіони, до складу яких входить територіальна громада, які становлять головний об'єкт дослідження: Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська та Херсонська області.

У досліджуваних регіонах, крім Львівської області, за період з 2014 по 2018 рік відбулось зменшення кількості суб'єктів туристичної діяльності – юридичних осіб, які надавали послуги з організації туристичних подорожей. Найбільше їх чисельність за вказаний період спостерігали в Івано-Франківській (на 43,8%) і Закарпатській областях (на 30,0%) – у Запорізькій області (на 16,2%), а у Львівській області відбулось збільшення (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Кількість туристичних підприємств – юридичні особи, які надавали послуги з організації туристичної подорожі, юридичних осіб

Регіон	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Приріст / зменшення у 2018 р., порівняно з 2013 р., %
Закарпатська	40	37	35	31	28	-30,0
Запорізька	74	61	66	63	62	-16,2
Івано-Франківська	48	40	36	34	34	-29,2
Львівська	140	137	149	159	142	-0,7
Одеська	31	29	29	23	18	-43,8
Херсонська	172	164	157	140	135	-21,5
Україна	411	376	375	351	323	-27,3

Джерело: розроблено автором за даними Ліцензійного реєстру туристичних підприємств туристичної діяльності Міністерства економічного розвитку України (2018).

У період з 2014 по 2018 рр. в усіх досліджуваних регіонах, крім Львівської області, мала місце тенденція до зменшення кількості туристичних підприємств (табл. 4.1). Натомість у Львівській області – збільшення. Найімовірнішою причиною є жорстка конкуренція підприємств (на території) на ринку туристичних послуг і популярність туристичних підприємств-туроператорів з доброю репутацією, які надають послуги в найбільш популярних містах. Так, до 10-ти найпопулярніших туристичних підприємств за кількістю клієнтів – українських громадян, які користувались їхніми послугами в Україні у 2018 р., потрапили ТОВ «АККОРД-ТУРИЗМ» (кількість клієнтів понад 36,7 тис. осіб) та ТОВ «ВІДВІДАЙ»

(5,7 тис. осіб), які були зареєстровані у Львові. Решта туроператорів топ-10 – були зареєстровані у столиці²⁴².

За аналізований період зменшилась і кількість туристичних агентств – юридичних осіб у Закарпатській (на 8 юридичних осіб, або на 36,4%), Запорізькій (на 6 юридичних осіб, або на 9,4%), Львівській (на 7 юридичних осіб, або на 8,9%), Миколаївській (на 11 юридичних осіб, або на 42,3%) та Одеській (на 7 юридичних осіб, або на 10,7%) областях (в Івано-Франківській і Херсонській областях у 2018 році відповідала кількості туристичних агентств 2013 р. (23 і 11 відповідно) (Додаток 3).

Натомість в усіх досліджуваних регіонах, крім Закарпатської області, період 2014-2018 рр. простежується тенденція до зростання чисельності туристичних агентів, які функціонували як фізичні особи – підприємці (ФОПів) (Додаток 3). Найбільше їхня чисельність збільшилась у Львівській (у 2,3 раза, порівняно з 2014 р.) і Миколаївській у Львівській областях. У Запорізькій області вона також демонструє тенденцію зростання, починаючи з 2015 р., але ще не досягнула кількості ФОПів, які провадили діяльність у сфері туризму у 2014 р.

Аналіз даних ліцензійного реєстру суб'єктів туристичної діяльності²⁴³ засвідчив наявність туристичних операторів в окремих досліджуваних нами територіальних громадах. Так, у м. Берегове функціонувало 3 юридичні особи, які здійснюють туроператорську діяльність, у м. Бердянськ – 2, у м. Івано-Франківськ – 1, у с. Поляниця – 1, у м. Трускавець – 16, у смт Скадовськ – 1. Домінуюча ж частина туроператорів регіонів була сконцентрована в обласних центрах: в Україні – у всіх туристичних операторів, зареєстрованих у м. Львів – 93%, у м. Запоріжжі – 93%, в Івано-Франківську – 52%, у Львові – 52%, Миколаєві – 83%, в Одесі – 93%, у Херсоні – 73%. Окрім того, в усіх досліджуваних територіальних громадах функціонують туристичні агентства, які тісно співпрацюють з туристичними операторами, а також самостійно організовують тури та екскурсії.

²⁴² Довідка за результатами опрацювання статистичних даних туристичної діяльності за 2018 рік. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та підприємства господарства, 2019. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Default.aspx?DocumentId=af1f25ec4-d349-45e5-8dc0-b1805e7e41bc&title=Download&documentId=af1f25ec4-d349-45e5-8dc0-b1805e7e41bc>

²⁴³ Ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. URL: <http://www.mre.gov.ua/Documents/Download?id=af6f56cb1-1ac1-45b3-b87b-a715564444>

...в межах громади та до найближчих визначних
...інтерес для туристів і рекреантів і подорож до яких
...туристичній дестинації). Так, наприклад,
...функціонує 12 суб'єктів туристичної

... – 35.
... програм соціально-економічного розвитку
... в територіальних громадах засвідчує, що навіть
... територіальних громадах турсервісів і турагентств
... впливу на розвиток туризму в межах
... суб'єкти туристичної діяльності переважно
... туризм. Останнє здебільшого пов'язане
... інфраструктури в туристичних дестинаціях
... / якості пропонованих туристичних
... забезпечення пляжів об'єктами
... душевими кабінками, туалетами, кабінами

... організації туризму та рекреації в територі-
... неорганізованих туристів – є туристичні
... діяльність у сфері надання санаторно-
... трансферу, ініціюють і розробляють нові
... продукти, працюють над вдосконаленням
... екскурсійні послуги, співпрацюють з
... тощо. Проте серед досліджуваних
... центри наявні лише в кожній другій з
... (у м. Трускавець, смт Східниця, с. Поляниця,
... ОТГ, м. Берегове, смт Затока, м. Львів, м. Одеса,
... територіальних громад, у яких розроблені
... документи з розвитку туризму (Коблівська
... ОТГ, Шабівська ОТГ, м. Моршин), одним з
... започаткування діяльності туристичних

... розвитку територіальної громади як турис-
... (насамперед в особі органів місцевого
... туристичними асоціаціями, які надають допомогу
... туристичній дестинації (цей аспект буде
... у п. 4.3 цього розділу).

... транспорту, що забезпечує перевезення
... до туристичних дестинацій, є залізничний і
... транспорт. Рідше туристи використовують

автобусні перевезення під час планування відпочинку за межами дому (понад 500 км), і практично не використовують авіаційний транспорт через високу, порівняно з наземним транспортом, вартість квитків на авіаперевезення.

Широка розгалуженість мережі залізничних колій у Тернопільській залізниці (загальна довжина залізничних колій в Україні становить 21 тис. кілометрів (третя за довжиною у Європі)) зумовлює велику частоту пасажирських залізничних перевезень на далекі відстані. У 2018 р. залізничним транспортом було перевезено близько 100 мільйонів осіб²⁴⁴.

Аналіз транспортної інфраструктури, яка забезпечує перевезення пасажирів (залізничних станцій чи вокзалів, автостанцій чи автовокзалів, аеропортів) показав, що серед досліджуваних туристичних дестинацій залізничні станції є у більшості територіальних громадах (табл. 4.2). Головною причиною географічне розташування (гірська місцевість, морська віддаленість від національних і регіональних залізничних ліній). Так, у смт Східниця, с. Поляниця, Приморській ОТГ, Кобляківській ОТГ, с. Залізний Порт, м. Скадовськ, смт Лазурне та с. Косонь – відсутнє залізничне сполучення. Однак воно компенсується міжміськими автобусними перевезеннями (з обласних центрів – великих міст обласного значення), особливо в туристичних дестинаціях, орієнтованих на морський відпочинок.

Завантаженість залізничних станцій пасажирами в досліджуваних територіальних громадах зумовлена специфікою їхньої туристичної ресурсів. Так, найбільша завантаженість залізничних станцій пасажирами в територіальних громадах, орієнтованих на морський відпочинок, припадає на другу половину липня – початок вересня. У туристичних дестинаціях, орієнтованих на гірський відпочинок та культурно-історичний туризм, це, крім літніх місяців, це і травень (період новорічних свят) (табл. 4.2). У пікові періоди їх навантаження сягає від кількох сотень у невеликих територіальних громадах до кількох тисяч на добу у великих містах.

Практично в усіх територіальних громадах (крім Шабівської ОТГ і с. Косонь) є автостанції (а у великих містах – автовокзали), які полегшують переміщення туристів і рекреантів на великі відстані, дозволяють краще організувати подорожі. Відсутність автостанцій в Шабівській ОТГ пояснюється тим, що вона розташована в гірській

²⁴⁴ Кількість перевезених пасажирів за видами транспорту. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 4.2

... інфраструктура туристичних destination

Навчальність			Середньодобова завантаженість залізничної станції/ вокзалу пасажирами, осіб на добу	Періоди найбільшого завантаження залізничних станцій
...	автостанції (автовокзалу)	аеропорту		
-	+	-	825	Липень-грудень
-	+	-		
-	+	-		
-	+	-		
-	+	-	125	Грудень, серпень
-	+	-	447	Липень-вересень, грудень-березень
-	+	-	40	Липень-серпень
-	-	-		
-	-	-	2	Липень-серпень
-	+	-	13	Серпень-вересень
-	+	+	801	Липень-серпень
-	+	-		
-	+	-		
-	+	-		
-	+	+		
-	+	+	15910	Липень-серпень, грудень
-	+	+	11852	Липень-серпень
-	+	+	1486	Травень, серпень, грудень

... на основі даних інтерактивної карти пасажирських перевезень ... ресурсів мережі Інтернет про наявність залізничних станцій (автовокзалів), аеропортів у досліджуваних ...

... Як куди і скільки їздили українці міжміським ... у 2014-2015 рр. Тексти.org.ua, 2016. URL: ...

автомобільній дорозі, яка сполучає м. Білгород-Дністровський (сусідня територіальна громада – районний центр) з Одесою. Водночас наявність автостанції в смт Затока, яка розташована на трасі ж автошляху, обумовлена величезною популярністю цієї туристичної destinations серед рекреантів у літній відпочинковий сезон.

Найгірша ситуація з переміщенням туристів і рекреантів до усіх досліджуваних туристичних destinations, – до с. Косинь. Там дістатись до головного туристичного ресурсу територіальної громади – оздоровчо-рекреаційного комплексу «Косино» (термальних басейнів, аквапарку) – можливо або власним автотранспортом, або залізничним транспортом чи автобусом до м. Берегове, а звідти на таксі чи в складніше подорож і робить її дорожчою.

Загалом слід констатувати, що система перевезення туристів і рекреантів до туристичних destinations в Україні є добре налагодженою. Свідченням цього, окрім наявності у більшості досліджуваних територіальних громад усіх видів міжміського транспортного сполучення, є також збільшення транспортних засобів, які здійснюють перевезення пасажирів, у пікові періоди. Так, Укрзалізниця з початку літнього періоду збільшує кількість міжміських поїздів у напрямках Одеса – Херсона, Бердянська та Генічеська (у 2017 р. – на 13 потягів, у 2018 р. – на 17 потягів, у 2019 рр. – на 23 потяги).

Послуги з розміщення для тимчасового проживання туристів і рекреантів надають готелі й аналогічні засоби розміщення, а також кемпінги, бази відпочинку, оздоровчі табори, приватні садиби тощо. В Україні про колективні заклади розміщення в досліджуваних територіальних громадах є лише фрагментарні (наприклад, у м. Бердянськ у 2017 р. було 22 колективні заклади розміщення, які відвідали 12,8 тис. осіб; Приморській ОТГ – 19 закладів (відвідали 33,3 тис. осіб); у Кобляківській ОТГ – 60 закладів (відвідали 48,3 тис. осіб); у смт Лазурне – 51 заклад, у якому побували 18,6 тис. осіб). Для оцінювання тенденції з кількістю закладів розміщення та чисельності їх відвідувачів ми скористалися даними Державної служби статистики в розрізі регіонів, до складу яких входять досліджувані туристичні destinations.

До 2018 р. офіційна статистика обліковувала колективні заклади розміщення, які функціонували у статусі юридичних осіб та їх філій, а також фізичних осіб – підприємців, сумарно, а з 2018 р. наведені дані лише про юридичні особи та їхні філії. Аналіз даних Державної служби статистики України в розрізі регіонів, до складу яких входять досліджувані туристичні destinations (додаток К), показує, що у 2017 р., порівняно з 2016 р., кількість колективних засобів розміщення

Львівській (на 1,7%), Закарпатській (на 2,3%), Одеській (на 0,5%) і Херсонській (на 6,2%) областях. У Львівській і Миколаївській – зросла (на 6,6% і 3,8% відповідно). Зростає кількість фізичних осіб, це відбулось за рахунок зміни чисельності підприємств – підприємств, яким легше, ніж юридичним особам, здійснювати свою діяльність. Водночас кількість місць розміщення у 2017 р., порівняно з попереднім роком, зросла у Львівській (на 1,9%) і Миколаївській (на 3,3%) областях. В інших аналізованих регіонах – зменшилась. А от кількість осіб, які перебували у 2017 р. у колективних засобах розміщення, порівняно з 2016 р., відбулось лише у Львівській (на 16,3%) і Запорізькій (на 3,3%) областях. У всіх інших регіонах розміщення переважали ті, які функціонували в формі фізичних осіб – підприємств. Такі висновки можна зробити, аналізуючи дані про заклади розміщення в 2017-2018 рр. Так, якщо припустити, що кількість колективних засобів розміщення – юридичних осіб (та їхніх філій) у 2018 р. не змінилась, то можна стверджувати, що практично кожні два колективні засоби розміщення у Запорізькій та Одеській областях, три – у Львівській і Миколаївській, два з п'яти – Херсонській, три – у Львівській і Миколаївській і чотири з п'яти – у Закарпатській області реєстровані як фізичні особи – підприємці. Проте вони становлять лише до 50% усіх осіб, які перебували у колективних засобах розміщення регіону (за виключенням Закарпатської області). Лише частка туристів, які зупинялися на ночівлю у фізичних засобах розміщення, які надавали послуги з розміщення туристів, становить 70%. Решту туристів обслуговували колективні заклади розміщення – юридичні особи.

Особливою ознакою функціонування юридичних осіб, приватних підприємств та фізичних осіб, які надають послуги з розміщення туристів і рекреантів без офіційної реєстрації своєї діяльності, є невідповідність задекларованого класу комфорту осель фактичному стану. Особливо гострою є ситуація в туристичних регіонах, які орієнтуються на морський відпочинок, оскільки більшість рекреантів у літній відпочинковий сезон майже напевно шукають закладів розміщення, попри комфортність умов розміщення. Адекватні проблеми притаманні і колективним закладам розміщення – бази відпочинку та дитячі табори. Так, наприклад, у Львівській ОТГ розміщено 65 баз відпочинку. Середній рівень заповнення номерного фонду складає лише 50%. Рівень

комфорту закладів розміщення, навіть за оцінками органів місцевого самоврядування, є невисоким. Більшість закладів розміщення не сертифікована. У територіальній громаді відсутні заклади розміщення, які б відповідали міжнародним стандартам щодо задоволення потреб іноземних туристів. У туристичних дестинаціях, зокрема морський і гірський відпочинок, наявні також проблеми комфорту проживання та харчування, у закладах відпочинку для дітей. Так, у смт Затока, окрім сучасних новозбудованих готельних комплексів, на кшталт «Червона рута», розташовані комунальні заклади розміщення: чий табір «Аліє паруса», який потребує реконструкції та модернізації, і база відпочинку «Чорноморські зорі» комунального типу типу «Модерн». Для приведення їх до задовільного стану для задоволення дітей потрібні чималі капіталовкладення, яких з місцевими ресурсами виділити не можуть.

Для оцінювання наявних закладів розміщення в туристичних дестинаціях і вартості проживання в них на Booking.com найбільшим у світі ресурсом з онлайн бронювання житла, працює в якому налічує майже 30 млн осель з усього світу. Нашими критеріями відбору житла були:

- період перебування – 7 ночей (з 24 серпня до 31 серпня 2019 року). Сім ночей можна вважати мінімальним відпочинком туриста, а кінець серпня – менш завантажений туристичний період, що дозволяє виявити більшу кількість житла;
- чисельність туристів – дві особи. Це дозволяє оцінити вартість житла і оцінити його вартість (починаючи від майже 200 грн за номері у хостелі чи окремої кімнати в багатокімнатній квартирі до багатокімнатних апартаментів чи цілого будинку, розрахованої на більшу кількість осіб);
- до ціни проживання включено туристичний збір. Збірний він не має суттєвого впливу на вартість проживання в одній чи іншій туристичній дестинації (детальніше туристичний збір буде розглянуто в пункті 4.2 цього розділу).

Найбільша пропозиція житла для тимчасового перебування серед досліджуваних туристичних дестинацій на ресурсі Booking.com була у великих містах групи культурно-історичних туристичних дестинацій: Одесі (1483 помешкання) та Львові (753) (табл. 4.3). Найменшою кількістю пропозиції житла були популярні серед туристів міста чорноморського узбережжя (смт Затока та Шабівська ОТГ). Найменша представлена на сайті Booking.com пропозиція житла в Тернопільській ОТГ і с. Косонь. Однак такий стан речей жодним чином не впливає

м. Яремче, м. Трускавець, смт Східниця, м. Ужгород, Славська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Поляниця, м. Скадовськ) можна винайняти житло, яке б відповідали рівню класовості чотири і п'ять зірок (табл. 4.3). Здебільшого в досліджуваних територіальних громадах пропонується житло, яке не відповідає критеріям для встановлення класовості, а також помешкання, яке відповідає рівню класовості три зірки. Це свідчує наявність згаданих вище проблем у територіальних громадах з наданням якісних послуг з тимчасового проживання.

Вартість з однієї доби проживання в туристичних дестинаціях суттєво не відрізняється (табл. 4.4). Найдешевше житло (кімнату на двох осіб)

Таблиця 4.4
Вартість однієї доби проживання для двох осіб у туристичних дестинаціях (за даними на booking.com), грн

Туристична дестинація	Найнижча ціна на 2 особи за 1 добу проживання, грн	Найвища ціна на 2 особи за 1 добу проживання, грн	Частка житла за цінovими діапазонами, %			
			0-1490 грн	1490-2980 грн	2980-4470 грн	4470-5960 грн
с. Косонь	800,00	1250,00	100,0	-	-	-
Приморська ОТГ	700,00	2711,43	30,0	30,0	20,0	10,0
с. Поляниця	400,00	11000,00	31,0	34,5	12,1	5,2
м. Скадовськ	390,00	3000,00	60,6	36,4	3,0	-
м. Берегове	350,00	1755,00	75,0	22,5	2,5	-
Славська ОТГ	318,86	6000,00	55,3	26,3	10,5	2,6
м. Одеса	300,00	2000,00	34,4	40,8	13,9	6,2
Шабівська ОТГ	300,00	5882,29	48,5	33,4	11,9	4,1
смт Затока	300,00	7057,14	50,0	34,7	8,7	4,3
м. Яремче	300,00	10000,00	54,6	30,9	9,7	2,9
смт Східниця	300,00	6500,00	42,6	33,3	16,7	1,9
с. Залізний Порт	282,86	4000,00	53,9	31,6	10,5	2,6
м. Моршин	250,00	1100,00	85,0	10,0	5,0	-
м. Бердянськ	247,00	5318,00	70,3	25,0	2,0	2,0
м. Львів	240,00	15000,00	40,4	40,5	12,8	3,8
м. Ужгород	240,00	3200,00	51,4	43,2	4,1	1,4
м. Трускавець	237,86	8471,43	69,5	18,8	5,5	3,1
Коблівська ОТГ	227,43	9142,86	34,8	28,3	21,7	10,9
смт Лазурне	200,00	2128,57	57,0	32,0	8,0	2,0

Складено і розраховано автором на основі аналізу даних сайту Booking.com станом на 10.01.2020 р.

2 місця в готелі в загальному номері) можна винайняти, починаючи від 200 грн за добу в смт Лазурне до 400 грн за добу – у с. Поляниця. Курорт «Буковель» (с. Косонь і Приморська ОТГ) не береться до уваги

...представленої пропозиції житла). У більшості
...можна винайняти кімнату на двох за ціною
...пропозиції житла за найвищими цінами (які
...), то здебільшого воно представлене
...апартаментами, або віллами, придатними для
...перебування великої кількості осіб (до 15-

...досліджуваних туристичних destinations (крім,
...), переважає пропозиція житла в ціновому
...для двох осіб (табл. 4.4). Найбільша
... у м. Моршин (85% усього представленого на
... у цій територіальній громаді), м. Берегове
... 7%). В Одесі, Львові та с. Поляниця переважає
...діапазоні 1490-2980 грн за добу для двох
...відповідно, 40,8%, 40,5% та 34,5% усього
...Booking.com житла у відповідних туристичних
...житла вартістю понад 2980 грн у всіх туристичних
...с. Поляниця, не перевищує 25%
...житла у відповідних
...громадах. Таким чином, можна стверджувати, що у
...туристичних destinations наявна пропозиція житла
...рівнем доходів.

...досліджуваних територіальних громадах
...заклади харчування та розміщення: від
...з фаст-фудом і кафетеріїв до вишуканих
...офіційна статистика даних про кількість закладів
...територіальних громад не наводить, а сайти, на
...сфері харчування відсутні, то встановити їх
...досліджуваними туристичними
...Проте, за оприлюдненою інформацією на
...самостворення окремих територіальних
...засвонок, що їх кількість достатня не лише
...туристів, але й для підтримання між ними
...на території Яремчанської міської
...с. Поляниця, функціонує 130 закладів
...сміт Східниця – понад 35 ресторанів і
...у м. Трускавець – 98. Щоправда, за даними
...туризму в Шабівській ОТГ, на території громади
...ресторани та 4 кафе.

Аналіз потенціалу досліджуваних територіальних громад щодо забезпечення відпочинку та розваг туристів засвідчив, що в окремих місцевому самоврядування, і бізнесові структури скерували зусилля на забезпечення комфортного перебування туристів і розвиток у туристичній дестинації. Підтвердженням цього є наявність широкого спектру найрізноманітніших розважальних закладів і музеїв, класичних музеїв і локальних (у межах закладів розміщені) культурних програм до зоопарків, дельфінаріїв та всеукраїнських і міжрегіональних фестивалів.

Більшість досліджуваних територіальних громад (окрім окремих з них на культурно-історичний туризм обласних центрів) характеризуються невеликою кількістю класичних музеїв (історичних, етнографічних, музеїв, присвячених життю і творчості видатних людей тощо) (табл. 4.5). Але у кожній туристичній дестинації невелика кількість музеїв доповнюється приватними садибами, квартирами, ресторанами, парками та іншими культурними осередками озелениеними та декорованими на різноманітну тематику. Як приклад можна навести музей футболу на базі відпочинкового комплексу «Урочище Вишня» в с. Поляниця, музей скіфів і музей історії міста Лазурне, парк-музей «Карпати в мініатюрі» в м. Яремче, Центр винари вина Шабо в Шабівській ОТГ, кав'ярню «Копальня кави» та ресторан «Криївка» у Львові, музей контрабанди і музей цікавої науки в Івано-Франківську (і т. п.). Головним чином, це притаманно туристичним дестинаціям, орієнтованим на культурно-історичний і гірський туризм, де є великі потоки туристів і висока конкуренція серед закладів розважального харчування, хоча і в туристичних дестинаціях інших досліджуваних груп органи місцевого самоврядування і приватні підприємства намагаються організувати цікаві локації, які б приваблювали туристів. Слід також зазначити, що територіальні громади, найбільше з них популярних туристичних дестинацій, також залучають туристів найнявним у них туристичним ресурсам. Наприклад, у м. Батурині Дністровський розташовані одні з основних туристичних об'єктів регіону (фортифікаційна споруда «Аккерманська фортеця» (XV-XVI ст.) та античне місто «Тіра» (багаточислове городище IV-VI ст. до н. е.), які є об'єктом інтересу туристів, що відпочивають у селі Батурин Шабівській ОТГ.

Окрім традиційних закладів культури та мистецтва, інфраструктури туризму та рекреації окремих туристичних дестинацій підпорядковані численні специфічні заклади відпочинку та розваг. Так у м. Березівці функціонує зоопарк «Сафарі», аквапарк «Мис Доброї Надії».

Таблиця 4.5

Кількість закладів в культурі та мистецтва в деяких туристичних
 DESTINACIJAХ у 2018 р.*

	Музеї	Клубні заклади
	3	9
	1	-
	1	1
	2	-
	21	22
Усього	76	1420
	1	3
	2	4
Область, усього	26	724
	1	1
	6	2
Область, усього	14	462
	1	-
	-	-
	11	-
Область, усього	14	735
	5	12
	1	25
Область, усього	23	441
	1	1
Область, усього	9	447

У період 2013-2018 рр. кількість музеїв і клубних закладів залишалася
 стабільною, знак «-» означає, що інформація відсутня.

У деяких головних управліннях Державної служби статистики
 Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Запорізькій,
 Тернопільській областях, а також за наявною інформацією в
 інших програмах розвитку туризму досліджуваних туристичних
 територій інформація про наявність інших закладів культури (кінотеатрів,
 театрів тощо).

У Львівській області – колесо огляду «Міраж»; у Коблівській ОТГ –
 колесо огляду «Коблівка» та «Орбіта»), дельфінарій, виноробний завод
 «Виноробня», територіальний ландшафтний парк «Тилігульський», куди
 щорічно організовують екскурсії для рекреантів не лише з
 території ОТГ, але й з-поза її меж (Миколаєва, Одеси та інших міст);
 у Тернопільській області – територіальний парк «Адамівка», дельфінарій «Оскар»,
 територіальний парк «Адамівка», дельфінарій «Оскар»,
 територіальний парк «Адамівка» надають також санаторії та приватні садиби

(катання на конях, гірських велосипедах, позашляховиках, великою командою, польоти на повітряній кулі тощо); у м. Яремче функціонують: еко-туристичний візит-центр з експонатами об'єктів та атрибутами традиційного гуцульського побуту, господарство з центром реабілітації диких тварин, еко-босоногий маршрут «Ведмежа стежка», туристичні маршрути «Маковиця» та «До найстарішого дерева»; у безпосередній близькості с. Поляниця розташований гірськолижний курорт «Буковель» 850-1372 метрів над рівнем моря, на якому функціонують 16 загальною пропускною здатністю 34700 осіб / год. (дозволяє кататись до 15 тис. осіб); поблизу смт Східниця розташовані «Тустань»; туристичні дестинації Закарпатської області (м. Бистриця та с. Косонь), окрім бальнеологічних курортів, намагаються туристів дегустаційними винними залами (наприклад, винний сім'ї Шош, дегустаційний зал «Шато Чізай» та ін.); поблизу смт є острів Джарилгач, територія якого є національним природним а в самому смт Лазурне – парк атракціонів, яхт-клуб, дискотека. Окрім того, на базах відпочинку та пляжах туристичних орієнтованих на морський відпочинок, приватні підприємства послуги катання на надувних плавзасобах, катамаранах, мотоциклах, парашутах тощо.

В усіх досліджуваних територіальних громадах для туристів і збільшення туристичних потоків проводять концерти, виставки та ярмарки. Зокрема, у Трускавці відомий дитячий фестиваль «Єдина країна», Міжнародний кінофестиваль «Корона Карпат», Міжнародний конкурс-фестиваль юнацького та молодіжного мистецтва «Empire of arts»; у смт Всеукраїнський фестиваль повітряних куль «FLYQUEST», фестиваль масажу та оздоровчих практик «Східниця»; у Моршині – всеукраїнський фестиваль мистецтв «Джерела Моршина», всеукраїнський конкурс народної та сучасної хореографії «Ритми Прикарпаття»; с. Поляниця (курорт «Буковель») – міжнародний фестиваль мистецтв «Bukovel-Fest»; у Славській ОТГ – фестиваль Slavic Spirit Fest, міжнародний рок-фестиваль «Славське Рок-Фест»; у Яремчезі міжнародний байкерський фестиваль «Дикий вогонь», Гуцульський фестиваль; у с. Косонь – кулінарний фестиваль «Чемпіонат Бистриці»; у Берегово – Весняна ярмарка, міжнародний фестиваль «Берегове вино»; у Бердянську – регіональний фестиваль національного мистецтва «Джерела рідного краю», всеукраїнський фестиваль дитячої творчості

в Україні – міжнародний пленер ім. І. Бродського «Художник і місто» та міжнародний фестиваль ЕСО FEST KOBLEVO, міжнародний конкурс дитячої та юнацької творчості «Морський бриз»; у с. Карлівка – міжнародний фестиваль-конкурс дитячої та юнацької творчості «Бродські зірки», всеукраїнський фестиваль-конкурс «Бризи моря – Кароліно-Бугаз»; у с. Залізний порт – міжнародний фестиваль-конкурс талантів «Співучий край»; у смт Залізничний – міжнародний творчий фестиваль «STARS of the BLACK SEA»; у с. Золоте – міжнародний фестиваль спорту та музики «Crazzy Days»; у Приморській області – фестиваль «Варись, варись борщику!»; у Скадовську – фестиваль «Соларіс», фестиваль «Смажений бичок»; в Одесі – міжнародний фестиваль міжнародний кінофестиваль; в Ужгороді – міжнародний фестиваль «Халепа-фест», фестиваль «Срібний Татош» (у замку Татош); в Івано-Франківську – Свято шоколаду, міжнародний фестиваль-конкурс «Golden Lion» та багато інших.

Фестивалі та конкурси проводять переважно перед початком і в середині літнього сезону для залучення якомога більшої кількості туристів у непіковий період. Особливо характерно це для туристичних напрямків, які орієнтовані на морський відпочинок, оскільки літній відпочинковий сезон у них триває щонайбільше півроку (друга половина липня – серпень), на відміну від туристичних напрямків, які орієнтовані на інші види туризму та культурно-історичний туризм (культура, культурно-історичний та ін.).

Важливою практичною проблемою в усіх територіальних громадах налагодження туристичної діяльності є відсутність основних елементів інфраструктури туризму: готелів, місць розміщення, харчування, забезпечення відпочинку. Найчастіше це створюють лише підприємства, які здійснюють організовані тури, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах з великою кількістю населення, а отже і потенційних клієнтів.

2. Аналіз фінансових аспектів функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах

Важливою проблемою в економіці України є відсутність державної політики в сфері туризму. Як зазначає академік Б. Данилишина, одна з двох основних сфер економіки (друга – сільське господарство), яка найбільше потребує уваги уряду, хоч і не значущі за обсягами, але доволі важливі для реалізації структурних реформ в інших

сферах економіки²⁴⁶. Проте особливої гостроти та актуальності розвитку туризму набувають передусім для базових територіальних громад, які є туристичними дестинаціями, адже для окремих туризм може стати практично основним драйвером і вагомим джерелом фінансування їхнього соціально-економічного піднесення. Тому ми зосередили увагу на аналізі фінансових аспектів функціонування розвитку туризму і рекреації в територіальних громадах, які становлять головний об'єкт нашого дослідження, у трьох напрямках: 1) органи місцевого самоврядування можуть впливати на формування надходження фінансових ресурсів від туризму до місцевих бюджетів; 2) які обсяги фінансових ресурсів отримують бюджети територіальних громад від функціонування на їхній території туристичної галузі; 3) територіальні громади фінансують розвиток туризму та рекреації.

Органи місцевого самоврядування мають у своєму розпорядженні потужний інструментарій, за допомогою якого можуть впливати на обсяги надходжень від туристичної галузі та стимулювати її розвиток. Ним є ставки місцевих податків і зборів, які мають право встановлювати міські, сільські, селищні ради та ради ОТГ. Насамперед це туристичний збір, а також інші місцеві податки (єдиний податок, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) у частині, яка торкається суб'єктів інфраструктури туризму та рекреації.

Головним фінансовим показником функціонування туристичної територіальній дестинації є туристичний збір, адже саме він за свідченням природою засвідчує перебування туриста (рекреанта) в територіальній громаді. Тому його аналізу ми приділили найбільше уваги.

Туристичний збір – це збір до місцевого бюджету територіальній громади, який на її території має право встановлювати орган місцевого самоврядування. Слід відзначити, що українське законодавство не містить вимог щодо обов'язковості встановлення туристичного збору. Тобто орган місцевого самоврядування самостійно приймає рішення про запровадження туристичного збору в межах територіальній громади чи ні.

Платниками туристичного збору є особи, які тимчасово розміщуються у місцях проживання (ночівлі) в готелях, кемпінгах, хостелах, турбазах, пансіонатах, санаторно-курортних закладах, житлових будинках, квартирах, котеджах, кімнатах, садових і дачних будинках або будь-яких інших об'єктах, що використовуються для тимчасового

²⁴⁶ Данилишин Б. О перспективах и специфике развития туризма в Украине. LB.ua. 15.07.2016. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn_340304/perspektivah_spetsifike_razvitiya.html

З 2019 р. орган місцевого самоврядування відповідної територіальної громади встановлює ставки туристичного збору за тимчасового розміщення особи у місцях проживання (ночі) до 0,5% від мінімальної заробітної плати (станом на початок року) – для внутрішніх туристів та до 5% від мінімальної заробітної плати – для іноземних туристів. До 2019 р. туристичного збору не була диференційована за видами туризму (внутрішній і в'їзний) і встановлювалась органом місцевого самоврядування у межах від 0,5% до 1% від вартості усього періоду перебування (ночівлі), за вирахуванням податку на додану вартість включала витрати на харчування, побутові послуги (включно з прасування одягу, взуття чи білизни), оформлення закордонних паспортів, дозволів на перебування в місцях страхування і т. п.

Витратами, на яких покладено обов'язок зі справляння туристичного збору до місцевого бюджету, є витрати фізичних осіб та фізичні особи-підприємці, які надають послуги проживання, а також квартирно-посередницькі організації, які надають житло тимчасово розміщеним особам у місцях проживання (ночівлі)²⁴⁷.

Дослідженнями органами місцевого самоврядування досліджуваних територіальних громад ставок туристичного збору доведено, що усі досліджувані туристичні дестинації у 2017-2019 роках отримали від туристичних потоків максимальні надходження до місцевих бюджетів. Підтвердженням цього є гранично дозволена ставка туристичного збору (1% від вартості усього періоду перебування, за вирахуванням ПДВ) в усіх досліджуваних територіальних громадах. У 2019 р. органи місцевого самоврядування досліджуваних територіальних громад.

У досліджуваних територіальних громадах (15 з 19-ти, досліджуваних) ставка туристичного збору у 2019 р. становила, так і для в'їзного туризму була суттєво нижчою за встановлену законодавством максимального значення (для туристичного збору – коливалась між громадами від 0,075% від мінімальної заробітної плати до 0,3% за дозволеного максимального значення мінімальної заробітної плати; для в'їзного туризму – від 0,075% до 0,3% від мінімальної зарплати за дозволеного максимального значення зарплати). З іншого боку, дає підстави припустити, що такими

²⁴⁷ Закон України, від 2 грудня 2010 року №2755-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6524>

Таблиця 1

Ставки туристичного збору в територіальних громадах у 2017-2018 рр.

	Ставка туристичного збору у 2017-2018 рр. у % від вартості проживання (за вирахуванням ПДВ)	Ставка туристичного збору у 2019 рр. % від мінімальної зарплати за доби проживання	
		для внутрішнього туризму	для іноземного туризму
м. Трускавець	1,0	0,15	0,15
смт Східниця	1,0	0,2	0,2
м. Моршин	1,0	0,075	0,5
Славська ОТГ	1,0	0,2	0,2
с. Поляниця	1,0	0,2	0,2
м. Яремче	1,0	0,1	0,1
м. Берегове	1,0	0,25	0,25
с. Косонь	1,0	0,5	5,0
Шабівська ОТГ	1,0	0,3	0,3
смт Затока	1,0	0,3	0,3
м. Бердянськ	1,0	0,1	0,1
Приморська ОТГ	1,0	0,12	0,12
Коблівська ОТГ	1,0	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2
с. Залізний Порт	1,0	0,25	0,4
м. Скадовськ	1,0	0,1	0,1
смт Лазурне	1,0	0,25	0,25
м. Львів	1,0	Вартість доби проживання: до 350 грн – 0,2%, 350-750 грн – 0,3%, 750-1200 грн – 0,4%, понад 1200 грн – 0,5%	Вартість доби проживання: до 350 грн – 0,2%, 350-750 грн – 0,3%, 750-1200 грн – 0,4%, понад 1200 грн – 0,5%
м. Одеса	1,0	0,5	0,5
м. Ужгород	1,0	0,5	1,0

Складено автором на основі рішень органів місцевого самоврядування територіальних громад про встановлення місцевих податків і зборів.

діями органи місцевого самоврядування намагаються стимулювати збільшення туристичних потоків, а з другого, – дозволяє глибоко проаналізувати наявний прихований потенціал отримання фінансових ресурсів.

збільшення ставок туристичного збору). Лише в туристичних дестинаціях (с. Косонь, м. Львів, м. Одеса, м. Івано-Франківськ) туристичного збору для внутрішнього туризму встановлено на максимальному рівні. А в с. Косонь – ще й для іноземних туристів, що можна пояснити популярністю серед туристів с. Косонь в межах громади сучасного оздоровчо-рекреаційного комплексу з гермальними басейнами та аквапарком, а також близькістю до державного кордону з Угорщиною.

Лише в 19-ти (або в 21% з усіх досліджуваних) територіальних громадах (с. Косонь, с. Залізний Порт, м. Ужгород) ставка туристичного збору була диференційованою для внутрішнього та іноземного туризму. Для останнього вона була в кілька разів (1,6-10 разів) вищою від ставки для внутрішнього туризму, що може вказувати на намагання місцевого самоврядування зробити туристичну дестинацію привабливою для внутрішніх туристів, і водночас забезпечити більші надходження до місцевого бюджету від в'їзних туристичних потоків. Лише в 19-ти територіальних громадах (с. Косонь, с. Залізний Порт, м. Ужгород) місцевого самоврядування решти туристичних дестинацій встановлено ставку збору за перебування внутрішніх та іноземних туристів на території громади не робили.

Лише в 19-ти територіальних громадах (м. Львові та Коблівській ОТГ) ставка туристичного збору була диференційована залежно від категорії проживання (однаково як для внутрішніх, так і для іноземних туристів). У м. Львові була в діапазоні від 0,2% від мінімальної вартості проживання менше 350 грн за добу (місцева ставка – 0,2% – за вартості проживання понад 1200 грн за добу; в Коблівській ОТГ – туристичний збір справляли лише з туристів, які перебували в добу проживання менше 350 грн. Таким чином, можна сказати, що в Львові органи місцевого самоврядування, з одного боку, встановили ставку туристичної дестинації для широкого кола туристів, а з другого, – намагаються не втрати надходження від туристів (в тому числі іноземних), які готові платити за комфортніші умови проживання. У Коблівській ОТГ – ситуація була діаметрально протилежною: туристичний збір справляли лише з туристів, які обирали дорожче житло (вартістю понад 1200 грн за добу), – не сплачували туристичний збір).

Лише в 19-ти з 19-ти туристичних дестинацій (с. Поляниця і м. Львів) органи місцевого самоврядування прийняли рішення встановити ставки туристичного збору: у с. Поляниця – з внутрішніх туристів до 1,0% від мінімальної заробітної плати до 1,0% для іноземних туристів; в м. Львові – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 0,3%

як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму, скасування відомої залежності ставки туристичного збору від вартості доби проживання. Це вказує на спробу органів місцевого самоврядування збільшити надходження до місцевого бюджету від перебування туристів на території громади.

Деяку іншу тенденцію засвідчують рішення місцевих рад у вказаних туристичних дестинаціях про встановлення ставки єдиного податку у 2018-2019 рр. для суб'єктів, які обрали спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, і діяльність яких пов'язана з сферою туризму та рекреації (діяльність з тимчасового розміщення харчування, надання в оренду автотранспорту, послуги туристичних операторів та агентів, функціонування концертних залів, роздрібною торгівлю тощо). Практично у кожній територіальній громаді (м. Моршин, м. Яремче, с. Косів, Палац ОТГ, м. Бердянськ, Приморська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Заслав, Порт, м. Скадовськ, м. Львів) для окремих категорій платників єдиного податку I та II груп, діяльність яких була дотичною до сфери туризму та рекреації, ставка єдиного податку була нижчою, ніж максимальна, що дозволено чинним законодавством (для I групи платників єдиного податку – 10% від розміру прожиткового мінімуму, для II групи – 15% від розміру мінімальної заробітної плати). Наприклад, у м. Моршин платників єдиного податку II групи, які здійснювали пострадянський туризм, провадили роздрібну торгівлю продуктами харчування, ставка податку становила 15% від розміру мінімальної заробітної плати, а суб'єктів господарювання, які займались прокатом туристичного транспорту та відпочинку – 12%, а для ФОПів, які надавали послуги з організації туризму – 10%. У м. Яремче єдиний податок за нижчою від максимальної ставкою сплачували такі платники II групи: 15% від розміру мінімальної заробітної плати – кемпінги, молодіжні і гірські туристичні центри; суб'єкти, діяльність яких пов'язана з функціонуванням національних заповідників; 10% від розміру мінімальної заробітної плати – ФОПи, які провадили діяльність з охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток, а також суб'єкти роздрібною торгівлю з лотків і на ринках. Для інших суб'єктів господарювання, які діяли на спрощеній системі оподаткування і провадили свої діяльності у сфері туризму та рекреації, у вказаних туристичних дестинаціях ставка єдиного податку була максимальною. Найімовірніше, це намагання органів місцевого самоврядування зменшити або як намагання органів місцевого самоврядування переобтяжувати податковим тягарем певні види діяльності в туристичній сфері.

і розвитку, або стимулювання їхньої діяльності в особливі (особливо в роздрібній торгівлі) для зменшення рівня податку в територіальній громаді.

У досліджуваних туристичних дестинаціях ставки єдиного податку були встановлені на максимальному рівні для всіх без винятку платників I та II груп єдиного податку. Таке рішення є неабияк сабою ґрунт, адже надходження від єдиного податку становлять незначельну частину від оподаткування землі та ПДФО становлять незначельну частину доходів місцевих бюджетів в Україні, а суб'єкти туристичного бізнесу здебільшого функціонують саме на засадах єдиного податку, обліку та звітності.

Важливо відзначити, що на 2020 р. місцеві ради в Коблівській громаді прийняли рішення про встановлення максимальних ставок єдиного податку без включення платників I та II груп єдиного податку. У м. Яремче – відняти ставку з 15 до 18% від розміру мінімальної зарплати для усіх платників єдиного податку II групи (для осіб з доходом до 100 тис. грн).

Особливостями оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, є оподаткування господарювання та фізичні особи використовують нерухомість у сфері туризму та рекреації (квартири, дачні будинки, готелі, мотелі, кемпінги, туристичні бази, ресторани, кафе, концертні та танцювальні зали, музеї, галереї, санаторії, курортно-оздоровчі заклади, фітнес-зали, тири, пам'ятки культурної спадщини), то органи місцевого самоврядування намагаються збільшити їх податковим тягарем і водночас не надавати пільг порівняно з іншими видами нерухомості (зрідка надають пільги для окремих видів будівель, наприклад музеї). Зокрема в усіх досліджуваних територіальних громадах оподаткування зазначене нерухоме майно коливається в межах розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на момент звітного (податкового) року, за 1 м² (за дозволеного використання) максимального рівня – 1,5% від розміру мінімальної зарплати за 1 м²). А в м. Яремче та смт Лазурне уся житлова нерухомість, яка включає котеджі, дачні будинки та житлові будинки оподатковується за ставкою 0,01% (у м. Яремче) та 0,02% (у смт Лазурне) від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м². У м. Заліський Порт з власників котеджів і дачних будинків оподаткування за нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, здійснюється, як з іншої житлової нерухомості (1,0% і 0,5% від

розміру мінімальної заробітної плати за 1 м² відповідно). Так, ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за будівель готельного типу та будівель, призначених для культурно-виступів (концертні та музичні зали, дискотеки і т. ін.) – максимальні ставки (1,5% від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м²) в туристичних дестинаціях, орієнтованих на культурно-історичний туризм, які в нашому дослідженні представлені великими містами (Львовом, Одесою, Ужгородом), органи місцевого самоврядування диференціювали ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за зональним принципом залежно від відстані до історичного центру міста (чим ближче до центру – тим вища ставка податку). У двох третинах досліджуваних територіальних громад ставка податку була однаковою як для юридичних, так і для фізичних осіб – власників нерухомості. У решті територіальних громад (м. Моршин, Славській ОТГ, с. Поляниця, смт Лазурне, с. Косонь (щодо житлової нерухомості)) юридичні особи – власники нерухомості оподатковувались за вищою ставкою податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, ніж фізичні особи.

Ставки земельного податку на землі, призначені для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури, закладів громадського харчування, будівель тимчасового проживання, санаторно-оздоровчих закладів та інших пов'язаних зі сферою туризму об'єктів, коливались між туристичними дестинаціями в межах 0,3% від нормативної грошової оцінки земель (за максимально дозволеною законодавством – 3% від нормативної грошової оцінки земель). Однак органи місцевого самоврядування окремих територіальних громад (Шабівської ОТГ, с. Косонь) встановлювали ставки земельного податку для вказаних категорій земель (0,3% відповідно). А найбільше сприяння органами місцевого самоврядування забудові територіальної громади шляхом встановлення ставки земельного податку було у смт Східниця (ставка земельного податку для усіх категорій земель становила 0,3% від нормативної грошової оцінки).

Обсяги надходження туристичного збору в окремих туристичних дестинаціях²⁴⁸ (табл. 4.7) за період 2013–2015 рр. демонструють, за виключенням 2014 р., практично невплив на темпи до зростання.

²⁴⁸ Отримати інформацію про виконання місцевих бюджетів в туристичних дестинаціях, які є об'єктом нашого дослідження, можна за посиланням: www.rada.gov.ua

Таблиця 4.7

Туристичний збір до місцевих бюджетів окремих туристичних дестинацій у 2013-2019 рр., тис. грн

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	1534,7	1453,3	2188,5	2702,1	3212,8	3617,0	5722,6
Львівська	73,0	107,2	106,2	157,4	210,1	199,5	342,7
Львів	518,0	523,1	587,3	654,5	946,1	1245,4	1449,5
Львівська ОТГ	257,7	231,6	259,5	330,1	454,2	533,6	931,9
Львівська ОТГ	118,1	100,4	148,9	205,8	243,5	360,6	1142,9
Львівська ОТГ	1366,5	1226,8	2562,6	3950,8	5025,2	6528,2	10366,1
Львівська ОТГ	1425,0	1463,3	2501,6	4566,3	5600,1	7301,0	11568,7
Львівська ОТГ	159,6	123,9	242,4	283,6	357,4	471,5	1376,9

Джерело: автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів територіальних громад, на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів з інформації з сайту openbudget.gov.ua

У період доходу місцевих бюджетів від туристичного збору збільшився від 2,8 раза в м. Бердянську до 9,7 раза – у смт Приморська. Зростає кількість драйверів щорічного зростання обсягів туристичного збору у період 2015-2018 рр. можна виділити: 1) зростаючі туристичні потоки, зокрема в межах країни у зв'язку з підвищенням в гривневому еквіваленті вартості відпочинкових послуг через падіння курсу національної валюти; 2) щорічне зростання рівня цін на послуги з розміщення, з вартості туристичний збір до 2018 р. включно (наприклад, у Львові у 2015 р. рівень цін на готельно-ресторанні послуги зріс на 13,8% у відповідним місяцем попереднього року, у серпні 2016 р. – на 13,8%, у серпні 2017 р. – на 13,8%, у серпні 2018 р. – на 13,8% обсягу надходження туристичного збору у 2014 р. (у територіальних громадах, які у 2016 р. увійшли до складу Львівської ОТГ, а також у смт Лазурне, Львові, Одесі, Ужгороді) зростає зростання туристичних потоків (насамперед – внаслідок кризових явищ в економіці за відносно високим рівнем цін в готельно-ресторанному господарстві в Україні – на 7,8% у серпні 2014 р., порівняно з серпнем

2013-2016 років – зведена інформація по територіальних громадах, які у 2016 році увійшли до складу Приморської ОТГ. Державна служба статистики України, 2019. URL: <http://www.dostat.gov.ua/>

Проте найбільший інтерес становить зміна обсягів на туристичного збору у 2019 р., порівняно з 2018 р., оскільки було змінено порядок його справляння (збір почали справляти відсотках від мінімальної заробітної плати за добу (ночівлі) замість відсотка від вартості усього часу проживання). У результаті таких законодавчих ініціатив доходи місцевих усіх досліджуваних туристичних дестинацій від туристичного збору у 2019 р. збільшились, порівняно з попереднім роком (табл. 4).

Динаміка сплати туристичного збору в розрізі податкових агентів

	Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2018 р., тис. грн		Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2019 р., тис. грн		Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого юридичними і особами у 2019 р., порівняно з 2018 р., %	Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого фізичними особами-підприємцями у 2019 р., порівняно з 2018 р., %
	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями		
м. Трускавець	3188,1	429,0	4971,3	751,4	155,9	175,2
м. Моршин	107,7	91,8	201,4	141,2	187,1	153,9
м. Бердянськ	409,6	835,8	586,5	863,0	143,2	103,3
Приморська ОТГ	461,0	72,5	831,7	100,2	180,4	138,1
смт Лазурне	243,1	117,5	863,6	279,4	355,3	237,8
м. Львів	3594,0	2934,2	5663,5	4702,7	157,6	160,3
м. Одеса	3111,3	4189,6	4733,2	6835,5	152,1	163,2
м. Ужгород	256,7	214,8	892,2	484,7	347,6	225,7
с. Поляниця	1003,5	740,8	1336,9	1179,0	133,2	159,1
смт Східниця	824,8	377,2	1025,4	542,8	124,3	143,9
м. Яремче	247,5	418,2	242,3	547,8	97,9	131,0
Славська ОТГ	172,0	161,0	211,8	221,4	123,2	137,5
м. Берегове	13,6	139,9	27,8	306,8	205,2	219,3
с. Косонь	9,9	640,1	9,9	893,0	100,4	139,5
Шабівська ОТГ	50,4	225,2	241,3	785,7	478,6	348,9
смт Затока	611,6	1485,2	1667,7	2801,0	272,7	188,9
Коблівська ОТГ	434,2	594,9	1188,6	804,9	273,7	135,3
с. Залізний Порт	114,8	795,5	339,4	1280,1	295,7	160,9
м. Скадовськ	123,5	84,6	151,4	117,0	122,6	138,2

Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповідно на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту www.mre.gov.ua

16,4% у м. Бердянську, де був зафіксований найменший ефект з зміни порядку справляння туристичного збору серед досліджуваних

Табл. 4. Об'єктування розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах

територіальних громад до понад триразового збільшення в орієнтованій перспективі відпочинок туристичних дестинаціях (у Шабівській ОТГ – у 3,2 рази та у смт Лазурне – у 3,2 рази). У Шабівській ОТГ такі зміни відбулись через те, що у 2018 р. відносно середньої вартості проживання навіть за максимальної ставки туристичного збору забезпечувала обсяги надходжень туристичного збору до місцевого бюджету менші, ніж аналогічні доходи, отримані від туристичних бюджетів у 2019 р., обчислені з середньої (порівняно з середньою встановленою законодавством) ставки збору та розміру мінімальної заробітної плати за добу проживання. Наприклад, у 2018 р. за ставки туристичного збору 1% та середньої вартості проживання туриста 100 грн за добу (без ПДВ) з нього справляли у 2018 р. туристичний збір в розмірі 1 грн за добу, а у 2019 р., за ставки туристичного збору мінімальної заробітної плати (мінімальна зарплата – 403 грн) за добу – 10,43 грн.

У територіальних громадах (Шабівська ОТГ, смт Лазурне, смт Залізний Порт) податкові агенти – юридичні особи у 2019 р. сплачували до відповідних місцевих бюджетів у три-чотири рази більше туристичного збору, ніж у 2018 р. (табл. 4.8).

Важливо відзначити, непоодинокі випадки, коли в туристичних дестинаціях (м. Бердянськ, м. Яремче, м. Берегове, с. Косонь, смт Затока, с. Залізний Порт) більші обсяги туристичного збору надходили від податкових агентів, якими є юридичні особи – підприємці. Останнє ще раз засвідчує важливість виваженого підходу органів місцевого самоврядування до встановлення ставок єдиного туристичного збору, впровадження місцевих програм підтримки малого і середнього бізнесу тощо – суб'єктів інфраструктури туризму, які надають послуги на засадах спрощеної системи оподаткування, що є важливим фактором розвитку туристичної інфраструктури.

Важливе значення для доходів місцевого бюджету надають надходження від туристичного збору відіграють у невеликих туристичних дестинаціях, якими є села та селища. Так, у с. Косонь надходження туристичного збору в загальній сумі місцевих податків і зборів становили до місцевого бюджету у 2019 р., становила 32,6%, у с. Залізний Порт – 13,1%, у с. Затока, смт Лазурне – по 10,0% (рис. 4.1 і 4.2).

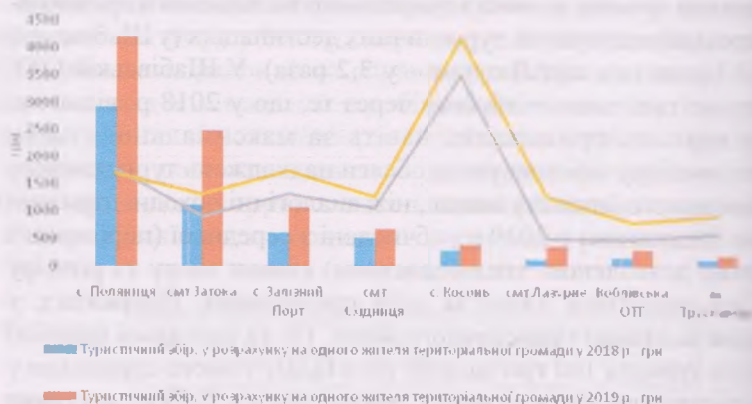

Рис. 4.1. Туристичні destinations з надходженнями туристичного збору у 2019 р. у розрахунку на одного жителя територіальної громади понад 100 грн

Складено і розраховано автором за даними сайту openbudget.gov.ua Державної служби статистики України.

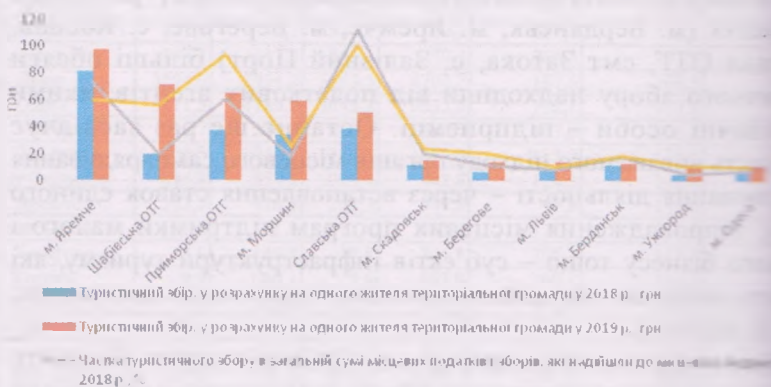

Рис. 4.2. Туристичні destinations з надходженнями туристичного збору у 2019 р. у розрахунку на одного жителя територіальної громади менше 100 грн

Складено і розраховано автором за даними сайту openbudget.gov.ua Державної служби статистики України.

сателітного рахунку дозволить проводити аналіз споживчих витрат туристів на товари і послуги у туристичній галузі, виявити, як туризм у туризмі зіставляється з іншими видами діяльності, оцінити реальні масштаби видів діяльності у сфері туризму в межах національної економіки тощо.

Державною службою статистики України у 2017 р. розроблено методологічні положення зі складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму. Він передбачає отримання таких основних економічних показників: витрат, пов'язаних з туризмом всередині країни; споживання, що належить до туризму всередині країни; валової доданої вартості, що створюється в галузях туризму; валової доданої вартості, що створюється безпосередньо в туризмі тощо²⁵². Але розробка таблиць сателітного рахунку туризму буде впроваджено лише з 2021 року періодичністю один раз на три роки. Тому наразі дані, які б дозволили виявити вплив туризму на економіку туристичної дестинації та туристів до її місцевого бюджету через споживання товарів та послуг, відсутні.

Доречно також вказати і на існування такого негативного феномену як тіньовий сектор національної економіки загалом і, у тому числі, туристичної галузі. Він не лише спричиняє недоотримання місцевими бюджетами податків і зборів, але й спотворює конкуренцію між суб'єктами господарювання, які сумлінно виконують свої зобов'язання, і тими, які використовують схеми ухилення та уникнення податкових платежів. Як наслідок, якість послуг у сфері туризму в Україні зостається незадовільною. За оцінками Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України, рівень тіньової економіки національної економіки хоч і демонструє стійку тенденцію до зменшення (починаючи з 2014 р.), проте у 2018 р. усе ще залишався досить високим і становив 30% від обсягу офіційного ВВП (у 2014 р. склав 47% обсягу офіційного ВВП)²⁵³.

Якщо зважити на те, що сфера туризму та рекреації становить велику частину суб'єктів господарювання різних видів діяльності (безпосередньо туристичної, перевезення, розміщення, харчування, торгівлі тощо), то можна стверджувати, що їй притаманні як загальні для усієї економіки

²⁵² Про затвердження Методологічних положень із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні. Наказ Державної служби статистики України від 29.12.2017 року, №359. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2017/359/359_2017.htm

²⁵³ Тенденції тіньової економіки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 15.07.2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b344-5a5455252525&tag=TendentsiiTinvoeiEkonomiki>

...ухилення від сплати податків чи їх мінімізації, так
...для підприємницьких структур туристичної галузі.
...віднести: зниження обігу реалізації товарів і
...господарювання (особливо фізичними особами-
...платниками II і III груп єдиного податку), що спри-
...сум податку на прибуток та єдиного податку;
...дальності без реєстрації та сплати будь-яких податків чи
...рекламують через сайти приватних оголошень у мережі
...з уст в уста); неофіційне працевлаштування найманих
...призводить до втрат бюджетів від надходжень
...фізичних осіб і фондів соціального страхування
...єдиного внеску на загальнообов'язкове державне
...страхування (ЄСВ); встановлення заробітної плати офіційно
...працівникам на рівні мінімальної зарплати, з якої
...та ЄСВ, з наступною доплатою «у конвертах» тощо.
...поширених схем ухилення від оподаткування
...зобов'язань суб'єктами, діяльність яких
...з туризмом, доречно виділити такі:

...туристичним агентством туристичному
...від імені клієнта (туриста). Суть цієї схеми зводиться
...туристичне агентство укладає з туристичним
...агентський договір та отримує доступ до системи
...підвищену комісію (наприклад 12% за стандартних
...цього турагентство укладає договір про надання
...послуг з туристом та приймає від нього оплату
...Далі турагентство оплачує туристичному оператору
...туру (за вирахуванням своєї комісії) від імені туриста,
...операцію не відображає у своєму звіті, не сплачує з
...договір з туристом або не укладають, або знищують
...операції. За оцінками Української асоціації
...агенцій, обсяг зазначених махінацій на ринку
...перевищує 50%²⁵⁴;

...туристичних фірм без відповідних ліцензій
...анульованих ліцензій²⁵⁵, що негативно впливає

²⁵⁴...з пропозицією к проекту Закона «О туризме». Українська
...агентств туристичних агенцій, 02.2018. URL: <https://uata.com.ua/2018/02/>

²⁵⁵...А. До проблем протидії тіншовим проявам в сфері туристич-
...в Україні. Наука і практика – 2008: матеріали Міжнародної
...конференції (м. Полтава, 3-7 березня 2008 року).
...Українська організація «Аграрна наука та практика», 2008.
...URL: <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf4/38.pdf>

Відомо, що більшість власників приватних садиб функціонує у сфері економіки без реєстрації як суб'єкти підприємницької діяльності. Впродовж літнього відпочинкового сезону Коблівську ОТГ відвідує 180 тис. туристів²⁵⁸. Тож місцевий бюджет недоотримує потенційних потенційних податкових надходжень. Подібна ситуація характерна для більшості туристичних дестинацій.

Згідно з Податковим кодексом України, органи місцевого самоврядування мають розміщувати та оприлюднювати перелік платників зборів зі сплати туристичного збору та інформації про платників на спеціальному веб-сайті сільської, селищної, міської ради або територіальної громади. Однак серед досліджуваних територіальних громад такі дані наявні лише у третини туристичних дестинацій: у Львові є 285 податкових агентів зі сплати туристичного збору (у т. ч. 221 – ФОП), у Коблівській ОТГ – 258, у м. Івано-Франківськ – 400, у смт Лазурне – 15 (лише юридичні особи, інформація відсутня), у м. Моршин – 30, в Яремчанській ОТГ до складу якої входить також і с. Поляниця, обліковується 44 платників зборів зі сплати туристичного збору (44 – юридичні особи, 1 – фізичні підприємці). Таким чином, неналежний облік платників зборів зі сплати туристичного збору органами місцевого самоврядування веде і слабка інформаційно-роз'яснювальна робота з туристичними підприємцями до втрати місцевими бюджетами потенційних доходів.

Важко не помітити і той факт, що органи місцевого самоврядування не використовують іншої з досліджуваних туристичних дестинацій інформації про платників доходу, не використовують дохідну частину місцевого бюджету, не використовують доходи безпосередньо на заходи, скеровані на розвиток туризму та рекреації. Так, у 2018-2019 рр.²⁵⁹ лише у трьох територіальних громадах (Славська ОТГ, м. Бердянськ, м. Одеса, м. Івано-Франківськ, м. Моршин, м. Львів, Шабівська ОТГ, м. Ужгород,

згідно з даними розвитку туризму Коблівської сільської ради (Коблівської територіальної громади) Березанського району на 2018-2019 рр. Агентство місцевого розвитку Коблівської ОТГ, <http://kamr.org.ua/ru/node/26>

наведені дані взяті нами взято саме 2018 і 2019 рр., оскільки: 1) обсяги туристичного збору впродовж усього періоду, починаючи з 2018 року, зростають найбільшими власне у 2019 і 2018 рр.; 2) неодноразова зміна методів обліку витраток і кредитування місцевих бюджетів упродовж 2018-2019 рр. не дозволяє чітко виокремити видатки на заходи в галузі туризму та рекреації; 3) значні прогалини в інформації, отриманій у місцевих бюджетах про виконання місцевих бюджетів досліджуваних територіальних громад.

м. Трускавець) здійснювали видатки на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів. Органи місцевого самоврядування територіальних громад, попри задекларовані в стратегіях розвитку, на конференціях і круглих столах наміри щодо піднесення індустрії туризму, на туристичну галузь не виділяли. Найімовірніше це пов'язано з необхідністю фінансування інших статей видатків, як завжди пріоритет для соціально-економічного розвитку територіальних громад (закладів освіти, охорони здоров'я тощо), ніж туризм.

Аналіз видатків на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів у територіальних громадах, які їх здійснювали, показав, що більшість громад (у 2019 р. – 8 з 9-ти) витрачали на підтримку значно менше коштів, ніж отримували надходжень від туристичного збору (рис. 4.3). Наприклад, у 2019 р. у м. Яремче обсяг

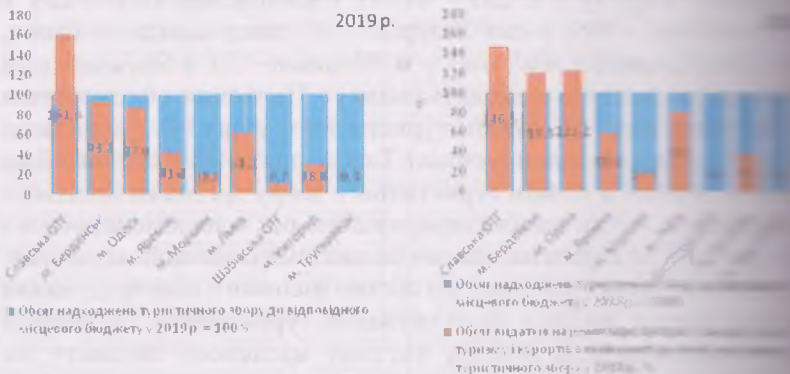

Рис. 4.3. Співвідношення обсягу надходжень туристичного збору до обсягу видатків на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів в окремих територіальних громадах у 2018–2019 рр.

Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих бюджетів та відповіді на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів з сайту openbudget.gov.ua

видатків відповідав лише 41,4% від доходів місцевого бюджету отриманих від туристичного збору, у м. Моршині – 18,8%, у Шаблянській ОТГ – 9,7%, у м. Трускавець – 0,3%. Натомість у 2018–2019 рр. у Славській ОТГ (а у 2018 р. ще й у Бердянську та Одесі) на підтримку і розвитку туризму витратили більше коштів, ніж отримували від сплаченого туристами туристичного збору. До речі, у Славській ОТГ першопочатково програмою розвитку рекреації і туризму

визначено виділити з місцевого бюджету на підтримку туристичної сфери 2014-2019 рр. сумарно 300 тис. грн, проте, за даними про місцевого бюджету, видатки на ці цілі за вказаний період становлять майже 1,2 млн грн А от у Коблівській ОТГ на реалізацію програми розвитку і популяризації туризму у відповідній програмі на 2018-2019 рр. передбачалось виділення з місцевого бюджету 3,2 млн грн. Згідно з звітами про його виконання за 2018 і 2019 рр. такі видатки не здійснюються. Таким чином, наведені приклади можна вважати прикладом того, що органи місцевого самоврядування лише окремих територіальних дестинацій роблять реальні кроки в напрямі втілення своїх намірів з розвитку туризму та рекреації.

Аналізуючи видатки соціального та економічного характеру, здійснені органами місцевого самоврядування в усіх досліджуваних територіальних громадах опосередковано сприяли підвищенню привабливості туристичної дестинації для туристів і рекреантів. І хоча неможливо відслідкувати частину витрачених на соціально-економічний розвиток грошей, яка робить територіальну громаду привабливою для туристів, від тієї, яка має на меті покращити умови проживання місцевих мешканців, – не можливо, ми спробували виокремити і проаналізувати саме ті статті видатків, які пов'язані з функціонуванням інфраструктури територіальної громади (комунальної, культурної, включуючого природного середовища тощо), дотичної до туризму та рекреації. Зокрема, ми проаналізували, яку частку територіальні громади витрачають на: забезпечення діяльності культурних закладів, палаців і будинків культури, клубів, центрів дозвілля та рекреації та технічне обслуговування житлового фонду; забезпечення діяльності водопровідно-каналізаційного господарства; забезпечення збору та вивезення сміття і відходів, їх утилізацію; забезпечення благоустрою населених пунктів; будівництво установ і закладів культури, проєктування, реставрацію та охорону пам'яток культурної спадщини; розроблення схем планування та забудови територій; утримання та розвиток автомобільних доріг і дорожньої інфраструктури; забезпечення місцевого бюджету; сприяння розвитку малого та середнього підприємництва; заходи з організації рятування на воді; охорону та використання природних ресурсів; збереження природно-заповідного фонду тощо. Аналіз засвідчив, що частка видатків соціально-економічного спрямування, які опосередковано можуть сприяти збільшенню туристичних потоків, є більшою в невеликих територіальних дестинаціях (здебільшого селах і селищах) (рис. 4.4), що свідчить про те, що невеликим обсягом їхніх бюджетів, порівняно

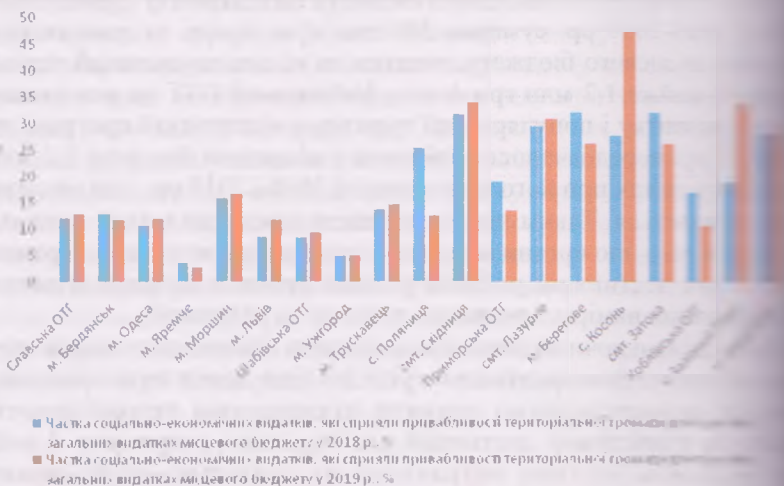

Рис. 4.4. Частка соціально-економічних витратів, які сприяли привабливості територіальній громаді для туристів, у загальних витратах місцевого бюджету у 2018-2019 рр., %

Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

з великими містами (наприклад, обсяг видаткової частини бюджету сmt Східниця у 2019 р. був 28,2 млн грн, с. Косонь – 10,4 млн грн, незначній кількості видаткових статей їхніх бюджетів. Найбільш великі видатків серед зазначених вище статей скеровувались на дорожнє господарство та благоустрій територій.

Одним з джерел фінансування розвитку туризму, житлово-комунальної та дорожньої інфраструктури, які підвищують привабливість громади для туристів, є Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Державний фонд регіонального розвитку створений у складі загального фонду Державного бюджету України для впровадження в Україні фінансування проєктів регіонального розвитку на конкурсовій основі. Кошти ДФРР спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів.

...умовою отримання коштів з ДФРР є співфінансування конкурсних програм і проєктів з місцевих бюджетів на рівні 50% від їхньої кошторисної вартості²⁶⁰.

За період 2015-2019 рр. з 19-ти досліджуваних територіальних громад місцевого самоврядування лише 13-ти з них розробили проєкти на отримання фінансування з ДФРР. Однак практично всі проєкти були пов'язані з ремонтом або розвитком житлово-комунальної та дорожньо-транспортної інфраструктури (благоустрій територій, водопостачання та водовідведення, ремонт і будівництво вулиць, благоустрій з твердими побутовими відходами тощо). Лише дві територіальні громади (м. Трускавець і м. Моршин) розробили і подали конкурсні проєкти, які були безпосередньо пов'язані зі сферою туристично-рекреаційної. Органи ж місцевого самоврядування смт Лазурне, смт Затока, с. Поляниця, с. Косонь, с. Залізний Порт взагалі не подавали на конкурс жодного проєкту.

За цей період проти значну кількість поданих до ДФРР досліджуваними територіальними громадами інфраструктурних проєктів (96 проєктів на загальну суму фінансування 26,3 млрд грн, у т. ч. 20,9 млрд грн з коштів ДФРР), тільки 10 (по одному проєкту від м. Трускавця, м. Ужгорода Львівської ОТГ, 3 – від м. Моршин, 4 – від м. Берегове) були затверджені Кабінетом Міністрів України до фінансування на загальну суму 428,8 млн грн, у т. ч. 42,8 млн грн – за кошти ДФРР (табл. 4.9). Решта проєктів так і залишились на різних стадіях проходження конкурсу.

За отримання коштів ДФРР за напрямом «туризм» упродовж 2015-2019 рр. подали проєкти Трускавецька (два проєкти) і Моршинська (один проєкт) міські ради. Проєкти, подані Трускавецькою міською радою, були скеровані на:

1) створення туристично-інформаційної інфраструктури міст Трускавець і Дрогобич задля промоції туристичного потенціалу Львівського регіону шляхом розроблення туристично-інформаційної інфраструктури для піших та авто туристів в одній інтегрованій системі ознакування, формування картосхем міст та розміщення їх на пілонах і онлайн-ресурсах тощо (загальний бюджет фінансування проєкту – 4,9 млн грн, у т. ч. кошти ДФРР – 2,45 млн грн); 2) сталий розвиток Трускавецького субрегіону шляхом реконструкції Курортного парку як зони формування лікувальних умов та пам'ятки садово-паркового мистецтва та підвищення рекреаційної привабливості курорту Трускавець і Львівщини загалом

²⁶⁰ Цивільний кодекс України, від 8 липня 2010 року, № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

Інфраструктурні проекти, подані органами місцевого самоврядування упродовж 2015-2019 рр. для залучення коштів Державного фонду регіонального розвитку

	Інфраструктурні проекти			у т. ч. затверджені ДФРР за фінансуванням		
	кількість проектів	загальна сума проектів, млн грн	з них, кошти ДФРР, млн грн	кількість проектів	загальна сума проектів, млн грн	кошти ДФРР, млн грн
м. Трускавець	7	204,7	167,8	1	1,1	0,1
м. Моршин	8	77,9	31,5	3	36,5	0,1
м. Бердянськ	12	370,4	333,3	-	-	-
Приморська ОТГ	2	1,7	1,5	-	-	-
м. Львів	9	781	281,4	-	-	-
м. Одеса	2	1885,9	1697,3	-	-	-
м. Ужгород	8	110,1	99,2	1	37,5	0,1
м. Яремче	7	196,6	176,9	-	-	-
Славська ОТГ	5	62,3	56,4	-	-	-
м. Берегове	28	130,6	117,5	4	8,5	0,1
Шабівська ОТГ	3	17,6	15,9	-	-	-
Коблівська ОТГ	2	17,5	10,9	1	7,1	0,1
м. Скадовськ	3	22405,1	17926,8	-	-	-

Складено і розраховано автором за даними Державного фонду регіонального розвитку²⁶¹.

(загальний обсяг фінансування проекту – 72,9 млн грн, у т. ч. кошти ДФРР – 58,3 млн грн). Проект, поданий Моршинською міською радою, мав на меті оновлення природного середовища міста Моршин через реконструкцію благоустрою рекреаційних територій (замощення, реконструкції причалів, влаштування сходів, покриття стінок, встановлення малих архітектурних форм та озеленення території, реконструкції інженерних мереж електро-, водопостачання та водовідведення, влаштування зовнішнього освітлення та системи відеоспостереження). Кошторисна вартість останнього становила 24,5 млн грн, у т. ч. 14,7 млн грн – кошти ДФРР²⁶². Протягом розглянутих проектів не був затверджений постановою Кабінету Міністрів України до фінансування за кошти ДФРР.

²⁶¹ Проекти. Державний фонд регіонального розвитку URL: <http://minregion.gov.ua/Projects-list>

²⁶² Проекти. Державний фонд регіонального розвитку URL: <http://minregion.gov.ua/Projects-list>

З огляду на викладене можна зробити висновок, що органи місцевого самоврядування територіальних громад здебільшого не розглядають туризм як джерело фінансових ресурсів саме для розвитку території в межах територіальної громади.

З огляду на результати проведеного аналізу, можна зробити висновок, що туризм і рекреація приносять місцевим бюджетам територіальних громад більше доходів, аніж обсяги видатків, які витрачаються на місцеве самоврядування власне на його розвиток.

4. Можливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах

Інституційно-організаційне середовище функціонування сфери туризму і рекреації є правове забезпечення, яке здійснюється опосередковано здійснюють управління та регулювання сфери туризму та рекреації на рівні територіальних громад територіальний механізм реалізації політики у сфері туризму і рекреації.

Інституційно-організаційне середовище встановлює фундаментальні принципи функціонування сфери туризму і рекреації і має на меті створити умови для виконання функцій та обов'язків усіма суб'єктами сфери туризму і рекреації (національними туристичними послугами, послугами з розміщення і харчування туристів та рекреантами, органами влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями та ін.). Елементами інституційно-організаційного середовища є правові та нормативні акти органів державної влади та місцевого самоврядування.

Інституційно-організаційне середовище є правові акти, які регулюють сферу туризму і рекреації та засновані на яких вибудовують свій розвиток у цій сфері територіальні громади. Вони належать:

до Конституції України, у якій закріплено права та свободи громадян, зокрема у тому числі право на відпочинок, вільне пересування, безперешкоди для життя і здоров'я довкілля, задоволення культурних потреб тощо), а також встановлено обов'язковість органів місцевого самоврядування територіальних громад рішення органу місцевого самоврядування²⁶³;

²⁶³ Закон України «Про місцеве самоврядування», від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

...розділи, які курують питання туризму і рекреації. Так, ... питання розвитку туризму покладено на відділ туризму ... зків міськвиконкому; у Славській ОТГ – на відділ ... Славської селищної ради; у Шабівській ОТГ – ... рекреаційної діяльності, туризму та інвестиційної ...

... органів місцевого самоврядування в розвитку туризму в територіальних громадах обумовлена також їхніми ... які безпосередньо не пов'язані зі сферою туризму, ... як на функціонування суб'єктів підприємництва, ... громади як туристичної дестинації. Серед них: ... місцевих податків і зборів, зонування території місцевої ... розвитку житлово-комунального та дорожнього ... у громаді тощо.

... найважливішим аспектом діяльності органів місцевого самоврядування (зокрема виконавчих комітетів місцевих рад) у напрямі ... та рекреації в територіальних громадах, на нашу ... з суб'єктами господарювання (підприємствами, ... організаціями), діяльність яких прямо чи опосередковано ... сферою туризму та рекреації, а також мешканцями громади ... проблем і визначення пріоритетів розвитку туризму в ...

... співробітництва з бізнесовими структурами та ... здійснюється за допомогою організаційного механізму ... та рекреації в місцевих громадах. Його головними ... є місцеві стратегії та програми розвитку туризму та ... в туристичних асоціаціях, договори державно- ... у туристичному кластері.

... та / або програмні документи, які скеровані саме ... туризму та рекреації, були затверджені органами ... самоврядування територіальних громад м. Моршина, ... частково охоплювали і с. Поляниця, яке входить до складу ... (Славської міськради), Славської ОТГ, Шабівської ОТГ, Приморської ... Шабівської ОТГ, м. Львова, м. Одеси та м. Ужгорода. В інших ... громадах, які є головним об'єктом нашого дослідження, ... розвитку туризму і рекреації були зазначені як один з напрямів ... стратегії соціально-економічного розвитку територіальної ... А в с. Залізний Порт і с. Косонь такі документи не були ...

Аналіз зазначених вище стратегічних і програмних документів досліджуваних територіальних громад, а також інформації з офіційних сайтів громад та оприлюднених у ЗМІ новин дозволило виявити проблеми організаційного характеру, які гальмують розвиток і функціонування сфери туризму та рекреації, перешкоджають ефективному використанню туристичних ресурсів територіальних громад та не сприяють бажаному збільшенню туристичних потоків (табл. 4.10). Так, усі виклики, які територіальним громадам необхідно подолати для покращення діяльності туристичної галузі, можна поділити на: 1) ті, які безпосередньо пов'язані з туризмом та рекреацією; 2) ті, які наявні в суміжних сферах економіки, які чинять опосередкований вплив на туристичну галузь. До першої групи належать: слабо розвинена пропозиція екскурсій на території громади; не вирішені питання безпеки туристів і рекреантів (зокрема на воді та в горах); слабо розвинена інфраструктура для активного відпочинку (вело-, мото-, автопрокату, спортивних атракцій тощо); відсутність у громадах туроператорів і турагентів, що негативно впливає на формування туристичного бренду громади та веде до втрати потенційних споживачів туристичних послуг громадою; недостатня кількість відповідно обладнаних об'єктів для відпочинку та розваг (пляжів, парків розваг, скверів тощо). Серед основних проблем другої групи варто виділити: брак пішохідних та велосипедних доріжок; відсутність організованих місць збору та вивозу сміття; недостатня кількість організованих місць для паркування автотранспорту; поганий стан дорожнього покриття в межах громади; недоліки інфраструктури з водопостачання і водовідведення; незадовільна якість води тощо. Доцільно також вказати ще на один суттєвий недолік в організації туризму і рекреації в територіальних громадах – непристосованість інфраструктури громад для людей з особливими потребами. Цією проблемою органи місцевого самоврядування досліджуваних громад не висловили у програмних документах цю проблему в переліку поруч з іншими невирішеними питаннями, проте в окремих туристичних документах (Моршин, Трускавець, Львів) вже виділяють кошти з місцевого бюджету на формування інфраструктури, придатної для людей з особливими потребами.

Доречно відзначити, що вказані вище проблеми відзначаються не лише місцевими жителями, але й туристами, зокрема іноземними туристами. Так, головними проблемами для зарубіжних гостей є низький рівень сервісу в закладах харчування, торгівлі, громадського транспорту і таксі; незадовільний стан довкілля; забрудненість місць громадського користування; труднощі з орієнтацією

Критерій	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Перевантаженість індустрії розваг для різних вікових груп туристів, особливо дітей	+	+																
Відсутність туристичного означування, картокшем тощо	+		+	+	+	+												+
Низький рівень безпеки туристів	+																	+
Низький рівень популяризації туристичної destinations, відсутність брендového знаку тощо	+	+			+													+
Незадовільний стан паркової зони, пляжів, історичних пам'яток тощо	+																	
Низький рівень якості надання туристичних, рекреаційних, оздоровчих послуг	+	+			+	+	+	+										+
Відсутність маркетингової стратегії розвитку туристичної destinations	+	+																+
Нерозвиненість простору для пересування пішоходів та / або велосипедистів на території громади	+	+			+	+	+	+										+
Недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
Недостатній рівень забезпечення туристичної destinations відпочинковими зонами	+																	
Недостатній рівень культурних і розважальних заходів у громаді	+	+			+	+	+	+										

Продовження табл. 4.10

Проблеми	м. Ужгород	м. Одеса	м. Львів	смт Лазурне	м. Скадовськ	с. Залізний Порт	Коблівська ОТГ	Іршавська ОТГ	м. Бердянськ	смт Затока	Шабівська ОТГ	с. Косонь	м. Березове	Славська ОТГ	м. Яремче	с. Поляниця	м. Моршин	смт Сидлівниця	м. Трускавець
Незадовільний рівень водопостачання та водовідведення житлових будівель у громаді	+			+	+	+		+		+	+	+	+	+	+				+
Невідповідність якості питної води з систем централізованого водопостачання встановленим нормам	+	+	+		+		+	+	+	+	+		+				+		
Недостатній рівень інвестицій у сферу туризму, у т. ч. в об'єкти культурно-історичної спадщини	+	+		+	+	+		+			+	+	+						
Незадовільний рівень дорожнього покриття в межах громади	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+				
Низька якість автошляхів, які ведуть до туристичної дестинації	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						
Відсутність оптимального транспортного сполучення з іншими наближеними туристичними дестинаціями	+	+	+			+	+	+	+						+				
Недостатня кількість спеціально обладнаних місць для паркування автотранспорту	+	+					+	+	+	+		+	+	+	+				
Застаріла матеріально-технічна база закладів відпочинку та оздоровлення	+			+	+		+	+	+	+	+		+	+					
Неприспосованість інфраструктури громади для людей з особливими потребами	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Відсутність організованих місць збору та вишколу сміття																			

Складено автором на основі аналізу стратегій з розвитку туризму територіальних громад та інформації на офіційних сайтах

невідповідність індустрії розваг для дітей; невиправдано високі ціни на послуги відповідають якості наданих послуг²⁶⁷. На подібні недоліки скаржаться і українські туристи: недостатній розвиток санаторно-курортної інфраструктури, що не відповідає сучасним потребам туристів; розташування міських пляжів у безпосередній близькості від залізничного порту (зокрема в Скадовську, Одесі та інших приморських містах); низька якість послуг і низький рівень обслуговування туристів; непристосованість закладів розміщення та громадських місць для відвідування людей з особливими потребами; неналежна організація вітчизняних курортів тощо²⁶⁸.

Враховуючи виклики, так би мовити стратегічного характеру, пов'язані з більшістю досліджуваних територіальних громад (зокрема туристичних дестинацій), практично кожна громада має ще й свої проблеми, пряме або близько дотичні до сфери туризму та рекреації. Так, наприклад, у смт Затока органами місцевого самоврядування незаконно було передано у власність земельні ділянки для будівництва дачного будівництва на узбережжі Чорного моря (деякі ділянки громадських організацій через суд їх вдалось повернути громаді)²⁶⁹; в Одесі на п'яти міських пляжах якість морської води не відповідає нормі²⁷⁰; у смт Східниця тривалий час не вирішували питання власності на джерела мінеральної води²⁷¹, не проводили їх облагородження; на Яремчанщині постійно відбувається незаконна вирубка лісу²⁷²; у Приморській ОТГ органи

²⁶⁷ Відвідувачів туристичних об'єктів недовольні українським сервісом. *Бізнес*, 09.09.2015. URL: https://lb.ua/culture/2015/09/01/314853_45_ukrainian_turistov_nedovolni.html

²⁶⁸ Бондарук Е. О. Стан та перспективи розвитку підприємств і дестинацій туристичного південного регіону. *Економіка та держава*. 2017. №11.

²⁶⁹ У Затоці повернули громаді 16 земельних ділянок на узбережжі Чорного моря. *Укрінформ*, 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2759111-4-ukurortnij-zatoci-povernuli-gromadi-16-zemelnih-dilanok-ukrainskogo-sevni>

²⁷⁰ Водяні пляжі в Одесі не відповідає нормі. *Укрінформ*, 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2759111-voda-na-ponad-odnogo-plazhu-odesi-ne-vidpovidaє-normi.html>

²⁷¹ Утопія східницьких джерел. *Варіанти*, 05.09.2016. URL: <https://www.variandy.lviv.ua/37422-utopiia-skhidnytskykh-dzherel>

²⁷² Підприємства понад два мільйони штрафу за вирубку лісу на Яремчанщині. *Галицький кореспондент*, 12.03.2020. URL: <http://gk-press.com.ua/news/iz-pidpryyemstva-ponad-dva-miljony-shtrafu-za-vyrubku-lisu-na-yaremchanshyni/>

місцевого самоврядування скаржаться на низький рівень мешканців громади в розвитку туристичної сфери і т. ін.

Розвитку і популяризації територіальної громади як туристичної дестинації, особливо серед внутрішніх туристів, сприяють органи громади (в особі органів місцевого самоврядування) у взаємодії з туристичними організаціями та асоціаціями. Тому ми проаналізували діяльність таких організацій на предмет участі в них територіальних громад, що є головним об'єктом нашого дослідження.

Першою з розглянутих нами всеукраїнських туристичних організацій є Національна туристична організація України (НТОУ). Її діяльності є всебічний розвиток національної туристичної галузі в державі, а також координація та консолідація діяльності її членів для розвитку національного ринку туристичних і супутніх послуг та захисту їх економічних інтересів. Серед напрямів діяльності НТОУ можна виділити: об'єднання зусиль суб'єктів інфраструктури туризму та органів влади і місцевого самоврядування; створення та просування національного туристичного продукту; підтримка систем управління та професійної підготовки у сферу туризму; розвиток системи контролю, аудиту та сертифікації в туристичній галузі тощо. Одним з основних засобів реалізації діяльності за вказаними напрямками є просування регіонального та місцевого туристичних продуктів і сприяння їх регулюванню і саморегулюванню, налагодженню ефективної взаємодії держави, місцевого самоврядування, неприбуткових організацій та підприємств підприємств у сфері туризму²⁷³.

Однак аналіз чинних учасників НТОУ показав низьку активність як органів місцевого самоврядування, так і регіональних туристичних організацій туристичного спрямування. Так, до складу членів НТОУ у 2019 р. входили: Асоціація «Туризм Одеси», Асоціація «Туризм Херсона», Громадська організація «Асоціація лідерів туристичного бізнесу Миколаївської області», Громадська організація «Асоціація туристів Тернопілля» та інші; представники департаментів туризму Львівської, Херсонської, Миколаївської, Чернігівської областей та державних адміністрацій, а також Київської міської державної адміністрації; представники закладів вищої освіти Київського національного університету імені Шевченка, Одеси, Житомира, Харкова, Донецька та інших міст України та інші особи на правах асоційованих членів²⁷⁴. Проте органи місцевого

²⁷³ Статут Громадської спілки «Національна туристична організація України». 2019. URL: http://www.ntoukraine.org/assets/files/03_NTOU_Statut.pdf

²⁷⁴ Реєстри НТО України. Національна туристична організація України, 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/ntoukraine/>

жодної з територіальних громад, які є головним об'єктом дослідження, не увійшли до складу членів НТОУ. Найважливішим суттєвим недоліком у напрямі розвитку туризму і рекреації в туристичних дестинаціях, оскільки 2020 рік проголошено роком розвитку туризму в регіонах і сільських територіях. У зв'язку з чим НТОУ планує зосередити свою діяльність на наданні підтримки в організації фестивалів сільського туризму в територіальних громадах; наданні підтримки з розроблення туристичних продуктів сільського туризму і рекреації; здійснювати заходи зі стимулювання місцевого туризму та жителів громад до об'єднання для сталого розвитку туризму в сільських територіях; надавати допомогу у створенні в територіальних громадах компаній з маркетингу дестинацій за кластерною моделлю, туристичних інформаційних центрів, вказівників на туристичні місця для орієнтування туристів тощо²⁷⁵. Таким чином, територіальні громади можуть втратити одне з реальних джерел розвитку туристичної галузі.

Однією з розглянутих нами туристичних організацій (щодо участі в якій представників територіальних громад) є Українська асоціація активного та екологічного туризму (УААЕТ). УААЕТ спрямовує свою діяльність на популяризацію та розвиток дружніх природі активних туризму та екологічного туризму шляхом об'єднання усіх зацікавлених у розвитку активного та екологічного туризму: територіальних громад, громадських організацій, фізичних осіб, органів місцевого самоврядування та державної влади. Головними завданнями УААЕТ є сприяння стійкому розвитку туристичних територіальних громад, допомога в кадровому забезпеченні і розвитку туристичної інфраструктури, збереження і раціональне використання історико-культурних туристичних ресурсів тощо²⁷⁶.

До складу учасників УААЕТ входять національні парки («Синевир», «Синьківський», «Нижньодніпровський», «Вижницький» та «Синьківський») клуби (пішого та велотуризму), бази та комплекси туристично-інформаційний центр «Верховина» та мережа туристичної інфраструктури туризму та рекреації. Проте, як і в попередньому випадку, серед учасників немає представників жодної територіальної громади.

Table 1-17

2020 – рік розвитку туризму в регіонах та сільських територіях. Українська туристична організація України, 2020. URL: http://www.ntoukriane.org/ntoukriane_2020_ua.html

Українська організація «Українська Асоціація Активного та Екологічного Туризму». URL: <http://www.uaeta.net/>

І ще однією всеукраїнською організацією, яка надає підтримку розвитку туризму та рекреації в територіальних громадах, є Всеукраїнська громадська організація Туристична асоціація України (ТАУ). На відміну від двох попередніх організацій, головний акцент у своїй діяльності ТАУ робить на об'єднанні власне суб'єктів інфраструктури туризму та суміжних галузей для спільного захисту їх прав, задоволення професійних і соціальних інтересів, а також сприянню розвитку туризму в Україні, у тому числі шляхом збереження й захисту культурної спадщини України. У 2019 р. ТАУ об'єднує понад 350 провідних суб'єктів інфраструктури туризму зі всіх регіонів України. Слід відзначити, що з органами державної влади і місцевого самоврядування ТАУ співпрацює в напрямі підготовки проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань забезпечення захисту прав суб'єктів інфраструктури туризму та туристів тощо²⁷⁷.

Серед вагомих кроків, здійснених ТАУ в напрямі розвитку туризму в територіальних громадах, є започаткований спільно з УАЕТІ та тренінговим агентством «ASK» проєкт «Місто: Розвиток через туризм». Проєкт спрямований на туристичний розвиток малих і середніх міст і селищ України, шляхом їх перетворення на конкурентоспроможні туристичні дестинації через запровадження публічно-приватного партнерства. Учасниками проєкту можуть бути міста, селища, природні національні парки, великі туристичні атракції. У рамках проєкту ТАУ надає консультації та допомогу в розробленні стратегічних документів з розвитку туризму в територіальних громадах (стратегічних програм і планів розвитку туризму), проводить тренінги з розвитку туризму в громадах, здійснює брендування та просування територій як туристичної дестинації тощо. Але знову ж таки варто відзначити пасивність органів місцевого самоврядування територіальних громад, які є головним об'єктом нашого дослідження, щодо участі в проєкті «Місто: Розвиток через туризм».

Попри сказане вище, позитивним аспектом розвитку туризму та рекреації є присутність практично в кожній досліджуваній територіальній громаді локальних громадських організацій, з яких спрямована на розвиток і популяризацію різних видів туризму та відпочинку, збільшення чисельності зайнятих у сфері туризму співпраці з органами місцевого самоврядування в напрямі підвищення привабливості туристичної дестинації і т. ін. (табл. 4.11).

²⁷⁷ Туристична Асоціація України. URL: <http://www.tau.org.ua>

Таблиця 4.11

Таблиця 4.11. Назви громадських організацій туристичного спрямування

Територіальні громади	Назва громадської організації
Трускавецька територіальна громада	ГО «Трускавецька асоціація розвитку туризму і екскурсій», ГО «Трускавець «Фестивальний», ГО «Клуб пригодницького туризму «ІНСТИНКТ», ГО спортивний клуб «ТУРИСТ»
Буська територіальна громада	Громадська спілка «Асоціація баз відпочинку Будацької коси»
Сколівська територіальна громада	ГО «Агенція рекреаційного розвитку Сколівщини», ГО «Сила Карпат»
Затока	ГО Успішна Затока», ГО «Пляжі Затоки»
Яремчанська територіальна громада	ГО «Асоціація готельєрів та власників садіб Яремчанщини», ГО «Товариство любителів екстремальних видів спорту та активного відпочинку – «Плай», ГО «Туристична асоціація «Карпати еко – край», Молодіжна громадська організація «Спортивно-туристичний клуб «Яремче», ГО «Гуцульщина туристична», ГО «Асоціація лижних прокатів Яремчанщини»
Східниця	ГО «Курортполіс Східниця», ГО «Агенція розвитку курорту Східниця»
Косонь	ГО «Берегівська районна спілка власників садіб сільського туризму із збереженням народних традицій села Косонь»
Моршин	ГО «Рух громади міста Моршина за збереження та розвиток курорту Моршин»
Скадовська територіальна громада	ГО «Скадовська спілка вітрильників і яхтсменів»
Скадовська територіальна громада	ГО «Розвиток чорноморського узбережжя»
Львівська територіальна громада	ГО «Центр міської історії Центрально-Східної Європи», Львівська міська ГО «Музей ідей», ГО «Львівська асоціація розвитку туризму», ГО «Спортивно-туристичний клуб «Енергія»; Асоціація гірських провідників «Ровінь», Львівська міська ГО «Федерація спортивного туризму» та ін.
Одеса	ГО «Асоціація Будинок Утьосова», ГО «Асоціація пляжних видів спорту», ГО «Південна велосипедна ліга» ГО «Спортивно-туристський клуб «Одеса» та ін.
Карпатська територіальна громада	ГО «Асоціація спортивних та культурних проєктів Карпатського єврорегіону «Сокіл», ГО «Клуб екстремальних подорожей «Діскавері» та ін.

Джерело: автором на основі аналізу даних сайтів органів місцевого самоврядування досліджуваних територіальних громад.

Одним з елементів організаційного механізму розвитку туризму та рекреації в місцевих громадах є державно-приватне партнерство (ДПП), оскільки, відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство», туризм, відпочинок і рекреація входять до переліку сфер співробітництва держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання (приватного партнера), у тому числі фізичних осіб – підприємців (крім державних і комунальних підприємств, установ, організацій) на засадах державно-приватного партнерства. Учасниками ДПП з боку держави можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства та установи. А з боку приватного партнера – фізичні та юридичні зацікавленими учасниками ДПП мали б бути підприємства та організації сфери туризму та рекреації: туроператори, турагенти, установи засобів розміщення, заклади харчування, компанії-перевозники, екскурсійні бюро, івент-компанії і т. ін.

Реалізація проєктів на основі договорів державно-приватного партнерства в межах територіальної громади має свої переваги як для самої громади, так і для приватних партнерів. Зокрема, у разі громади (в особі органів місцевого самоврядування) в ДПП виступає можливість підвищити інвестиційну активність на території громади, покращити інфраструктуру, зекономити бюджетні кошти, розподілити ризики виконання проєкту з приватним партнером, створити нові робочі місця для жителів громади і т. д. Своєю чергою, приватний партнер може розраховувати на збільшення можливостей отримання позитивних довготермінових кредитів, долучитися до реалізації довгострокових (терміном на понад 5 років) інфраструктурних проєктів, підвищити статус проєкту завдяки участі державного партнера, залучити і використати бюджетні кошти (хоча здебільшого фінансова участь державного партнера є меншою, ніж приватного) і т. ін.

Проєкти державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації можуть включати: відновлення історичних осель, замків, осучаснення музеїв, організацію дегустаційних залів, розвиток культурно-розважальних тематичних парків, відпочинково-рекреаційних комплексів, кемпінгових містечок, окультурення пляжів, розвиток та обслуговування туристичних маршрутів, організацію фестивалів і ярмарків, розроблення заходів з підвищення безпеки туристів.

²⁷⁸ Про державно-приватне партнерство. Закон України від 1 липня 2016 року № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

створення туристичних кластерів, впровадження освітніх програм туристичного спрямування тощо. Слід відзначити, що реалізація таких заходів неодмінно матиме мультиплікаційний ефект і на розвиток туристичної мережі економіки в територіальній громаді²⁷⁹.

Основними формами реалізації державно-приватного партнерства є договори про спільну діяльність, концесію та оренду. Найпоширенішими для державного партнера є договори концесії та оренди, оскільки в такому випадку основний тягар з ведення діяльності, зокрема інвестицій і прийняття ризиків несе приватний партнер, а відповідальності на об'єкт договору залишається за державним партнером.

Важко укладених договорів державно-приватного партнерства в Україні свідчать про низький інтерес суб'єктів господарювання (приватних партнерів) до можливості зреалізувати свій потенціал у сфері туризму та рекреації. Так, на кінець 2019 р. на засадах ДПП загалом було укладено 117 договорів, з яких реально реалізувалося лише 52 договорів (44 – договорів концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 1 – орендні договори), а 135 договорів не реалізувалися (у 4 договорах – закінчився термін дії, 18 договорів було розірвано, 113 договорів – не укладено). Водночас у сфері туризму реалізувалося лише три угоди ДПП (два у Львівській області і один – у Київській області). Найпоширенішими є договори серед тих, які реалізувалися (21 договір, або 40,4% всіх договорів, які реалізувалися у 2019 р.), становили угоди державно-приватного партнерства зі збору, очищення та розподілу води²⁸⁰.

Застосування укладання угод державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації в Україні в останнє десятиліття мала місце, однак реального їх реалізація була невдалою. Серед таких проєктів варто згадати:

– угоду концесії щодо замку XVII ст. у Старому Селі Пустомишівського району Львівської області, укладений 2010 р. між Львівською ОДА та ТОВ «Кріс» терміном на 49 р., за яким приватний

²⁷⁹ Додаток 2. Перспективи залучення фінансових ресурсів домогосподарств територіальних громад Карпатського регіону. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 20. С. 405–420. URL: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017>

²⁸⁰ <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7eelb0000&title=StatZdiisnenniaDppVUkraini>

партнер був зобов'язаний до 2013 р. вивести залишки замку з аварійного стану і відновити одну з двох веж, а до 2016 р. – організувати на території замку історичний туристично-відпочинковий комплекс для проведення фестивалів, концертів і зустрічей. Однак жодних робіт концесіонер не виконав, обгрунтовуючи свою бездіяльність фінансовою кризою і браком коштів. Попри те, договір концесії досі не розірвано, оскільки коштів на виведення замку з аварійного стану в зобов'язаного партнера нема²⁸¹;

- договір концесії щодо палацу XIX ст. у с. Тартаків Сокальського району Львівської області, укладений також у 2010 р. за угодою між Львівською ОДА та ФОП «Новосад», за яким концесіонер зобов'язувався вивести палац з аварійного стану і ввести в експлуатацію в якості туристично-відпочинкового центру. Проте, як і в попередньому випадку, жодних робіт концесіонер не провів, мотивуючи бездіяльність відсутністю коштів. Тому 2013 р. угоду було анульовано²⁸².

- договір концесії щодо будівлі комунального підприємства, який Сокальська районна рада Львівської області уклала з ФОП «Новосад». Концесіонер зобов'язався відремонтувати будівлю, організувати приміщенні кінотеатру інтернет-кафе, дитяче кафе та заклад для продажу книжкової продукції. Проте концесіонер не виконував обов'язків щодо сплати концесійних платежів, ані з інвестування у відремонтування кінотеатру. У результаті договір було розірвано в судовому порядку і зобов'язано экс-концесіонера сплатити на користь територіальної громади понад один мільйон гривень заборгованості за концесійними платежами, 175 тис. грн пені та 8 тис. грн штрафних санкцій²⁸³.

Серед туристичних дестинацій – головних об'єктів місцевого значення також мало місце укладання договору державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації, але через недотримання органами місцевого самоврядування норм законодавства процес зазнав невдачі. Так, Новофедорівська сільська рада Голопристанського району Херсонської області 2013 р. передала у концесію територію Залізний порт. Проте в процесі укладання договору концесії

²⁸¹ Мартинів І. Пролітаючи над замком: Старе Село. URL: <http://www.vikka.ua/node/81114>

²⁸² Папірник І., Крижанівська М. Якщо купити собі замок... Як працює формат концесії в Україні. URL: <http://vikka.ua/novini/64186-yak-pracuyue-format-kontsesii-v-ukraini.html>

²⁸³ Коваль Ю. ТОП-10 нетипових об'єктів ДПП в Україні. URL: <http://www.vikka.com.ua/2017/07/top-10-netipovih-obektiv-dpp-v-ukrayini.html>

Рис. 4. Оцінювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах

незаконного самоврядування було допущено низку юридичних помилок. Зокрема, уповноважено на укладення договору комунальне підприємство порушено вимоги щодо об'єкта концесії та порядку внесення концесійних платежів (на рахунок комунального підприємства замість до місцевого бюджету) та ін.), що спричинило скасування договору в судовому порядку (за поданням прокуратури). Крім того, зобов'язало концесіонера повернути пляж сільській раді²⁸⁴.

Важко відзначити, що в Україні є й поодинокі приклади вдалої реалізації договорів державно-приватно партнерства у сфері туризму. Так: частину Мукачівського замку «Паланок» в Закарпатській області у 2000 та 2011 рр. були передані за договорами оренди на період до 2056 р. приватним інвесторам (2300 м² – ТОВ «Високий замок» за 10 млн грн за весь період оренди) та підвальні приміщення – ТОВ «Дісберг») для створення готельно-ресторанного комплексу, акустичного залу, магазину з продажу вина та сувенірів²⁸⁵; замок XIV ст. Сент-Міклош у смт. Чинадієво Мукачівського району Закарпатської області ще у 2001 р. був переданий в оренду фізичній особі Йосипу Бартошу. За договором оренди останній зобов'язувався створити культурно-мистецький центр і уберегти замок від руйнування. Сьогодні у замку функціонує туристичний інформаційний центр «Сент-Міклош», історико-краєзнавчий музей, концертний і конференц-зали, картинна галерея та зала для святкових церемоній. Водночас у замку тривають реставраційні роботи, які проводить орендар²⁸⁶.

Основними причинами невдалої реалізації проєктів державно-приватно партнерства у сфері туризму та рекреації в територіальних громадах можна назвати:

недостатню збалансованість для приватних партнерів значної частини витрат на туристичної інфраструктури через необхідність вкладення в неї значних фінансових ресурсів за невизначених термінів окупності

²⁸⁴ Діагностика ТОП-10 нетипових об'єктів ДПП в Україні. URL: <http://jurblog.com.ua/2017/07/top-10-netipovih-obektiv-dpp-v-ukrayini/>

²⁸⁵ Мельничук М. Публічно-приватне партнерство: уроки минулого та перспективи майбутнього. URL: www.congress.lviv.ua/download.php?downloadid=30.

²⁸⁶ Бартош Й. Один у полі воїн: український художник Йосип Бартош відновлює старовинний замок на Закарпатті. URL: <https://styler.rbc.ua/ua/analiz-yosif-bartosh-v-zakarpate-trinadtsat-zamkov-1467579899.html>

- відсутність законодавчо закріпленої мінімальної частки приватної участі у проєкті приватного партнера;
- неналежна фахова підготовка працівників державних виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у підготовку і супровід договорів державно-приватного партнерства;
- відсутність дієвих фінансових стимулів для приватних підприємств (наприклад, податкових канікул у перші роки реалізації проєкту приватної участі у державно-приватному партнерстві);
- неналежне прогнозування з боку приватного партнера обсягу інвестицій, необхідних для реалізації проєкту.

Ще одним напрямом розвитку територіальної громади як туристичної дестинації може стати формування в її межах або в межах подібними територіальними громадами регіону, які мають на своїх територіях туристичні ресурси, туристичного кластера.

Туристичний кластер формується на основі добровільного об'єднання суб'єктів інфраструктури туризму для підвищення конкурентоспроможності власної продукції та зростання привабливості туристичної дестинації та регіону загалом шляхом їх співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування та державними установами. Характерною особливістю функціонування кластера є те, що для досягнення цілей своєї діяльності суб'єкти кластера координують свої зусилля по вертикалі (наприклад, заклади з розміщення туристів співпрацюють з туристичними агентствами, закладами харчування, розважальними центрами тощо), водночас конкурують між собою по горизонталі (наприклад, з іншими закладами з розміщення туристів). Для підтримки функціонування та розвитку кластера учасники кластера вносять вступні та членські внески.

Створення та життєдіяльність туристичного кластера досить часто залежить від ініціативності та кроків у цьому напрямі органів місцевого самоврядування, оскільки останні, як обрані громадянами органи управління представники, є однією з найбільш зацікавлених сторін функціонуванні на території громади кластерного об'єднання. Крім туристичний кластер сприяє: збільшенню надходжень до місцевого бюджету через розширення податкової бази (насамперед щодо місцевих податків і зборів); підвищує інвестиційну привабливість територіальної громади, що позитивно впливає на зростання зацікавленості громадян щодо здійснення капіталовкладень у межах громади, зростання зайнятості та збільшенню заробітної плати завдяки появі нових

наявних бізнесових структур; розвитку суміжних галузей економіки в територіальній громаді. Саме тому органи місцевого самоврядування першочергово мають орієнтуватися не на підтримку окремих суб'єктів господарювання (навіть найбільших платників податку до бюджету місцевої громади), а на сприяння організації кластерів і підтримання доброзичливих взаємовідносин та співпраці всередині кластера.

В Україні є досвід організації туристичної діяльності в громадах на кластерних засадах. Серед характерних прикладів можна навести кластер з тривалою історією функціонування, так і нещодавно створений.

Кластер еко-агротуризму «Оберіг» у смт Гриців Шепетівського району Хмельницької області) створений у 2002 р., об'єднав 60 підприємств сільських господарств для розвитку сільського туризму та впровадження інноваційних технологій. Для розвитку кластера було розроблено цільні програми для започаткування мешканцями громади сільського туризму, п'ять сільських туристичних маршрутів, інформаційно-інформаційний центр, який проводить тренінги, семінари та конференції з розвитку сільського туризму. Підтримка органів місцевого самоврядування проявляється в організації сільських виставок («Солі та риби», «Старі Баби», «Дніпро-Бузькі вечорниці», «Сільська голова»), виставок і т. ін. Однак, попри покращення туристичної інфраструктури та інфраструктури суміжних галузей, повільний розвиток кластера гальмує відсутність у його складі освітніх установ і навчальних програм, орієнтованих на розвиток сільського туризму, а також відсутність господарських функцій, які б функціонували на засадах державно-приватного партнерства.

Кластер пізнавального туризму «Південне туристичне кільце» створений у 2004 р. на основі добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування міст Одеської, Миколаївської та Хмельницької областей (у 2004 р. ще й м. Алупки АР Крим). Метою створення кластера було сприяння розвитку туризму та рекреації, розширення та впровадження нових туристичних маршрутів еко-пізнавального туризму, забезпечення комплексного розвитку територіальних громад-учасників кластера, збереження їхніх

культурних об'єктів та екології. Роль органів місцевого самоврядування у тому числі, полягала у фінансовій підтримці малого бізнесу у сфері туризму шляхом часткової компенсації відсотків за кредитами для реалізації проєктів у сфері туризму. Однак кошти на вказані цілі були передбачені лише у двох місцевих бюджетах (м. Вознесенськ – 20 тис. грн; м. Первомайську – 4 тис. грн). Неактивно долучалися органи місцевого самоврядування також і до популяризації туристичного кластера: не було виділено кошти з місцевих бюджетів на розробку рекламної продукції та створення єдиного туристично-інформаційного центру. Як наслідок, функціонування кластера не мало суттєвого впливу на розвиток інфраструктури туризму та збільшення туристичних потоків²⁸⁸;

• етнографічно-екологічний кластер «Бойківські газди у Саліській громаді Львівського району Львівської області започаткований у 2017 р. за підтримки Співпраці сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних сел до територіальних кластерів» (у межах проєкту ПРООН в Україні «Зміцнення бізнес-об'єднань малих і середніх підприємств» та проєкту USAID «Програма підтримки аграрного і сільського розвитку») і налічував 43 учасники. Метою створення кластера була популяризація та розвиток краєзнавчо-етнографічного, екологічного та відпочинкового туризму на базі співпраці суб'єктів інфраструктури туризму усіх рівнів (сільських сел і міні-готелів, які є основою кластера, і закладів харчування, виробників традиційної та екологічної продукції, самодіяльних фольклорних груп, природоохоронних та історико-охоронних установ тощо). Співпраця між учасниками кластера полягала у пропагуванні туристам послуг усієї мережі учасників кластера, а також у проведенні спільних заходів з розроблення туристичних маршрутів, організації забав і ярмарків. Водночас характерною рисою налагодження співпраці з органами місцевого самоврядування, державної влади регіону, громадськими організаціями та навчальними закладами. Створюючи кластер, було задіяно фінансову участь органів місцевого самоврядування у фінансуванні проєктів, пов'язаних з розвитком атракцій та інфраструктури кластера, зокрема селища майстрів у с. Турка

²⁸⁸ Маслиган О. О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. Сталый розвиток економіки. 2013. №4. С. 181-190 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_4_40

рекреації в громадах на кластерних засадах. Так, у 2019 р. у Славській ОТГ за участі представників органів місцевого самоврядування та регіональної влади відбулось обговорення перспектив створення субрегіонального туристично-рекреаційного кластера «Магура» на межі Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей, до складу якого увійдуть територіальні громади Міжгірського району, Славської, Долинської та Вигодської ОТГ. Серед першочергових проблем формування кластера зроблено акцент на питаннях розвитку транспортно-логістичної системи для мінімізації часу пересування туристів між туристичними об'єктами територіальних громад-учасників кластера до однієї години. Також було обговорено проект Статуту та можливість створення Асоціації місцевого самоврядування «Магура»²⁹².

Питання про перспективи реалізації інвестиційного проекту «Агро-рекреаційний кластер «Коблево» розглядались у 2019 р. робочою групою з числа депутатів постійної комісії обласної ради з питань екології, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів. Проект розроблено і запропоновано устатковувати «Агенція місцевого розвитку Коблівської ОТГ». В його основі лежить ідея формування першого в Україні цілорічного реабілітаційного курорту шляхом оптимального використання природних лікувальних рекреаційних та агротехнічних ресурсів Березанського району Миколаївської області²⁹³.

Агротуристичний кластер «Таврійське екооздоровлення» планується створити і в Херсонській області, до складу якого увійдуть громади області уздовж річки Дніпро та Каховського водосховища від м. Очаків до Запоріжжя²⁹⁴. Однак досліджувані нами громади Херсонської облас-

²⁹² Новий туристичний кластер об'єднає три області – Закарпаття, Львівську та Івано-Франківщину. Новини Закарпаття, 25.01.2019. URL: <http://transcarpatia.net/transcarpathia/hot-news/107404-noviy-turistichny-klaster-obiednaie-tri-oblast-zakarpattia-lvvschinu-ta-vanofrankvschinu.html>

²⁹³ Перспективи реалізації інвестиційного проекту «Агро-рекреаційний кластер «Коблево». Засідання робочої групи. Коблівська громада, 30.10.2019. URL: <https://koblivska-gromada.gov.ua/news/157241745>

²⁹⁴ У Голій Пристані відбулася туристична конференція в рамках проекту з реалізації створення туристичного кластеру «Таврійське екооздоровлення». Новини Голої Пристані, 13-08-2019. URL: <http://golij-pristan.in.ua/novini-msta/8390-u-goly-pristan-vdbulasya-turistichna-konferenciya-v-ramkah-proektu-z-realzacyi-stvorenniya-turistichnogo-klasteru-tavriyske-ekoozdorovlennya.html>

орієнтуються на морський відпочинок (сміт Лазурне, с. Залізний Порт та Скадовськ), залишаються поза межами цього кластера.

У районах та ОТГ Одеської області також планують створити туристичні кластери. Проте ініціатива поки залишається лише проєктом для дискусії на конференціях і круглих столах.

Самодіяним підґрунтям для потенційного розвитку туристичного кластера можна вважати проєкти з впровадження у великих містах, які базуються на культурно-історичному туризмі, туристичної картки міста (наприклад, в Одесі – «Odessa City card», яка дає можливість отримати низку музеїв, оглядову екскурсію містом за зниженими цінами, отримати путівники та рекламну інформацію про партнерів) та міських туристичні акції («Одеса за півціни» – упродовж кількох днів найбільшого під завершення відпочинкового сезону, більшість об'єктів інфраструктури туризму-учасники акції (екскурсійні агентства, готелі, ресторани, музеї, нічні клуби тощо) надають послуги зі знижкою 50% від їх ринкової вартості)²⁹⁵.

Аналіз розвитку і функціонування туристичних кластерів в Україні дозволяє зробити такі висновки:

- можливості для формування туристичного кластера мають практично усі територіальні громади, навіть ті, у яких немає чітко виражених туристичних ресурсів (підтвердженням є досвід створення туристичного кластера «ГорбоГори»);
- переважно туристичні кластери побудовані за класичною структурою, яка включає усіх суб'єкти інфраструктури туризму, а також органи місцевого самоврядування та навчальні заклади;
- відсутність у складі кластера сторін, які надають супровід, підтримку та сприяння, гальмує розвиток туристичного кластера або спричиняє до його занепаду;
- фінансова підтримка з боку органів місцевого самоврядування щодо популяризації туристичного кластера на старті його розвитку є однією з передумов успіху функціонування кластера;
- активна діяльність туристичного кластера дозволяє органам місцевого самоврядування вирішувати проблеми громади (підвищити зайнятість, наповнення місцевого бюджету, покращити інфраструктуру в громаді, підвищити інвестиційну привабливість громади тощо);

Михайлюк О. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2016. № 8. С. 92-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_8_9

- органи місцевого самоврядування територіальних громад Карпатського регіону, які орієнтуються на гірський туризм, швидше активізувалися щодо створення туристичних кластерів після схвалення урядом Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., ніж територіальні громади узбережжя Чорного та Азовського морів.

Таким чином, проведений аналіз інституційно-організаційного середовища розвитку і функціонування туризму та рекреації дозволяє стверджувати, що більшість з досліджуваних територіальних громад мають необхідне для розвитку сфери туризму нормативно-правове та інституційне забезпечення. Однак органами місцевого самоврядування сьогодні використовуються усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь у туристичних асоціаціях, що сприяє б популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, які дали змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так із господарськими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Територіальна громада досліджується в роботі на основі системного підходу, який дозволяє розглядати її на основі таких характеристик: територія, утворена спільнота людей, що характеризується спільністю інтересів, культури; сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між людьми (зокрема, це родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, зв'язки соціального капіталу та підтримки); спільний, колективний споживач, що акцентує увагу на первинності економічного виміру розвитку громади; активність виробництва та забезпечення громадських послуг; здатність впливати на місцеве суспільне життя, своєю владою репрезентувати інтереси населення, а також наділяти його певними повноваженнями (зокрема передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні шляхи здійснення політичної волі, громадських дій).

У монографії автор наголошує на таких факторах розвитку територіальної громади, як здатність діяти колективно, спроможність до розвитку громади, сам процес ефективного використання та реалізації потенціалу громади. Дослідження також зосереджується на людському капіталі, зокрема здатності задіювати задля розвитку громади навички, знання, креативний потенціал її мешканців.

Проведене дослідження сутності та функцій територіальної громади має важливе значення для розуміння того, як розвиток громади пов'язаний з ефективністю використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. Загалом для громад відкривається широкий спектр перспектив, які можуть бути реалізовані локальними громадами у контексті розвитку туризму.

Висновок слід розуміти, що розвиток туризму – це тривалий процес. Він не може розглядатись як економічна панацея для розвитку усіх громад, а має використовуватись як механізм диверсифікації економіки громади. Зважаючи на це, у сучасному світі багато територіальних громад (локальних спільнот) звернулися до розвитку туризму, щоб забезпечити економічний, соціальний, культурний, ресурсно-інформаційний, інституційний розвиток громади.

Висновки методології дослідження розвитку туристично-рекреаційної сфери територіальних громад лежить концепція локального економічного розвитку, яка сформувалась у США у 60-х роках минулого століття під впливом вимог мешканців бідних територіальних громад

у процесі врядування та управління розвитком їх громад. Проблема забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад, міст, селищ і сіл набуває дедалі більшої актуальності для сучасної України, виходить на порядок денний нової регіональної та внутрішньої державної економічної політики. Місцеве економічне зростання розглядається як стабільний, випереджаючий розвиток, відтворення регіональної економіки на засадах інтенсивного розвитку збільшення обсягів валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу.

Сталий місцевий економічний розвиток надає можливості підвищення рівня життя економічно активного населення в регіоні, є основою для підвищення добробуту місцевих мешканців, сприяє підвищенню якості життя на всій території країни. Нарівні з цим слід окреслити й проблему місцевого розвитку в широкому розумінні, що охоплює економічні, соціальні, гуманітарні, культурні, безпекові й інші аспекти розвитку та життєдіяльності громади. Місцевий розвиток односторонньо розглядається і як стратегія, і як тактика реалізації регіональної політики та забезпечення комфортного, безпечного середовища життєдіяльності для людини на всій території країни, незалежно від розвитку місцевості.

Теорія місцевого економічного розвитку впродовж останнього десятиліття суттєво трансформується: на перший план виходять соціальні чинники розвитку, а пріоритет зростання надається інноваційно орієнтованим видам економічної діяльності, які можна вважати спеціалізацією територій і територіальних громад зокрема.

Говорячи про зміни в підходах до інституційних засад розвитку територіальних громад упродовж останнього десятиліття, слід відзначити такий глобальний тренд як посилення інклюзивності розвитку. Тобто йдеться не лише про активну розбудову інституцій громадянського суспільства на рівні громад, а про залучення незацікавлених осіб до процесів прийняття рішень у громаді як на етапі формування валового продукту території, так і на етапі його розподілу.

Концепція смарт-громади підкреслює важливість співпраці, взаємодії та партнерство між усіма зацікавленими сторонами, включаючи державні установи, приватний сектор, громадські організації, соціальну інфраструктуру та мешканців. Інформаційно-комунікаційні технології використовуються лише як інструмент досягнення цілей розвитку територіальної громади. «Насиченість» громади високотехнологічною інфраструктурою та новітніми технологіями – абсолютно необхідна

інфраструктура, але недостатня для того, щоб стати смарт-громадою. Крім того, необхідними складовими є застосування таких технологій, як електронне голосування, електронне навчання чи електронна комерція для всіх важливих аспектів діяльності громади.

Сучасні праці з проблем управління розвитком територіальних громад базуються на різних підходах до формування бази розвитку. У статті розглянуто ресурсний, потенціальний та актив орієнтований підходи до управління розвитком територіальних громад. Потенціал розглядається як інтегральна характеристика стану системи в просторі часу, тобто він включає наявні ресурси та резерви, а також передбачає певні додаткові можливості для залучення ресурсів задля розвитку певного об'єкта. Водночас капіталізація відображає трансформацію потенціалу в актив територіальної громади. Саме ця властивість потенціалу лежить в основі застосування актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальної громади. Його суть полягає у використанні потенціалу громади для створення, посилення і капіталізації її активів. На відміну від концентрації уваги на проблемах і потребах, цей підхід зосереджується на сильних сторонах і наявних активах громади.

Актив-орієнтоване управління розвитком територіальної громади дозволяє перетворити на актив недооцінені ресурси і тим самим дає змогу громадам, у тому числі маргіналізованим, формувати підґрунтя для їх розвитку. Застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристичної сфери в територіальних громадах в Україні характеризується високим потенціалом, однак слід акцентувати увагу на тому, що активізація таких процесів вимагає реалізації комплексних заходів, серед яких трансформація правового забезпечення саморегулювання місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

Висновки та виклики суспільно-економічних трансформацій, зокрема умови розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів створюють контекст посилення міжнародних і транскордонних потоків руху товарів, послуг, трудових і фінансових ресурсів, зростання значимості туризму для регіонального та локального економічного розвитку. Нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери несе синергетичні ефекти суспільного розвитку через вплив на економічну, політичну, культурну та економічні сфери діяльності.

Туристично-рекреаційний потенціал розглядається нами через сукупність природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів, що разом створюють туристичну послугу, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів всіх рівнів за рахунок податкових надходжень від підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створенню нових підприємств і робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної, інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

Необхідність фокусування на основних глобальних трендах викликає розвиток туристично-рекреаційної сфери (розвиток цифрових маркетингових комунікацій, Big Data, високоефективні технології, динамічне запровадження інновацій, зміна центрів впливу в економіці, конвергенція продуктів, пристроїв, послуг, негайна доступність товарів і послуг, кліматичні зміни, екологізація мислення, урбанізація, розвиток віртуальних мереж, активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку, індивідуалізація товарів і послуг, пандемія коронавірусу COVID-2019) особливо важливе значення має обґрунтування виваженої політики та механізмів активізації внутрішнього туристичного бізнесу на зовнішній ринок туристичних пропозицій, що дозволить не лише посилити позицію (імідаж, стратегічну стійкість) національного туристичного продукту на міжнародному ринку, а й виявити додаткові можливості та передумови нарощування потенціалу туристично-рекреаційної сфери в національному економічному просторі.

Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в суспільній життєдіяльності є багатограним: від стимулювання розвитку численних суміжних до неї галузей (сфера послуг, ресторанне господарство, транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, виробництво сувенірної продукції тощо) до забезпечення міжкультурної комунікації, відновлення та збереження історико-культурних пам'яток, культурної спадщини та традицій країн і народів. Проте непослідовні регуляторні реформи в туристично-рекреаційній сфері України призводять до низької ефективності використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України та втрати сприятливих можливостей для активізації розвитку цієї сфери.

Проведене дослідження атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України на основі інтегрального оцінювання за 2013-2019

Зроблено базується на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох субіндексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери).

Аналіз результатів розрахунку інтегрального індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України дозволив виділити характерні особливості регіональних туристично-рекреаційних систем:

- безперечне домінування м. Києва, що свідчить про наявність значних конкурентних переваг, які дозволяють місту, без унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів, максимально ефективно використовувати свій туристично-рекреаційний потенціал і підтримувати на стабільно високому рівні атрактивність власної туристично-рекреаційної системи;
- наявність трьох потужних регіонів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) з найвищими, після м. Києва, рівнями атрактивності туристично-рекреаційної системи, кожна з яких володіє збалансованим набором туристично-рекреаційних ресурсів (у т. ч. унікальних на теренах України) і досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури для їх ефективного освоєння, що дозволяє їм забезпечувати високу динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери;
- активна динаміка зростання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів-переслідувачів, які поступаються лідерам як за якістю соціально-економічної інфраструктури та рівнем інвестиційної привабливості, так і рівнем поінформованості серед потенційних туристів та інвесторів про їхній туристично-рекреаційний потенціал. Проте активна позиція місцевих органів влади та бізнесу сприяє поступовому усуненню цих диспропорцій;
- численна група регіонів (9) з незбалансованим і часто обмеженим набором туристично-рекреаційних ресурсів, а також низькою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, що негативно позначається на рівні атрактивності їх туристично-рекреаційних систем.

Формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери держави визначається наявністю туристичних і рекреаційних ресурсів (історико-культурних, архітектурних, природно-рекреаційних,

інфраструктурних та інвестиційних) і можливостями їх подальшого комплексного використання задля налагодження ефективної туристично-рекреаційної діяльності.

Для забезпечення оптимізації просторової та господарської організації регіональних туристично-рекреаційних систем, а також процесу стратегічного планування туристично-рекреаційної сфери на національному та регіональному масштабах, комплексне оцінювання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу є одним з найважливіших елементів процесу управління розвитком туристично-рекреаційної сфери разом з контролем за соціально-економічними та екологічними наслідками її діяльності.

Відсутність обґрунтованої оцінки потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіону знижує рівень ефективності використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів, знижує інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також суттєво ускладнює розроблення загальнодержавних і регіональних цільових програм розвитку туризму та рекреації.

Проведене дослідження ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр. вказало на:

- як головний фінансово-економічний, науково-освітній і культурний центр країни, м. Київ, володіє широким спектром можливостей для найбільш ефективного використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу (стабільно генерує найвищий рівень доходів від туристично-рекреаційної діяльності в Україні, приваблюючи найбільшу кількість іноземних і вітчизняних туристів);
- високий результат Івано-Франківської області зумовлений високою ефективністю використання його головної конкурентної переваги – природно-ландшафтних ресурсів гірських територій, які в поєднанні з приватними інвестиціями та сприянням місцевих органів влади, дозволили створити конкурентоспроможний туристичний продукт, що користується стабільним попитом як у вітчизняного, так і у іноземного туриста;
- серед трьох провідних регіонів за рівнями атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) лише Львівській області вдалося продемонструвати відносно високий рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, який поступає до результату м. Київ та Івано-Франківської області, що пов'язано

нижчим середнім рівнем дохідності її високо диверсифікованих туристичних продуктів;

- для окремих регіонів, які показали одні з найвищих рівнів атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеська, Херсонська, Закарпатська та Київська області), була характерна не висока ефективність використання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу. Тобто наявність збалансованого комплексу туристично-рекреаційних ресурсів з досить високою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, але без належного рівня сприяння місцевих органів влади та інвестиційного забезпечення розвитку його туристично-рекреаційної сфери, не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону;
- низький рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в більшості регіонів України прямо пов'язаний з низькою атрактивністю їхніх туристично-рекреаційних комплексів. Обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів разом з низькою якістю туристичної та загальної інфраструктури цих регіонів не сприяють створенню конкурентоспроможних туристичних продуктів, які б дозволили максимально ефективно реалізувати їхній туристично-рекреаційний потенціал.

Найбільший вплив на рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України мали такі компоненти, як культурної привабливості та інтегральний індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери. Натомість низькою залежність синтетичного індикатора привабливості туристичної інфраструктури та рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території, що пов'язано з низьким рівнем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, яка на сьогодні не є необхідною платформою для нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а тому є основним пріоритетом підтримки та стимулювання розвитку в межах державної, регіональних і регіональних політик.

Розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів України до рівня передових туристичних регіонів світу потребує системних заходів не тільки з боку центральних і місцевих органів влади, але і з боку бізнесу та громадськості. Комплексні заходи з визначення туристично-рекреаційної сфери як одного з основних пріоритетів

економічного розвитку регіону, впровадження інвестиційних механізмів удосконалення туристичної інфраструктури та формування позитивного туристичного іміджу регіону, мають стати основними компонентами стратегічно орієнтованої регіональної політики розвитку туристично-рекреаційної сфери. Реалізація згаданих вище заходів сприятиме не тільки розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а й допоможе зміцненню соціально-економічної системи всієї країни та зростанню добробуту її громадян.

Проведений аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дав змогу згрупувати їх у такі групи: природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, науково-технічні. А також визначено основні глобальні тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг, від яких залежать вектор і можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України з огляду на критерії стратегічної конкурентоспроможності і мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Проведене дослідження розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказало на проблему неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощуванні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування, що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестора у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Результати цього дослідження можуть бути використані під час формування загальнодержавної, регіональних і локальних стратегічних програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними під час нарощування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Інфраструктура туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах включає п'ять складових елементів: послуги з організації подорожі; послуги з організації перевезень; послуги з розміщення для тимчасового проживання; послуги з забезпечення харчування; послуги

організації відпочинку та розваг. Їх надають суб'єкти господарювання відповідних видів економічної діяльності.

Практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщення, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, хочаби вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а отже і потенційних клієнтів. Суб'єкти ж туристичної діяльності, які функціонують у межах територіальної громади і надають послуги з організації подорожі, переважно орієнтують клієнтів на внутрішній туризм.

Органи місцевого самоврядування можуть впливати на обсяги надходжень від туристичної галузі та стимулювати її розвиток через встановлення ставок туристичного збору, а також інших місцевих податків (єдиного податку, податку на землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) у частині, яка торкається суб'єктів інфраструктури туризму та рекреації. Під час оподаткування туристів суб'єктів інфраструктури туризму органи місцевого самоврядування повинні не переобтяжувати їх податковим тягарем, встановлюючи ставки місцевих податків і зборів не на максимально дозволеному рівні.

Накопичення від туристичного збору залишаються нині єдиним кількісним показником внеску туристів до місцевих бюджетів, хочаби відсутній сателітний рахунок у туризмі, який би дозволив визначити внесок туристів в економіку територіальної громади та виміряти валову додану вартість, яку створюють туристи та рекреанти туристичній дестинації, від валової доданої вартості, яку забезпечують підприємці тієї ж туристичної дестинації.

Аналіз засвідчив, що туризм сьогодні приносить місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, аніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування власне на його розвиток і популяризацію. Проте органи місцевого самоврядування опосередковано сприяють розвитку туризму в громаді, шляхом здійснення соціально-економічних видатків за іншими напрямками, головними серед яких є дорожнє господарство та благоустрій територій.

Правове забезпечення, інституції, які прямо чи опосередковано здійснюють управління та впливають на розвиток туризму та рекреації на рівні територіальних громад, а також організаційний механізм реалізації політики у сфері туризму та рекреації формують

інституційно-організаційне середовище функціонування та розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах.

Більшість з досліджуваних територіальних громад мають необхідні для розвитку сфери туризму нормативно-правове та інституційне забезпечення. Однак органами місцевого самоврядування слабо використовуються усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь у туристичних асоціаціях, що сприяло б популяризації та розвитку територіальної громади як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля всіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так з господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 2020 – Рік розвитку туризму в регіонах та сільських територіях. Національна туристична організація України, 2020. URL: http://www.ukrainianet.org/ntoukriane_2020_ua.html
2. 45% иностранних туристов недовольны украинским сервисом. URL: https://lb.ua/culture/2015/09/01/314853_45_inostrannykh_turistov_nedovolni.html
3. Андрієнко А. О. Концепція «розумного міста»: уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого територіального утворення. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 1. С. 24-34.
4. Асоціація готельного маркетингу. URL: <https://www.marketingassociation.com/blog/hotel-marketing-trends-2019/>
5. Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков, 2000. С. 140.
6. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Ін Юре, 2003. 512 с.
7. Батанов О. В. Територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування в Україні: Проблеми класифікації. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1. С. 137.
8. Бенювська Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти // Регіональна економіка. 2018. № 1. С. 30-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2018_1_5.
9. Біль М., Лещух І. Методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальної громади. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 3. С. 203-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_40
10. Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону / О. Ю. Бобровська. Аспекти публічного управління: наук. журн. Дніпро: Грані, 2016. № 4-5 (30-31). С. 58-69.
11. Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства. Державне управління: теорія та практика:

електрон. факс. вид. 2011. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14txts/Bondarenko.pdf>

12. Бюджетний кодекс України, від 8 липня 2010 року, № 2456-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

13. Валовий регіональний продукт у 2013 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/04/zb_vrp_2013.pdf

14. Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf

15. Васильєв В., Гафурова О., Зінько Ю., Рутинський М., Шпектор Т., Товт М. Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садів до територіальних кластерів. Київ: Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України. 2017. 64 с. URL: https://issuu.com/ukrainecards/docs/szt-book_web

16. Вахович І. М., Малімон В. В. Інституційні теорії у системі теорій розвитку регіональних ринків медичного туризму. Економічний форум. 2017. №3. С. 34-44

17. Вода на п'яти пляжах Одеси не відповідає нормі. Укрінформ. 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2759111-voda-na-ponad-polovini-plaziv-odesi-ne-vidprovidae-normi.html>

18. Всесвітня рада з туризму оцінила втрати галузі через коронавірус у \$22 млрд. Гордон, 28.02.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/-vsesvitnja-rada-z-turizmu-otsiniv-vtrati-galuzi-chozho-koronavirusa-v-22-mlrd-1489002.html>

19. Всесвітня туристична організація. 2019. URL: <http://www2.unwto.org>.

20. Втрати туризму від коронавірусу оцінюють у 22 мільярди доларів. Українська правда, 28.02.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/28/657591/>

21. Гончарова К. Один у полі воїн: український художник Йосип Бартош підняв з руїн старовинний замок на Закарпатті. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/intervyu/iosif-bartosh-v-zakarpate-trinadcaty-zamkov-1467579899.html>

22. Горшков М. А. Методи та механізми управління ресурсами територіальної громади. Ефективна економіка. 2019. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.78>.

Перелік використаної літератури

23. Грабовенська С. П. Конкурентоспроможність територіальних туристичних послуг в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 302 с.
24. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 495 с.
25. Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещух І. В., Патицька Х. О., Шаптанець Н. М. Зміцнення спроможності територіальних громад на основі ефективного використання ендogenous потенціалу / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 301 с.
26. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську економічну справу. К., 1994. 288 с.
27. Громадська організація «Українська Асоціація Активного та Екологічного Туризму». 2019. URL: <http://www.uaeta.net/>
28. Громадяни пасажери. Як, куди і скільки їздили українці залізничним сполученням «Укрзалізниця» у 2014-2015 рр. Тексти.org. 2016. URL: <https://texty.org.ua/d/uz/#main-text>
29. Данилишин Б. О перспективах и специфике развития туризма в Украине. LB.ua, 15.07.2016. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danilishyn/340306_perspektivah_spetsifike_razvitiya.html
30. Довгаль Г. В. Конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість як складові іміджу Харківського регіону // Туристичний регіон: монографія / [за ред. А. Ю. Парфіненка]. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 312 с
31. Довідка за результатами опрацювання статистичних звітів операторів за 2018 рік. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, 2019. URL: <https://me.gov.ua/Documents/default?lang=uk-UA&id=a1f25ec4-d349-45e5-8dc0-b1805e7e41bc&title=ZvodkaZaRezultatamiOpratsiuvanniaStatistichnikhZvitivTuroperatoriv2018-Rik>
32. Дуб А. Р. Перспективи залучення фінансових ресурсів підприємств у розвиток територіальних громад Карпатського регіону. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. журнал. 2017. Вип. 20. С. 815-820. URL: <http://global-national.in.ua/>

33. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Закарпатська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Закарпатська%20екопаспорт%202017.pdf

34. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Івано-Франківська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Івано%20-Франківська%202017.pdf

35. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017

36. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Одеська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Одеської%20області%202016.pdf

37. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Херсонська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Херсонської%20області%202017.pdf

38. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

39. Замечания и предложения к проекту Закона «О туризме». Українська асоціація туристичних агенцій, 02.2018. URL: <https://uata.com.ua/2018/02/law-remarks/>

40. Ільїна М., Шпильова Ю. Розвиток сільських громад в Україні на основі актив орієнтованого підходу. Інтелект XXI. 2018. №2. С. 76-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_2_17.

41. Індекс екологічної ефективності 2018. Yale University, 2019. URL: https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline?country=&order=field_epi_score_new&sort=asc

42. Індекс екологічної ефективності. Профіль України. Yale University, 2019. URL: <https://epi.envirocenter.yale.edu/sites/default/files/2018-ukr.pdf>

43. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2018 році (до відповідного місяця попереднього року). Державна служба статистики України, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Перелік використаної літератури

44. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / ДУ «Інститут економічних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; автор ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/20190601.pdf>
45. Кабінет Міністрів підтримав проєкт Указу Президента про оголошення 2017 Роком сталого туризму в Україні. 09.02.2017. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України: сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Print?lang=uk-UA&id=2679ec84-9568-4899-99d3-9abb80fee86e>
46. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Самостійний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с.
47. Кількість перевезених пасажирів за видами транспорту. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
48. Коваль Ю. ТОП-10 нетипових об'єктів ДПП в Україні. URL: <http://jablog.com.ua/2017/07/top-10-netipovih-obektiv-dpp-v-ukrayini/>
49. Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/col_zas_roz_u.xls
50. Конституція України, від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
51. Концепція державної політики реформування сфери нерухомої культурної спадщини. Міністерство культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245358162&cat_id=244993460.
52. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Вінниця: ПП ТД Едельвейс і К, 2017. 322 с.
53. Корнилюк Р. Мічені Нобелем: регіональна активістка Елінор Остром. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/03/26/230996/>
54. Корнієнко М. Пошук варіантів місцевого самоврядування ше-сприяткується. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1994. Вып. 4 (9). С. 17.
55. Коронавірус б'є не тільки по людях: чим епідемія з Китаю нашкодує світовій економіці. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/4/656608/>

56. Коронавірус призвів до кризи у туристичній галузі України. Держагентство з туризму. URL: <https://hromadske.ua/posts/koronavirus-prizviv-do-krizi-u-turistichnij-galuzi-ukrayini-derzhagentstvo-z-turizmu>
57. Кривега К. В. Туристична інфраструктура: поняття та складові. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2005. №21. С. 118-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2005_21_13.
58. Круговий В. В. Місцевий економічний розвиток (MER) та механізми його фінансування. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. Вип. 6(157). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mistseviy-ekonomichniy-rozvitok-mer-ta-mehanizmi-yogo-finansuvannya/viewer>
59. Кузик С. П. Географія туризму: навчальний посібник. URL: https://pidruchniki.com/1584072043738/turizm/geografiya_turizmu
60. Лендел О. Д. Напрямки розвитку інфраструктури туристичних послуг регіону. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2018. №1(9). С. 111-116. URL: <https://msu.edu.ua/visn/?p=3426&lang=uk>.
61. Липовська К. «Інтелектуальний потенціал» у контексті управління суспільним розвитком: поняття та сутність. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 4. С. 21-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_4_5
62. Ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=a6f56cb1-1ac1-45b3-b1df7259a84b48
63. Луцагіна Т. Теорія громади в політичній концепції І. Фролова. Наукові праці. Том 122. Вип. 109.
64. Лэндри Ч. Креативный город / пер. с англ. М.: Издательство «Классика-XXI», 2006. 399 с.
65. Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності: міжнародні Міжнар. наук. –практ. конф. (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.) / ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 78-81
66. Майбутня держава 2030: Глобальні мегатенденції, що впливають на уряди. Kpmg.com, 09.2014. URL: https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2014/09/Future_State_2030_UA_v3.pdf

67. Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: [навчальний посібник]. К.: Центр навчальної літератури, 2004.
68. Мальський М. Публічно-приватне партнерство: уроки сучасного та перспективи майбутнього. URL: www.congress.lviv.ua/download.php?downloadid=30.
69. Мартинів І. Пролітаючи над замком: Старе Село. URL: <https://www.facebook.com/ukrainianheritage/node/81114>
70. Маслиган О. О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. Сталій розвиток економіки. 2013. №4. С. 181-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_4_40
71. Мельник А. Управління ресурсами території в контексті європейської та національної політики регіонального розвитку. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. № 3, С. 7-21. URL: <http://visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/820>
72. Методика формування спроможних територіальних громад. Постанова КМУ від 08.04.2015 р. №214.
73. Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації: монографія / наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2016. 552 с.
74. Минакір П. А., Демьяненко А. Н. Пространственная экономика: эволюция подходов и методология. Пространственная экономика. 2010. № 2. С. 25-26.
75. Михайлюк О. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2016. № 8. С. 92-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_8_9
76. Моделі місцевого економічного розвитку: успішні практики. Асоціація міст України, 2019. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/dinaprintweb.pdf>
77. Монастирський Г. Л. Гіпотеза дослідження територіальної збалансованості базового рівня як економічної системи. Вісник економічної науки України. 2008. № 1. С. 141-147.
78. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня. Вісник національної академії державного управління. 2010. №4. С. 166-174.

79. Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада». Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. 2000. Вип. 4. С. 223-228.

80. Наврузов Ю. Категорія «громада» в сучасному лексиконі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. 2000. Вип. 1. С. 272-289.

81. Недашківская Н. Рекреационная система Украинских Карпат. К.: Вища школа, 1983. 117 с.

82. Нездоймінов С. Г., Гуцуляк М. Проблеми екологізації та напрямки розвитку немасових видів туризму на сільських територіях України. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10659/1/pdf>

83. Нестерова І. А. До проблем протидії тіньовим проявам в сфері туристичного бізнесу в Україні. Наука і практика – 2008: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 3-7 березня 2008 року). Полтава: Громадська організація «Аграрна наука та практика», 2008. С. 197-203. URL: <http://www.pdaa.com.ua/pr/pdf4/38.pdf>

84. Новий туристичний кластер об'єднає три області – Закарпаття, Львівщину та Івано-Франківщину. Новини Закарпаття, 25.01.2019. URL: <https://transcarpatia.net/transcarpathia/hot-news/107404-noviy-turistichny-klaster-obiednaie-tri-oblast-zakarpattia-lvvschynu-ta-vanofrankvschynu.html>

85. Олексієнко О. Нереалізований потенціал. Чим небезпечна тінізація туристичної галузі. Український тиждень № 31 (507) від 3 серпня, 2017.

86. ООН оголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого розвитку туризму. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України: сайт. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=ffc9a9b9-4ce5-439b-aa44-c4f26e86abbf>].

87. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности. М.: Мысль, ИРИСЭН, 2010. 445 с.

88. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). Національний банк України, 2020. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls

89. Офіційний сайт Всесвітньої організації подорожей та туризму. 2020. URL: <http://www.wttc.org/>

90. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / заг. ред.: В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 232 с.

Перелік використаної літератури

91. Папірник І., Крижанівська М. Якщо купити собі замок... Як це має бути в формат концесії в Україні. URL: <http://vikka.ua/novini/04186-ya-ko-kupiti-sobi-zamok-yak-pratsyue-format-kontsesii-v-ukraini.htm>
92. Патицька Х. О. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Бажанського НАН України». Львів, 2019. 209 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190007.pdf>
93. Перспективи реалізації інвестиційного проєкту «Агро-туристичний кластер «Коблево». Засідання робочої групи. Коблівська громада, 30.10.2019. URL: <https://koblivska-gromada.gov.ua/news/1572417450/>
94. Пирожок О. Спокусити туриста. Історія львівського кластеру, який об'єднав 33 фермери. Європейська правда. 25.04.2019. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2019/04/25/647276/>
95. Пітюлич М. М., Машіко К. С., Кудак К. М., Пауш М. М. Територіальний розвиток територіальної громади: особливості формування і розвитку. Науковий вчений. 2016. № 4. С. 155-160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvch_2016_4_40
96. Податковий кодекс України, від 2 грудня 2010 року №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6524>
97. Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Кухельницька, М. А. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Львів: ДРІДУ НАДУ, 2017. 362 с.
98. Про державно-приватне партнерство. Закон України від 1 липня 2010 року, № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
99. Про затвердження Методологічних положень із складання державного (сателітного) рахунку туризму в Україні. Наказ Державної служби статистики України від 29.12.2017 року, №359. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2017/359/359_2017.htm
100. Про курорти. Закон України від 5 жовтня 2000 року, № 2026-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
101. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від

16.03.2017 р. № 168-р. Офіційний вісник України. 2017. № 26. Ст. 136
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>

102. Про туризм. Закон України від 15 вересня 1995 року, № 324-95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80-ed20181104#Text>

103. Програма розвитку туризму Коблівської сільської ради (Коблівської об'єднаної територіальної громади) Березанського району на 2018-2020 роки. Агентство місцевого розвитку Коблівської ОТГ. 26.02.2018. URL: <http://kamr.org.ua/ru/node/26>

104. Проєкт «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садів до територіальних кластерів». Спілка сільського зеленого туризму України. 2017. URL: https://www.greentour.com.ua/projects/proekt_agrosilrozv

105. Проєкт Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 року. Міністерство розвитку громад та територій України. 2021 лютий. URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Proekt-Derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.pdf>

106. Проєкт Закону про засади адміністративно-територіального устрою України від 24.01.2020 № 2804. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986

107. Проєкти. Державний фонд регіонального розвитку, 2020. URL: <http://dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list>

108. Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», за ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

109. Пухтинський М. Проблеми реалізації конституційно-правових засад місцевого самоврядування. Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України: зб. наук. пр. 1999. Вип. 1. С. 257-260.

110. Регіональне управління: підручник / заг. ред.: Ю. В. Ковбасюк, В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий. К.: НАДУ, 2014. 512 с. С. 21.

111. Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publikatsiya/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf

112. Реєстр пам'яток національного значення. Міністерство культури України, 2020. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/article?art_id=245365203&cat_id=244910406
113. Реєстри НТО України. Національна туристична організація України, 2020. URL: http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_registries.html#extTable1-17
114. Ресурсний потенціал регіону: навч. посіб. / автори-упорядники: Орлатий, С. А. Романюк, І. А. Дегтярьова та ін.; заг. ред.: М. К. Орлатий. Київ: НАДУ, 2014. 724 с.
115. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підруч. / заг. ред. С. І. Дорогунцов. К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2005. 988 с.
116. Романчук Л. Д. Цифрові маркетингових комунікацій курортно-рекреаційних підприємств. Туризм XXI століття: глобальні виклики та стратегічні цінності: матеріали Міжнар. наук.–практ. конф. (Пряшів, 14-15 квіт. 2019 р.) / [відп. ред. А. А. Мазаракі]. К.: Київ. нац. торг.–екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 47-48.
117. Сайт дослідницької компанії цифрового маркетингу «eMarketer». 2020. URL: <https://www.emarketer.com>
118. Семашко Ю. Утопія східницьких джерел. Варіанти, 05.09.2016. URL: <https://varianty.lviv.ua/37422-utopiia-skhidnytskykh-dzherel>
119. CETAM. Open Market. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://openmarket.net.ua/>
120. Словник української мови: в 11 томах. Т. 7. 1976. 402 с. URL: <http://sum.in.ua/s/potencial>
121. Смирнов І. Г. «Овертуризм»: глобальний виклик XXI століття. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxBW==/fb98ed3d77f36d1f83d300a7243c4e4.pdf>
122. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України регіонів: національна доповідь / ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик. Київ: ІДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
123. Спад економіки, закриті кордони та ксенофобія: як спалах коронавірусу впливає на світ. Громадське Телебачення, 25.02.2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/spad-ekonomiki-zakriti-kordoni-ta-ksenofobiya-yak-spalah-koronavirusu-vplyvaye-na-svit>
124. Стадник В. В., Головчук Ю. О. Маркетингові підходи до аналізу макросередовища в контексті економічної безпеки бізнес-

стратегій підприємств туристичної індустрії. Вісник Хмельницького національного університету. 2019. № 5. С. 224-232.

125. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, 22.01.2020. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-442d-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>

126. Стан підземних вод України 2019: щорічник. Державне інформаційно-геологічне агентство України «Державний інформаційний геологічний фонд України». 2019. URL: http://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2019/07/schorichnyk_suv_chas_pv_2018_1.pdf

127. Статут Громадської спілки «Національна туристична організація України». 2019. URL: http://www.ntoukraine.org/assets/files/03_NTOU_Statut.pdf

128. Створення та функціонування інноваційних кластерів. URL: http://old.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/Stvor_ta_funk_klasteriv.pdf

129. Степаненко А. В. Теорії місцевого економічного розвитку. Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наук. праць. Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. Вип. 8(1). С. 15-30. URL: <http://www.geograf.com.ua/chseg/vypusk812010/teorii-miscevogo-ekonomicheskogo-rozvytku>

130. Степаненко А. Теорії місцевого економічного розвитку. Часопис соціально-економічної географії. 2010. Вип. 8. URL: http://www.geograf.com.ua/pdf/chseg/2010/8/02_Stepanenko_15-30.pdf

131. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жуковський. К.: НІСД, 2013. 88 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Bila_rozvtok-35283.pdf

132. Сторонянська І. З., Бенюк Л. Я. Просторові аспекти економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Економіка України. 2018. № 2. С. 50-64. URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_2_5

133. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2006. 324 с.

134. Суд стягнув із підприємства понад два мільйони штрафів за вирубку лісу на Яремчанщині. Галицький кореспондент, 12.03.2020.

- URL: <http://gk-press.if.ua/sud-styagnuv-iz-pidpruyemstva-ponad-dva-tyrisyach-shtrafu-za-vyrubku-lisu-na-yaremchanshyni/>
135. Тенденції тіньової економіки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 15.07.2019. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
136. Терновая И. А. Применение smart-критериев постановки целей в стратегическом планировании организации. Вісник ХНУ ім. В. Г. Каразіна. 2011. № 970. С. 381-385.
137. Тимечко І. Р. Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку: монографія «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 444 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190008f.pdf>
138. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, кейси бізнесу: [монографія] / 2-ге вид., випр. та доповн. К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2009. 463 с.
139. Ткаченко, Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, кейси бізнесу: монографія. К.: КНТЕУ, 2006. 537 с.
140. Ткачук Т. М. Віртуальні франчайзингові туристичні мережі туризму. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 1. С. 72-85.
141. Туристична Асоціація України. 2020. URL: <http://www.tau.org.ua>
142. Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm
143. Туристичні потоки. Державна служба статистики України. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
144. У Голій Пристані відбулася туристична конференція в рамках проекту з реалізації створення туристичного кластеру «Таврійське оздоровлення». Новини Голої Пристані, 13-08-2019. URL: <http://www.msta.gov.ua/novini-msta/8390-u-goly-pristan-vdbulasya-turistichna-konferentsiya-v-ramkah-proektu-z-realzacyi-stvorennya-turistichnogo-klasteru-tavryske-ekoозdorovlennya.html>
145. У курортній Затоці повернули громаді 16 земельних ділянок туристичної інфраструктури. Укрінформ, 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2759164-u-kurortnij-zatoci-povernuli-gromadi-16-zemelnih-dilyanok-turistichnoyi-infrastrukturi.html>

146. Українські об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/unesco/?page=ukrainian-object>

147. Флоріда Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ.: [М. Яковлев]. Київ: Наш формат, 2018. 430 с.

148. Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? Збірник творів: У 50 т. К., 1985. Т. 44. Кн. 1.

149. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [пер. с англ.]. М., 2006. 730 с.

150. Хвесик М., Сундук А. У грі чи поза грою? Дзеркало <https://dt.ua/ECOLOGY/u-gri-chi-poza-groyu-298:48.html>

151. Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь 2017. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukrainian-publications> (4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iakavyznachae-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytkutssr

152. Шаталова Т. Н., Еникеева А. Г. Экономическая сущность производственного потенциала. Вестник ОГУ. 2007. № 8. С. 85-91.

153. Шикіна О. В., Нездоймінов С. Г. Моніторинг туристичного потоку в контексті стратегії регіонального розвитку. Dezvoltarea sistemelor sociale și economice într-un mediu competitiv la nivel global. conferinta internationala știintifico-practica, 29 februar, 2016. Cluj-Napoca. 2016. P. 167-171.

154. Шульд С. *Економічний простір України: формування, структурування та управління*. Львів: ІРД НАН України, 2010. 480 с.

155. Щеглюк С. Д. Взаємозв'язок просторової організації бізнесу та міського розселення населення. Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє: тези наук. –практ. інтернет-конф. (3 березня 2017 р.). К.: КНЕУ, 2017.

156. Щеглюк С. Д. Переваги кластерної організації туристичної сфери у регіоні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 19. Ч. 2. С. 115.

157. Яровий В. Ф. Стан та перспективи розвитку підприємств і дестинацій галузі туризму південного регіону. Економіка та держава. 2017. №11. С. 25-28.

158. About the Smart Cities Information System. EU Smart Cities Information System, 2020. URL: <https://smartcities-infosystem.eu/content/smart-cities-information-system-scis>
159. Albino V., Dangelico R. M., Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*. 2015. Vol. 22, No. 1. Pp. 3-21. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>
160. Andryeyeva N., Nezdoyminov S., Martyniuk O. «Green» structure of the economy of recreational nature use. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. 4(4). 6-13. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/issue/view/18>
161. Aref F. Residents' Attitudes towards Tourism Impacts: A Case Study of Shiraz, Iran. *Tourism Analysis*. 2010. Vol. 15(2). Pp. 253-261
162. Barca F. An agenda for a reformed cohesion policy: a 'place-based' approach to meeting European Union challenges and expectations. 2009. URL: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/barca_report_barca_report_en.pdf
163. Barca F. The Case for Regional Development Intervention: Place-Based versus Place-Neutral approaches. *Journal of Regional Science*. 2012. Vol. 52 (1). Pp. 134-152.
164. Blakely E. J., Leigh N. G. *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*. SAGE, 2010. 446 p. URL: https://books.google.com/books/about/Planning_Local_Economic_Development.html?id=OSC3_C2FH18C&redir_esc=y
165. Booking.com представляет 8 трендов в сфере путешествий в 2019 году. Booking.com, 2019. URL: <https://news.booking.com/Bookingcom-представляет-трендов-в-сфере-путешествий-в-году>
166. Bradshaw T. The Post-Place Community: Contributions to the Debate about the Definition of Community. *Journal of the Community Development Society*. 2008. Vol. 39(1). Pp. 5-16
167. Bushell R., Eagles P. (Eds.). *Tourism and Protected Areas: Benefits Beyond Boundaries*. London: CAB International, UK, 2007.
168. Canzanelli G. Overview and learned lessons on Local Economic Development, Human Development, and Decent Work. 2001, October. URL: http://www.yorku.ca/ishd/LEDCD.SP/Links%20BQ/37_led1.pdf
169. Chapman M., Kirk K. Lessons for Community Capacity Building: A summary of the research evidence. 2001. URL: <http://www.scothomes.gov.uk/pdfs/pubs/260.pdf>

170. Chaskin R. J., Brown P., Venkatesh S., Vidal A. *Building Community Capacity*. New York: Aline De Gruyter, 2001.

171. Clay R. A., Jones S. R. A Brief History of Community Economic Development. *Journal of Affordable Housing & Community Development Law*. 2009. Vol. 18 (3). Pp. 257-267.

172. Coccossis H. *Sustainable tourism and carrying capacity*. Ashgate Publishing, UK, 2004.

173. Compendium of Tourism Statistics dataset. World Tourism Organization, 2020. URL: https://www.e-unwto.org/doi/suppl/10.5555/unwtotfb0000320519952018202001/suppl_file/0000320519952018202001.xlsx

174. *Cruise Industry News Annual Report*. Cruise Industry News, 2020. URL: <https://www.cruiseindustrynews.com/annual-cruise-industry-report.html>

175. *Cruise Market Watch*. 2020. URL: <http://www.cruisemarketwatch.com/>

176. Dolezal C., Burns P. M. ABCD to CBT: asset-based community development's potential for community-based tourism. *Development in Practice*. 2015. Vol. 25(1). Pp. 133-142.

177. Ennis G., West D. Exploring the potential of social network analysis in asset-based community development practice and research. *Australian Social Work*. 2010. Vol. 63(4). Pp. 404-417.

178. *Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, 2020. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

179. Fennell D. A. *Ecotourism: an introduction* (2 ed.). Routledge, UK, 2003.

180. Foray D., et al. *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3)*. Joint Research Center, 2012. URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553

181. Frank F., Smith A. *The Community Development Handbook: A Tool to Build Community Capacity*. Hull, Canada: Human Resources Development Canada, 1999.

182. Gilchrist A. *The well-connected community: a networking approach to community development*. Community Development Foundation, The Policy Press, UK, 2004.

183. Global international tourism revenue from 2000 to 2018. Statista, URL: <https://www.statista.com/statistics/273123/total-international-tourism-receipts/>
184. Godfrey K., Clarke J. The tourism development handbook: a practical approach to planning and marketing. London: Continuum, 2000.
185. Gorlach K., Adamski T. Neo-endogenous development and the revalidation of local knowledge. Polish Sociological Review. 2007. Vol. 4 (16). Pp. 481-497.
186. Green G. P., Haines A. Asset building & community development. London: Sage publications, 2015. 337 p.
187. Hackett H. Community capacity building. Proceedings of the conference of social assistance professionals in the provincial and municipal sectors. 2004. URL: <http://www.ranaprocess.com/Articles/Articles/Community%20Capacity%20Buildin%20g.pdf>
188. Haughton, G. & Allmendinger, P. The soft spaces of local economic development. Local Economy. 2008. Vol. 23 (2). Pp. 138-148.
189. Hillery G. Definitions of community: areas of agreement. Rural Sociology. 1955. Vol. 20. Pp. 111- 123.
190. Hipwell W. T. An asset-based approach to indigenous development in Taiwan. Asia Pacific Viewpoint. 2009. Vol. 50(3). Pp. 289-306.
191. Inclusive Growth. OECD. URL: <http://www.oecd.org/inclusive-growth/about.htm>
192. International Tourism Highlights. World Tourism Organization (UNWTO), 2019. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
193. Ivanovic M. Cultural Tourism. Juta and Company Limited, USA, 2005.
194. Jonassen C. T. Community Typology – Community Structure and Analysis. N.-Y., 1959.
195. Keating M. The invention of regions: Political restructuring and territorial government in Western Europe. Environment and Planning C. 1987. Vol. 15. Pp. 383-98.
196. Komninos N. Smart city ontologies: Improving the effectiveness of smart city applications. 2015. URL: <http://www.urenio.org/wp-content/uploads/2015/09/2015-Smart-City-Ontologies.pdf>

197. Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C. & Baloglu, S. Marketing communication strategies. Marketing for Hospitality and Tourism. 7th ed. Pearson: England, 2017. P. 668.

198. Kramer S., Amos T., Lazarus S., Seedat M. The philosophical assumptions, utility and challenges of asset mapping approaches to community engagement. Journal of Psychology in Africa. 2012. Vol. 23(4). Pp. 537-544.

199. Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H. Measuring local autonomy in 39 countries (1990-2014). Regional & Federal Studies. 2016. Vol. 26(3). Pp. 321-357.

200. Local Economic Development. Urban Development Unit of the World Bank, 2003, December. [http://siteresources.worldbank.org/INTLEDR/Resources/339650-1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQeferenceGuide\(December2003\).pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTLEDR/Resources/339650-1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQeferenceGuide(December2003).pdf)

201. Mancini J. A., Martin J. A., Bowen G. L. Community capacity and social organization: The role of community in the promotion of health and the prevention of illness. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, 2003.

202. Mathie A., Cunningham G. From clients to citizens: Asset-based community development as a strategy for community-driven development. Development in Practice. 2003. Vol. 13(5). Pp. 474-486.

203. Mathie A., Cunningham G. Who is driving development? Reflections on the transformative potential of asset-based community development. Canadian Journal of Development Studies. 2005. Vol. 25(2). Pp. 175-186

204. Moving From User Reviews Toward Professional Content. Skift Corporate, 18.09.2018. URL: <https://skift.com/2018/09/18/tripadvisor-ceo-on-moving-from-user-content-toward-professional-reviews>.

205. Oliver M. The Social Construction of Racial Privilege in the United States: An Asset Perspective. Beyond Racism / [C. V. Hamilton, L. Hamilton, A. Neville, A. Sergio, A. Gulmaraes, J. Wilmot (Eds.)]. 2001. Pp. 251-274. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

206. Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions.: UNWTO Library, 2018. URL: <https://www.unwto.org/doi.pdf>

207. Philips R. Pittman R. H. An introduction to community development. New York: Taylor and Francis Ltd, 2009.

208. Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. Local and Regional Development (2nd ed.). Oxford and New York: Routledge, 2017.
209. Porter M. E. Clusters and Competition. On Competition. Cambridge: Harvard Business School Press, 1998
210. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press, 1990
211. Porter M. E. The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*. 2003. Vol. 37. № 6-7. Pp. 549-678
212. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. URL: <http://www.socialcapitalgateway.org/content/book/putnam-r-d-2000-bowling-alone-collapse-and-revival-american-community-new-york-simon-sc>
213. Regulation (EU) no 1303/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>
214. Rhodes R. A. W. The new governance: Governing without government. *Political Studies*. 1996. Vol. 44. Pp. 652-67.
215. Ritchie J. R. B., Crouch G. I. The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. Oxon, UK: CABI Publishing, Wallingford, 2003
216. Shannon L. Local and Regional Bodies in Ireland 2012-2016, Local Government Research. Series No. 12. Dublin: Institute of Public Administration, 2016.
217. Singh S., Timothy D. J., Dowling R. K. (Eds.). Tourism in destination communities. Cambridge, USA: CABI publishing, 2003.
218. Storonyanska I., Benovska L. Risks of administrative and financial decentralisation: theoretical hypotheses and empirical assessment. *Economic Annals-XXI*. 2017. Vol. 166 (7/8). Pp. 76-78. URL: https://www.researchgate.net/profile/Varvara_Chernenko/publication/321580549_Fire_risk_assessment_in_light_of_socio-economic_factors/links/5db4eae92851c577eca0936/Fire-risk-assessment-in-light-of-socio-economic-factors.pdf#page=76
219. Suansri P. Community Based Tourism. CBT, 2008.
220. Summary Report – Cluster Internationalisation and Global Mega Trends. European Commission, 2015. URL: [http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments\(1/translation](http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments(1/translation)

221. Talbot L., Verrinder G. Promoting Health: The Primary Health Care Approach (3 ed.). Elsevier, Churchill Livingstone, Australia, 2005
222. Telfer D. J., Sharpley R. Tourism and Development in the Developing World. Journal of American Science. 2010. Vol. 6(2). URL: <http://www.americanscience.org>
223. Terluin I. J. Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. Journal of Rural Studies. 2003. Vol. 19. Pp. 327-344.
224. The Role of Assets in Community-Based Development. URL: https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/39151_Chapter1.pdf
225. Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council. 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>
226. Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council, 2019. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>
227. Trends Report 2019 Travel. TrekkSoft Travel, 2019. URL: <https://www.treksoft.com/en/academy/ebooks/travel-trends-2019>.
228. UNWTO Tourism Highlights. World Tourism Organization. 2017. URL: <http://marketintelligence.unwto.org/publications>
229. Westcott M. Transforming Communities Through Tourism: A Handbook for Community Tourism Champions. 2016. URL: <https://www.indigenoustourism.ca/corporate/wp-content/uploads/2016/12/Transforming-Communities-through-Tourism.pdf>
230. Wilkinson I. M., Stratton P. The reliability and validity of a system for family assessment. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1046/j.1991.00413.x>
231. Williams C. C. Community Capacity Building: A Critical Evaluation of the Third Sector Approach. Review of Policy Research. 2004. Vol. 21. Pp. 729-733.
232. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. World Bank, 2009. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5991>
233. World Travel & Tourism Council. 2019. URL: <https://www.wttc.org/economic-impact/>

234. Wu M., Pearce P. L. Asset-based community development as applied to tourism in Tibet. *Tourism Geographies*. 2014. Vol. 16(3). Pp. 438-456.
235. Yan C. Bridging the fragmented community: Revitalizing settlement houses in the global era. *Journal of Community Practice*. 2004. Vol. 12. Pp. 51-69.
236. Zaaier M., Sara L. M. Local Economic Development as an Instrument for Urban Poverty Alleviation: A Case from Lima, Peru. *Third World Planning Review*. 1993. Vol. 15.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 2.1

Валова додана вартість туристично-рекреаційної сфери регіонів України в розрахунку на 1 особу в 2013-2017 рр.

№	Регіон	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн				
		2013	2014	2015	2016	2017
1	Вінницька	323,19	376,26	309,58	355,27	481,56
2	Волинська	285,22	336,56	328,00	403,48	471,10
3	Дніпропетровська	339,57	368,67	424,29	565,25	634,70
4	Донецька	452,36	228,52	183,11	240,10	279,57
5	Житомирська	266,93	276,28	286,16	348,25	454,20
6	Закарпатська	325,42	369,97	457,45	575,96	741,56
7	Запорізька	379,54	399,22	447,64	562,81	651,59
8	Івано-Франківська	424,72	474,48	444,89	500,03	694,82
9	Київська	605,63	462,05	538,61	720,68	991,29
10	Кіровоградська	247,07	246,79	230,18	301,32	351,33
11	Луганська	301,86	154,94	75,72	105,23	178,91
12	Львівська	471,55	507,92	621,11	820,83	1001,43
13	Миколаївська	352,63	383,05	404,94	479,08	620,22
14	Одеська	526,19	548,73	707,45	835,11	1032,32
15	Полтавська	356,60	356,80	380,83	466,07	604,56
16	Рівненська	331,36	332,43	309,86	352,61	424,76
17	Сумська	263,03	284,84	298,22	354,00	431,16
18	Тернопільська	329,82	314,04	291,82	339,88	433,33
19	Харківська	441,32	436,42	502,46	624,91	801,36
20	Херсонська	357,09	360,53	397,23	478,38	544,46
21	Хмельницька	252,49	283,58	298,98	346,23	404,46
22	Черкаська	301,60	309,15	381,35	416,66	538,36
23	Чернівецька	293,89	327,49	336,30	400,83	474,23
24	Чернігівська	308,39	312,60	327,28	401,58	497,00
25	м. Київ	2668,80	2766,65	3118,45	3519,43	4225,94

*Складено автором на основі^{296 297}.

²⁹⁶ Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2018.pdf

²⁹⁷ Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf

Додаток Б

Таблиця Б.1

Капітальні інвестиції в туристично-рекреаційній сфері регіонів України в розрахунку на 1 особу в 2013-2018 рр.

№	Регіон	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері на 1 особу, грн					
		2013	2014	2015	2017	2018	
1	Волинська	22,65	3,52	4,60	10,44	7,45	11,30
2	Велика	9,59	3,25	5,91	12,27	20,34	8,39
3	Дніпропетровська	25,87	12,43	15,93	10,27	39,84	94,01
4	Донецька	38,55	9,18	1,95	2,80	4,11	6,48
5	Житомирська	2,38	6,94	3,24	4,49	0,00	0,00
6	Закарпатська	10,53	16,76	27,00	14,82	35,76	23,87
7	Закарпатська	7,70	7,97	71,11	12,69	46,08	83,00
8	Івано-Франківська	13,88	19,78	6,95	28,80	7,05	54,73
9	Київська	23,99	45,46	28,12	38,53	39,33	46,06
10	Кіровоградська	3,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
11	Львівська	5,08	0,00	0,93	0,00	1,54	2,99
12	Львівська	92,82	101,66	84,52	66,08	123,88	103,47
13	Миколаївська	17,15	22,67	10,34	8,46	48,97	17,86
14	Одеська	34,68	85,94	79,36	28,04	46,79	79,95
15	Полтавська	6,54	0,00	5,79	21,40	22,43	13,31
16	Рівненська	2,45	4,83	3,73	3,72	5,28	6,25
17	Сумська	2,40	7,47	0,00	0,00	0,00	0,00
18	Тернопільська	2,77	4,84	0,00	4,61	6,80	8,01
19	Хмельницька	10,19	67,64	28,96	24,50	28,75	17,60
20	Херсонська	17,83	2,07	11,70	4,35	21,09	17,06
21	Хмельницька	2,78	3,13	5,26	0,00	0,00	0,00
22	Черкаська	5,42	5,21	7,22	5,28	6,67	9,21
23	Чернівецька	9,94	50,06	9,20	26,45	9,90	4,11
24	Чернігівська	15,98	9,93	6,79	10,29	7,21	26,76
25	м. Київ	220,62	164,42	181,94	290,65	370,88	475,18

Складено автором на основі²⁹⁸.

Розрахункові показники для Індексу туристично-рекреаційної атрактивності регіонів України (ІТРА) (2013 р.)

Коркуня О.І. Поменіаг туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України

Додаток В

№	Регіон	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ІПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ІПІІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКІІ (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
		Культурна спадщина	Музейно-історична спадщина	Спортивна спадщина	Спеціальні заходи	Протягості ліній	Водні ресурси	Земельні ресурси	Земельні ресурси	Кваліфікація кадрів	Кваліфікація кадрів	Кваліфікація кадрів	Кваліфікація кадрів	Інвестиції	Інвестиції	Інвестиції	Інвестиції			
1	Віпницька	0	28	19	0	0	37,21	527,9	0	20,2	32,25	17	5,339	9	321,7	42,77	191,5	323,19	167	0,18
2	Волинська	0	23	14	0	0	20,58	0	0	124,7	32,50	14	4,394	5,7	186,3	13,31	328,8	285,22	113	0,2
3	Дніпропетровська	24	24	14	0	0	157,3	248	0	3,8	29,75	54	17,554	9,1	516,8	170,32	2749,3	339,57	849	0,89
4	Донецька	562	14	9	0	134	50,7	93,86	0	64,3	17,25	58	41,289	8	493,1	1283,95	828,8	452,36	664	0,85
5	Житомирська	2	16	12	0	0	138,6	41,63	0	51	24,25	3	2,328	8,3	201,4	12,02	306,9	266,93	85	0,17
6	Закарпатська	60	15	13	2	0	20,6	854,9	956,5	146	23,25	12	7,254	3,3	160,8	29,11	349,2	325,42	136	0,93
7	Запорізька	597	12	9	0	306	187,3	347,3	0	95	31,50	17	29,616	6,8	295,4	20,52	632,3	379,54	345	1,42
8	Івано-Франківська	2	31	12	2	0	27	6,825	688,8	125,7	25,75	15	3,698	4,2	178,3	19,19	590	424,72	573	0,95
9	Київська	19	38	25	0	0	232,6	11,02	0	17,2	26,25	117	11,775	8,5	386,9	62,09	1157,4	605,63	226	0,68
10	Кіровоградська	16	6	4	0	0	86	34,25	0	0	23,50	6	1,979	6,2	96,5	9,67	160,9	247,07	120	0,07
11	Луганська	33	19	2	0	0	40,4	29,98	0	12,4	22,50	18	3,663	5,8	207,6	22,74	391,9	301,86	154	0,11
12	Львівська	7781	39	14	3	0	53,8	128,7	371,2	60,4	26,50	86	15,809	8,2	587,8	265,06	674,9	471,55	846	3,57
13	Миколивінська	0	30	28	0	59,3	182,44	0,342	0	45,8	22,25	17	29,603	4,8	223,3	25,05	241,7	352,63	247	0,46
14	Одеська	931	26	16	1	348	286,6	75,88	0	100,7	21,50	136	51,581	8,1	1568,1	94,98	701	526,19	856	2,72
15	Полтавська	119	32	13	0	0	237,7	425	0	22,8	29,50	14	6,069	8,9	186,5	9,54	732,3	356,60	198	0,31
16	Рівненська	3	17	16	0	0	150,6	43,43	0	52,5	33,25	12	2,644	5	183,7	5,67	270,9	331,36	123	0,13
17	Сумська	25	37	19	0	0	92,8	0	0	40,4	25,25	5	2,129	6,7	152,6	2,72	372,1	263,03	77	0,13
18	Тернопільська	0	5	3	0	0	24,4	4,75	0	27,3	27,50	12	2,013	5	140,8	8,93	64,3	329,82	130	0,13
19	Харківська	591	34	15	0	0	91,3	765,2	0	22,7	26,00	52	11,912	9,4	532,2	473,94	782,3	441,32	600	0,91
20	Херсонська	5	34	28	0	795	467,2	150	0	210	25,25	14	30,847	5	124,6	25,50	256,2	357,09	207	0,79
21	Хмельницька	24	22	11	2	0	39,7	25,39	0	270,1	30,50	7	1,59	7,1	195,5	7,28	171,7	252,49	189	0,21
22	Черкаська	11	40	28	0	0	138,2	1,92	0	19,9	20,50	8	4,669	5,9	197,8	20,48	704,3	301,60	142	0,27
23	Чернівецька	0	18	14	1	0	19,6	6,68	199,2	27,8	22,25	4	1,577	2,9	93,5	11,29	88,6	293,89	237	0,23
24	Чернігівська	14	80	34	0	0	61,3	69,78	0	42	29,00	9	3,601	7,2	205,9	22,74	120,7	308,39	82	0,15
25	м. Київ	29751	167	24	1	0	0,32	0	0	11	30,75	136	5,252	1,63	1053,4	1336,10	10190,70	2668,80	6165	7,76

Стандартизовані величини																				
ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПНПС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ПТІІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ПІІ (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)								
Кількість незалежних туристичних об'єктів туристичного призначення на територіальній одиниці	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, заповідників, заказників, пам'яток історико-культурної спадщини	Кількість пам'яток створених до XVI ст.	Кількість пам'яток національного значення створених після 1945 року	Протяжність порослої березової ліси, км	Загальна площа забитого водоемного озера, тис. га	Обсяг водозабудованих м'ягководних вод, м ³ в дубу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання земельної території, %	Кількість кафе-барів-ресторанів, од.	Кількість місць у селітурнічних культурних та оздоровчих закладах, тис. місць	Доля всіх автомобільних доріг загальнодержавного значення на території, тис. км.	Кількість автомобільних стоянок на території, тис. місць	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ПІІ на 1 особу, дол. США	Доля всіх зарплат у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середній річний дохід на душу населення в розрахунку на душу населення, дол. США	Обсяг туристичного обладнання, млн грн	Загальний обсяг туристично-рекреаційної привабливості	
100,00	83,23	44,12	100	100	92,04	38,25	100	92,52	3,01	94,9	89,65	4,26	79,48	96,80	98,1	87,89	97,29	97,68	78,91	21,09
100,00	86,23	58,82	100	100	95,6	100	100	53,83	2,26	95,8	91,48	39,36	88,12	99,00	96,8	89,31	98,17	97,42	83,80	16,20
99,92	85,63	58,82	100	100	66,33	70,99	100	98,59	10,53	83,9	65,97	3,19	67,04	87,25	73	87,28	86,23	88,53	75,43	24,57
98,11	91,62	73,53	100	83,13	89,15	89,02	100	76,19	48,12	82,7	19,95	14,89	68,55	3,90	91,9	83,05	89,23	89,05	73,27	26,73
99,99	90,42	64,71	100	100	70,33	95,13	100	81,12	27,07	99,1	95,49	11,70	87,16	99,10	97	90,00	98,62	97,81	84,46	15,54
99,80	91,02	61,76	33,33	100	95,59	0	0	45,95	30,08	96,4	85,94	64,89	89,75	97,82	96,6	87,81	97,79	88,02	71,71	28,29
97,99	92,81	73,53	100	61,52	59,91	59,38	100	64,83	5,26	94,9	42,58	27,66	81,16	98,46	93,8	85,78	94,40	81,7	74,51	25,49
99,99	81,44	64,71	33,33	100	94,22	99,2	27,99	53,46	22,56	95,5	92,83	55,32	88,63	98,56	94,2	84,09	90,71	87,76	77,08	22,92
99,94	77,25	26,47	100	100	50,21	98,71	100	93,63	21,05	65,2	77,17	9,57	75,33	95,35	88,6	77,31	96,33	91,24	75,97	24,03
99,95	96,41	88,24	100	100	81,59	95,99	100	100	29,32	98,2	96,16	34,04	93,85	99,28	98,4	90,74	98,05	99,1	89,44	10,56
99,89	88,62	94,12	100	100	91,35	96,49	100	95,41	31,33	94,6	92,90	38,30	86,76	98,30	96,2	88,69	97,50	98,98	88,95	11,05
73,85	76,65	58,82	0	100	88,48	84,94	61,19	77,64	20,30	74,4	69,35	12,77	62,52	80,16	93,4	82,33	86,28	53,99	66,16	33,84
100,00	82,04	17,65	100	92,54	60,95	99,96	100	83,04	33,08	94,9	42,61	48,94	85,76	98,13	97,6	86,79	95,99	94,07	79,69	20,31
96,87	84,43	52,94	66,67	56,29	38,66	91,12	100	62,72	35,34	59,5	0,00	13,83	0,00	92,89	93,1	80,28	86,12	64,95	61,88	38,12
99,60	80,84	61,76	100	100	49,12	50,28	100	91,56	11,28	95,8	88,23	5,32	88,11	99,29	92,8	86,64	96,79	96,01	78,60	21,40
99,99	89,82	52,94	100	100	67,77	94,92	100	80,56	0,00	96,4	94,87	46,81	88,29	99,58	97,3	87,58	98,00	98,32	83,85	16,15
99,92	77,84	44,12	100	100	80,14	100	100	85,04	24,06	98,5	95,87	28,72	90,27	99,80	96,3	90,14	98,75	98,32	84,62	15,38
100,00	97,01	91,18	100	100	94,78	99,44	100	89,89	17,29	96,4	96,10	46,81	91,02	99,33	99,4	87,64	97,89	98,32	89,61	10,39
98,01	79,64	55,88	100	100	80,46	10,49	100	91,6	21,80	84,5	76,91	0,00	66,06	64,53	92,3	83,46	90,27	88,27	72,85	27,15
99,98	79,64	17,65	100	0	82,45	100	22,25	24,06	95,8	84,00	40,20	46,81	92,05	98,09	97,5	86,62	96,64	89,82	66,82	33,18

Розрахункові показники для Індексу туристично-рекреаційної атрактивності регіонів України (ІТРА) (2018 р.)

№	Регіон	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ІПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ІПІІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКІІ (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
		Кількість загальнонаціональних туристичних маршрутів, що проходять територією регіону	Кількість музеїв, пам'яток культурної спадщини, об'єктів історико-культурної спадщини, об'єктів архітектури, пам'яток природи, національних парків, заказників, дендропарків, заказників тваринного світу, заказників рослинного світу, заказників геологічного та геоморфологічного характеру, заказників архітектурної спадщини	Кількість пам'яток, спадкових до XX ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність річкових басейнів, тис. км	Загальна площа, мільйонів гектарів, тис. га	Обсяг видобутку лісових матеріалів, тис. м ³ дубу	Загальна площа в парках заказників, тис. га	Загальна площа заказників територій, тис. га	Кількість туристичних маршрутів, тис. км	Кількість туристичних маршрутів, тис. км	Кількість туристичних маршрутів, тис. км	Кількість туристичних маршрутів, тис. км	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, мільйонів грн	ІПІІ на 1 особу, тис. США	Відношення витрат у туристично-рекреаційній сфері до загальнонаціонального ВВП, тис. грн	Середня кількість туристів, що побували в регіоні, тис. осіб	Обсяг туристичного збору, мільйонів грн	
1	Вінницька	2	28	19	0	37,21	468	0	20,2	30,00	21	3,938	9	775,3	35,3	143,1	481,66	202	0,5	
2	Волинська	448	23	14	0	20,58	0	0	125	35,00	18	3,852	5,8	459,1	17,4	251	472,82	100	0,6	
3	Дніпропетровська	0	24	14	1	157,3	88,2	0	3,8	39,00	62	15,04	9,2	1408,4	422,0	1113	638,78	748	2,5	
4	Донецька	11	14	9	0	134	50,7	3,19	0	64,3	33,00	5	14,96	8,1	1544,7	728,4	289,27	279,97	164	1,2
5	Житомирська	1	16	12	0	138,6	33,4	0	51	30,00	4	1,795	8,4	545,9	17,5	193,6	466,20	67	0,5	
6	Закарпатська	183	15	13	2	20,6	896	956	146	21,00	15	5,141	3,4	481,3	75,0	271	741,56	125	3,8	
7	Запорізька	252	12	9	0	306	187,3	7,17	0	95	38,00	21	32,17	6,8	664	173,1	526,3	652,29	309	3,7
8	Івано-Франківська	3393	31	12	2	0	27	29,55	689	126	23,00	29	3,613	4,1	523,7	84,5	651,6	699,82	554	3,7
9	Київська	40	38	25	0	232,6	11,16	0	244	34,00	148	7,672	8,6	984,5	122,1	906,7	991,29	339	2,3	
10	Кіровоградська	0	6	4	0	0	86	29,59	0	0	19,00	7	1,145	6,2	374,8	21,5	78,9	350,33	58	0,3
11	Луганська	0	19	2	0	0	40,4	21,64	0	12,4	23,00	3	0,277	4,4	794,6	16,1	202,7	179,91	39	0,1
12	Львівська	7617	39	14	3	0	53,8	99,16	371	60,4	31,00	105	14,64	8,2	1308,5	550,9	367,8	1010,43	811	13,4
13	Миколаївська	5	30	28	0	59,3	182,4	0,31	0	47,1	35,00	23	25,9	4,8	582,2	70,7	200,3	628,22	72	1,8
14	Одеська	2004	26	16	1	348	286,6	61,47	0	101	27,00	169	42,17	8,1	2311,3	237,9	509,2	1033,12	741	11,6
15	Полтавська	1491	32	13	0	0	237,7	340,8	0	22,8	29,00	21	4,814	8,9	564,1	37,3	733,9	619,59	217	1,3
16	Рівненська	0	17	16	0	0	150,6	33,58	0	52,5	21,00	16	2,043	5,1	481,7	21,7	115,3	424,76	135	0,4
17	Сумська	1	37	19	0	0	92,8	0,822	0	40,4	24,00	6	1,707	6,8	434,7	7,8	168,4	453,26	74	0,3
18	Тернопільська	0	5	3	0	0	24,4	11,58	0	27,3	22,00	18	1,17	5	403,5	33,5	53,4	433,33	104	0,4
19	Харківська	273	34	15	0	0	91,3	762,4	0	22,7	21,00	72	8,243	9,4	1276,7	329,7	249,7	889,01	443	3
20	Херсонська	0	34	28	0	795	467,2	152,9	0	291	43,00	17	22,55	5	420,5	35,4	196,2	564,48	136	3,7
21	Хмельницька	1	22	11	2	0	39,7	74,54	0	270	30,00	10	1,82	7,1	515,1	11,3	157,5	406,46	120	0,7
22	Черкаська	24	40	28	0	0	138,2	1,37	0	19,9	26,00	10	3,922	6	563,3	188,9	276,3	538,36	167	0,7
23	Чернівецька	137	18	14	1	0	19,6	7,6	199	27,8	25,00	5	0,708	2,9	331,7	26,0	48,8	474,25	194	0,5
24	Чернігівська	0	80	14	0	0	61,3	24,95	0	42	21,00	11	2,104	7,2	533,5	35,9	431,9	497,02	97	0,6
25	м. Київ	6006,3	181	77	1	0	0,13	0	0	11	16,00	468	1,061	1,61	1717,1	1004,6	582,8	4225,56	586,1	3,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
99,96	77,90	17,65	100	100	70,42	99,85	100	93,15	39,53	97,9	90,7	36,17	75,54	93,71	95,26	87,26	97,15	97,88	82,63	17,37
99,77	90,06	58,82	66,67	100	95,8	99,15	79,2	90,43	41,86	98,9	98,32	69,15	85,65	99,13	99,16	88,78	96,69	98,48	87,16	12,84
100	55,80	0,00	100	100	86,88	96,66	100	85,55	51,16	97,6	94,54	23,40	76,92	98,81	92,59	88,24	98,34	98,18	81,30	18,70
0	0,00	20,59	66,67	100	99,93	100	100	96,21	16,28	0	90,36	82,66	24,83	0,00	0	0,00	0,00	0	41,98	58,02

*Складено та розраховано автором на основі

299

Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf; Колективні засоби розмішування в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/kol_zas_roz_u.xls; Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm; Реєстр пам'яток національного значення. Міністерство культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245365203&cat_id=244910406; Українські об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/unesco/?page=ukrainian-object>; Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/ecc_passport/2017; Стан підземних вод України: щорічник 2019. Державне НВП «Державний інформаційний геологічний фонд України». URL: http://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2019/07/schorichnyk_stan_pv_2018_1.pdf; Валовий регіональний продукт у 2013 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/04/zb_vrp_2013.pdf; Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf

Валова додана вартість туристично-рекреаційної сфери регіону в розрахунку на 1 особу (2017), грн.

Обсяг ВВП туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в м. Києві в 2017 р. - 4225,56 грн

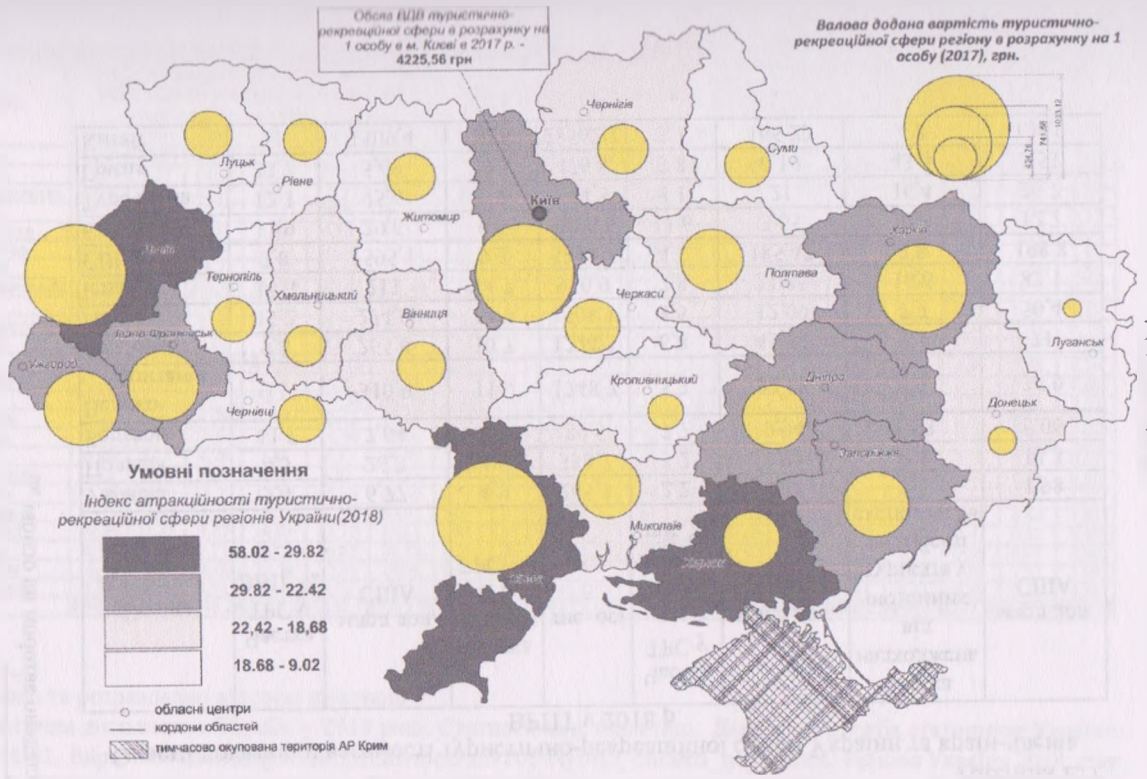

Рис. Д.1. Розподіл регіонів України за рівнем індексу АТРС регіонів України у 2018 р. *

* Авторська розробка.

Додаток Е

Таблиця Е.1

Окремі показники вагомості туристично-рекреаційної сфери України та країн-членів ВРПТ у 2018 р.

Країна	Частка ТРС у ВВП, %	млрд дол. США	Частка зайнятих у ТРС, %	тис. осіб	Частка ТРС у заг. обсязі інвестицій, %	млрд дол. США	Частка надходжень від іноземних туристів у заг. обсязі експорту, %	млрд дол. США
Україна	5,4	6,77	4,9	245,3	2,2	0,34	3,5	1,98
Польща	4,5	26,3	4,5	338,2	3,2	2,92	4,6	14,3
Болгарія	11,7	7,64	11	89,5	7,7	0,94	12,3	5,06
Велико-британія	11	310,9	11,9	1748,7	5,3	22,53	4,3	36,9
Франція	9,5	265,8	10,7	1224,3	6,8	41,52	8,1	71
Італія	13,2	274,9	14,9	1508,1	3,5	12,09	7,7	50,4
Іспанія	14,6	211	14,7	950,9	7,8	21,85	16,6	82,1
США	7,8	1595,1	9,2	5398,7	4,6	185,47	7,8	198,8
Єгипет	11,9	29,6	9,5	1086,6	11,6	3,65	27,3	12,2
Туреччина	12,1	95,6	7,7	144,5	8,1	21	16,4	36,7
Грузія	33,7	5,69	29,5	476,8	3,8	0,19	43,5	3,51
Китай	11	1509,4	10,3	28562,1	3,1	165,22	4,8	128,9

*Складено автором на основі [100].

100 Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism source 2018. URL: <https://www.wtc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>.

Показник ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр.

№	Регіон	Дохід від надання туристичних послуг (без ЦДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), усього						Наявне населення, млн осіб						Площа, кв. км	Рівень ефективності використання ТР потенціалу території регіону, грн / ос./км ²					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018		2013	2014	2015	2016	2017	2018
		1	Вінницька	13,24	12,95	18,87	27,38	35,81	44,37	1,62	1,61	1,60	1,59		1,58	1,56	26,49	0,31	0,30	0,44
2	Волинська	13,12	9,57	14,24	18,36	25,93	23,62	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04	20,14	0,63	0,46	0,68	0,88	1,24	1,13
3	Дніпропетровська	46,08	37,90	42,17	48,91	66,27	99,66	3,29	3,28	3,25	3,23	3,23	3,21	31,92	0,44	0,36	0,41	0,47	0,64	0,97
4	Донецька	49,76	9,20	22,77	99,47	74,81	45,41	4,34	4,30	4,27	4,24	4,20	4,17	26,52	0,43	0,11	0,28	1,23	0,94	0,57
5	Житомирська	4,29	3,48	3,97	5,98	6,84	10,55	1,26	1,26	1,25	1,24	1,23	1,22	29,83	0,11	0,09	0,11	0,16	0,19	0,29
6	Закарпатська	10,02	9,47	9,44	13,17	16,70	29,12	1,26	1,26	1,26	1,26	1,26	1,26	12,75	0,62	0,59	0,59	0,82	1,04	1,82
7	Запорізька	28,72	20,03	18,71	26,68	33,13	45,98	1,78	1,77	1,75	1,74	1,72	1,71	27,18	0,59	0,42	0,39	0,56	0,71	0,99
8	Івано-Франківська	243,89	206,93	262,89	342,07	282,04	453,40	1,38	1,38	1,38	1,38	1,38	1,37	13,93	12,67	10,75	13,65	17,80	14,70	23,71
9	Київська	20,23	7,52	11,60	22,84	38,54	58,98	1,73	1,73	1,73	1,73	1,73	1,73	28,12	0,42	0,15	0,24	0,47	0,78	1,19
10	Кіровоградська	13,91	11,74	8,86	7,23	9,72	16,57	0,99	0,98	0,97	0,97	0,96	0,95	24,59	0,57	0,49	0,37	0,30	0,41	0,71
11	Луганська	30,80	0,60	0,82	1,70	2,80	7,46	2,24	2,22	2,21	2,20	2,17	2,15	26,68	0,52	0,01	0,02	0,04	0,07	0,19
12	Львівська	228,71	174,75	188,65	273,83	413,15	511,59	2,54	2,54	2,53	2,53	2,53	2,52	21,83	4,13	3,15	3,41	4,95	7,48	9,29
13	Миколаївська	33,89	5,12	5,17	7,56	9,36	16,58	1,17	1,16	1,16	1,15	1,14	1,13	24,59	1,18	0,18	0,18	0,27	0,33	0,60
14	Одеська	126,79	115,25	187,72	236,13	175,38	202,19	2,40	2,40	2,39	2,39	2,38	2,38	33,31	1,59	1,44	2,36	2,97	2,21	2,55
15	Полтавська	9,95	7,46	6,78	9,87	13,42	25,60	1,46	1,45	1,44	1,43	1,41	1,40	28,75	0,24	0,18	0,16	0,24	0,33	0,64
16	Рівненська	6,19	6,99	10,08	11,42	14,56	19,99	1,16	1,16	1,16	1,16	1,16	1,16	20,05	0,27	0,30	0,43	0,49	0,63	0,86
17	Сумська	4,95	4,15	4,28	7,80	8,37	15,79	1,13	1,12	1,11	1,10	1,09	1,08	23,83	0,18	0,15	0,16	0,30	0,32	0,61
18	Тернопільська	4,72	4,28	5,88	5,93	8,81	12,35	1,07	1,07	1,07	1,06	1,05	1,05	13,82	0,32	0,29	0,40	0,40	0,61	0,85
19	Харківська	44,96	28,30	35,22	45,59	66,50	86,60	2,74	2,73	2,72	2,70	2,69	2,68	31,42	0,52	0,33	0,41	0,54	0,79	1,03
20	Херсонська	11,19	14,32	81,98	152,69	197,71	53,91	1,07	1,07	1,06	1,06	1,05	1,04	28,46	0,37	0,47	2,71	5,08	6,64	1,83
21	Хмельницька	10,20	11,35	9,27	10,93	13,72	12,61	1,31	1,30	1,29	1,29	1,27	1,26	20,63	0,38	0,42	0,35	0,41	0,52	0,48
22	Черкаська	8,40	7,90	9,71	10,03	16,03	22,72	1,26	1,25	1,24	1,23	1,22	1,21	20,92	0,32	0,30	0,37	0,39	0,63	0,90
23	Чернівецька	10,49	8,66	16,09	31,50	52,89	28,99	0,91	0,91	0,91	0,91	0,91	0,90	8,10	1,43	1,18	2,18	4,28	7,21	3,96
24	Чернігівська	3,38	3,81	4,91	6,32	8,02	12,07	1,07	1,06	1,04	1,03	1,02	1,01	31,90	0,10	0,11	0,15	0,19	0,25	0,38
25	м. Київ	4698,39	4844,92	4035,26	0512,29	7432,13	9769,79	2,87	2,89	2,91	2,93	2,93	2,95	0,836	1959,1	12006,72	1660,67	4297,86	105,70	1014,07

*Складено та розраховано автором на основі ³⁰¹

301

Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm; Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf.

Додаток 3

Туристичні агенти, осіб

Область	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Частка в загальній кількості в Україні, %
Юридичні особи						
Закарпатська	22	18	18	17	14	1,3
Запорізька	64	54	59	58	58	4,7
Івано-Франківська	23	25	21	23	23	1,9
Львівська	79	72	71	79	72	5,8
Миколаївська	26	23	25	20	15	1,2
Одеська	118	128	120	112	111	8,9
Херсонська	11	9	9	8	11	0,9
Україна, усього	1473	1228	1222	1172	1243	
Фізичні особи-підприємці						
Закарпатська	34	28	28	31	61	2,6
Запорізька	153	70	88	89	116	5,0
Івано-Франківська	48	41	60	62	85	3,7
Львівська	69	62	100	97	161	6,9
Миколаївська	32	29	37	38	66	2,8
Одеська	69	72	102	108	121	5,2
Херсонська	44	35	54	51	60	2,6
Україна, усього	1596	1319	1581	1630	2322	

Складено і розраховано автором за даними Ліцензійного реєстру суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності Міністерства економічного розвитку та торгівлі України та Державної служби статистики України.

Додаток К

Колективні заклади розміщення в 2013-2018 рр.*

Область	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Зростання (зменшення) у 2017 р., порівняно з 2016 р., %	Частка юридичних осіб у 2018 р., %**
Кількість колективних закладів розміщення, одиниць								
<i>Україна, усього</i>	6411	4572	4341	4256	4115	1591	96,7	38,7
Львівська	342	340	331	343	337	129	98,3	38,3
Івано- Франківська	225	243	230	257	274	67	106,6	24,5
Закарпатська	284	287	268	256	250	54	97,7	21,6
Одеська	685	629	647	583	529	177	90,7	33,5
Запорізька	358	355	311	376	374	123	99,5	32,9
Херсонська	363	319	259	240	225	107	93,8	47,6
Миколаївська	316	315	287	261	271	102	103,8	37,6
Кількість місць (ліжок) у колективних закладах розміщення, тис. одиниць								
<i>Україна, усього</i>	586,6	406,0	402,7	375,6	359,0	181,2	95,6	50,5
Львівська	32,0	32,7	33,6	30,9	32,9	13,2	106,7	40,1
Івано- Франківська	11,8	12,4	12,2	14,4	14,7	6,2	101,9	42,4
Закарпатська	16,9	17,9	16,9	15,9	15,3	3,7	96,5	24,5
Одеська	62,4	60,2	61,4	56,7	53,2	23,4	93,8	44,0
Запорізька	35,8	37,7	35,1	39,7	39,5	16,1	99,6	40,7
Херсонська	35,0	32,2	28,5	25,4	24,7	19,6	97,2	79,3
Миколаївська	32,6	32,4	31,6	28,9	29,2	12,6	101,3	43,2
Чисельність осіб, які перебували в колективних закладах розміщення, тис. осіб								
<i>Україна, усього</i>	8303,1	5423,9	5779,9	6544,8	6661,2	4826,3	101,8	72,5
Львівська	717,8	620,0	715,3	861,3	987,9	572,2	114,7	57,9
Івано- Франківська	252,4	263,4	282,6	341,2	340,7	168,7	99,8	49,5
Закарпатська	254,7	220,6	230,0	269,3	313,1	114,6	116,3	36,6
Одеська	567,7	390,6	471,5	514,6	478,1	289,9	92,9	60,6
Запорізька	287,3	283,5	262,0	309,5	319,6	162,3	103,3	50,8
Херсонська	190,8	159,9	156,7	179,5	161,2	129,7	89,8	80,4
Миколаївська	201,7	173,7	186,7	211,7	209,7	117,9	99,1	56,2

Складено і розраховано автором за даними головних управлінь Державної служби статистики України в Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській і Херсонській областях.

* У 2011-2017 рр. інформація за даними юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, починаючи з 2018 р. – лише за даними юридичних осіб і відокремлених підрозділів юридичних осіб.

** виходячи з припущення, що кількість колективних засобів розміщення – юридичних осіб (і їхніх філій), а також кількості місць у них і чисельності відвідувачів у 2018 р. не змінилась, порівняно з 2017 р.

Наукове видання

Орислава Іванівна Коркуна

**Потенціал туристично-рекреаційної сфери
у розвитку економіки територіальних
громад України**

Монографія